
Bartu Soral

23 Mart 1970' de Ankara'da doğdu. Orta öğrenimini Ankara Anadolu Lisesi'nde tamamladı. Kanada Saint Mary's Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden lisans; Kanada Dalhousie Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden Kalkınma Ekonomisi üzerine yüksek lisans dereceleri aldı. Finans ve banka krizleri, gelişmekte olan ülke ekonomileri ve Türkiye ekonomisi üzerine, ulusal ve uluslararası dergilerde birçok çalışması yayımlandı.

Dünyadaki ve Türkiye'deki bankacılık krizlerini incelediği kitabı; "Banking Crises and Bankruptcy for Profit in Turkey" 2008 yılında Alman Verlag Dr. Mueller yayınevi tarafından yayımlanıp dünyanın birçok ülkesinde okura sunuldu. İkinci kitabı; "Türkiye'de Bitmeyen Ekonomik Kriz" 2009 yılında, üçüncü kitabı "Kurt Kapanı" 2010 yılında yayımlandı.

İş yaşamına özel sektörde başlayan Soral, Polat Holding ve Koç Holding bünyesinde görev aldı. 2003 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ye Proje Müdürü olarak katıldı. 2004 yılında UNDP İstanbul Ofisini kurdu ve direktörlüğünü yaptı. Bu görevi bir yıl sürdüren Soral; 2005 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı - Program Müdürlüğü görevine yükseldi. 2008 yılına kadar sürdürdüğü Birleşmiş Milletler kariyeri süresince Türk ekonomisindeki istihdam ve yatırım eksikliğinin giderilmesi, kayıt dışılık, vergi reformu, KOBİ'lerin geliştirilmesi, kırsal kalkınma gibi konularda çalışmalar yaptı.

2008 yılında Birleşmiş Milletler'deki görevinden ayrılan Soral, halen hem akademik çalışmalarına devam etmekte, hem de serbest danışmanlık yapmaktadır.

www.bartusoral.com.tr

Kırmızı Kedi Yayınevi: 82
İnceleme: 18

Türk Ekonomisinde Değişim
Bartu Soral

© Bartu Soral, 2011
© Kırmızı Kedi Yayınevi, 2011

Editör: Barış Doster
Grafik: Aziz Zengin

Baskı: Pasifik Ofset 0212 4121777

Birinci Basım: Haziran, 2011
ISBN:978-9944-756-82-2

Kırmızı Kedi Yayınevi
www.kirmizikedikitap.com / kirmizikedi@kirmizikedikitap.com
Ömer Avni M. Emektar S. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL
T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Bartu Soral

TÜRK EKONOMİSİNDE DEĞİŞİM

İNCELEME

Bu rapor Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneği (USİAD) için yazılmış ve Dernek tarafından kitap olarak bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	9
Önsöz	13
Türk Ekonomisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme	
Reel Sektör ve Finans Sektörü.....	17
a) Türk Ekonomisinde Tarihi Evreler.....	17
b) Dış Ticaret.....	25
c) Kur ile Dış Ticaret Arasındaki İlişki.....	30
d) Dış Borç.....	37
e) Sabit Yatırımlar.....	63
f) Özelleştirme ve Seçenekler.....	65
g) Vergi Sistemi.....	71
h) Finansal Serbesti-1989 Kararları.....	75
i) Ödemeler Dengesi, Cari Açık ve Likidite.....	79
j) Bankacılık Sisteminin Önemi ve Türkiye' de Bankacılık Sektörü.....	85
Dış Dünyaya Bakış	95
Çözüm Önerileri.....	103
Yeni Ekonomik Düzen.....	104
a) Stratejik Planlar.....	108
b) Maliye Politikaları ve Vergi Reformu.....	111
c) Para Politikaları.....	115
d) Sanayi Sektörü.....	116
e) KOBİ Stratejileri.....	120
f) Bankacılık Sektörü.....	122
g) Tarımsal Üretim, Kırsal Kalkınma ve Bölgesel Eşitsizlikler.....	124
Kaynaklar.....	128

SUNUŞ

USİAD olarak 2004 yılından bu yana yayınladığımız raporları takip edenler bilirler ki; bu raporlarımızda ÷lkemizin sosyal ve ekonomik gelişmesinin önündeki engelleri tespit edip, nedenleriyle birlikte açıklamakla yetinmeyip, ÷lkemizin gelişmesini ve zenginleşmesini hızlandıracak “Ulusal strateji” önerilerimizi de kamuoyunun dikkatine sunduk.

Düzenli yayınladığımız “USİAD Bildiren” dergisinde daha güncel ve günlük konuların yanı sıra, hemen her sayımızda “Dosya Konusu” olarak ele aldığımız ÷lkemizin önemli iç ve dış sorunlarını oldukça ayrıntılı ve farklı gözlerle değerlendiren yazarlarımızın görüşleriyle birlikte sizlere sunuyoruz.

Elinize ulaşan bu raporumuzla “Türk Ekonomisinde Değişim” adı altında, Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan ve bugüne değin türlü etkiler ve baskılarla uygulanmış ve uygulanmakta olan değişiklikler incelenmiş ve bugünkü sonuçlara ulaşılmıştır.

Kısa başlıklarla geldiğimiz noktayı şöyle özetleyebiliriz;

- Çok yüksek iç ve dış borç ve bu borçların üretimin finansmanı yerine ithalatın finansmanında kullanılması,
- Giderek büyüyen cari açık,
- Artan işsizlik,

- Üretimin giderek azalması sonucu özellikle artan ara mal ithalatının, dış ticaret dengesini iyice bozması,
- Aşırı değerli TL,
- Giyim eşyası, tekstil ve gıda ürünleri gibi emek yoğun sektörler dışındaki tüm sektörlerde “Net ithalatçı” olmamız.
- Teknolojik gelişmeleri sağlayacak AR-GE çalışmalarından uzak olmamız.
- Uluslararası standartlarda kabul edilemez ölçüğe gelen kayıt dışılık,
- Dolayısıyla toplanamayan “Dolaysız” vergilerin yerine “Dolaylı” vergilerdeki artışın yol açtığı “Gelir Dağılımı” adaletsizliği,
- Üretim maliyetindeki en önemli girdi olan enerjide dışa bağımlılığı azaltacak yenilenebilir enerjiler gibi öz kaynaklarının değerlendirilmesinde yaşanan gecikmeler...

Bu zorlukları aşmak “Güçlü Ekonomi ve Zengin Türkiye”yi yaratmak için gerekli önerilerimiz de raporumuzun içinde incelemenize sunulmuştur.

Ancak kısa başlıklar altında “Ulusal Ekonomi” için atılması gereken ilk adımları sıralamak gerekirse;

- 1- IMF programı yerine “Ulusal Ekonomi Programı” yapıлып, uygulanmalıdır.
- 2- Gümrük Birliği anlaşması derhal askıya alınmalıdır.
- 3- DPT kuruluş felsefesine uygun olarak etkinleştirilmelidir.
- 4- Avrasya bölgesi ülkeleriyle ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler artırılmalıdır.

5- Yerli malı kullanma ve tutum bilincini toplumda yayma çalışmalarını yapılmalıdır.

Bu adımları atacak olan siyasi iradenin önüne devam etmesi gereken adımlar kendiliğinden gelecektir.

Saygılarımla
Fevzi DURGUN
Genel Başkan

ÖNSÖZ

Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durum bütün yurttaşları tedirgin etmektedir. Bir yanda yoksulluğun ve işsizliğin ortadan kaldırılamıyor olması, bir yandan varıl ile yoksul arasında devamlı büyüyen gelir dağılımı uçurumu, orta ve alt sınıf, işçi ve memurun geçim sıkıntısı, tanıdığı olmayan vatandaşın günlük hayatta çektiği çileler ülkemizde neredeyse bir "alın yazısı" olarak kabul görmeye başlamıştır. Toplumumuz bu sürgit sorunlara tepki verebilme gücünü yitirmiş, adeta kaderine razı bir yılgınlık içindedir. Ülkemizde hak yemek, yandaş olmak, ihale almak bir toplumsal değer haline getirilmiş, hatta bir övgü vesilesi olmuştur. Vatandaş hesap sorabilme gücünden yoksun, can derdine düşmüş, etrafında gelişen haksızlık ve hukuksuzluklar karşısında korku içinde "mucize" bekler durumdadır.

Halk yargı bağımsızlığına olan inancını yitirmiş, yürütme ve yasamanın ortaya koyduğu olumsuz performanstan ötürü de umutsuzluğa sürüklenmiştir. Siyaset kurumu, ülkeyi ve Cumhuriyeti daha güzel günlere kavuşturabilmek, toplumun tamamında refahı ve zenginliği arttırabilmek için değil, adeta bir hesaplaşma, oç alma, kan davası gütmeye biçiminde çalışmaktadır.

Bir yanda üst düzey parti yöneticilerinin özel hayatları hakkında ortaya çıkan görüntüler ve onların üstünden yapılan siyasi şantajlar; bir yanda gücüne saygı duyulması ve sayın mertebesine yükseltilmesi artık doğal kabul edilen tarikatlar;

bir yanda etnik temelli siyaseti bölücülüğe dayandıran siyasi söylemlerle toplumun tamamı gerilmiş ve toplumsal barış çok ciddi bir biçimde tehdit altına girmiştir.

İşletmelerimiz bir taraftan küresel rekabet ile baş etmek zorunda, bir taraftan kamudan yeterli teşvik ve destek almaktan şikâyetçidir. Kamu özel sektör işbirliği yeterince sağlanamamakta, yurtdışında iş kovalayan girişimcilerimiz birçok alanda olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. Ekonomi politikaları bütün iyi niyete rağmen yatırımları, üretimi ve kalkınmayı destekler biçimde oluşamamakta, sıcak para akımları ve dış borçlanma ile günler geçiştirilmekte, durum idare edilmektedir. Gelir dağılımı bozuk, işsizlik oranları yüksek olan ülkemizde iç talep borçlanarak yaratılabilirken, gerek özel işletmeler gerekse hane halkı bazında bu borcun nasıl ödenebileceği, olası bir çalkantıda yaşanabilecek riskler, yatırımların ve üretimin nasıl artırılabilirliği belirsizliğini korumaktadır.

Kısa bir süre sonra gidilecek genel seçimlerde vatandaşlar Türkiye için ortaya konacak kalkınma modellerini, üretimi ve zenginliği arttıracak sosyal adaleti ve toplumsal barışı destekleyecek yeni ekonomik ve siyasi açılımları beklemektedir.

Bu çalışma Türkiye'nin bugüne kadar sürdürdüğü ekonomik modeller ve sonuçlarını verilerle incelemekte, varılan sonuçlar ışığında yeni bir kalkınma modelinin ana hatlarını ortaya koymaktadır. Türk ekonomisinde bir değişimin şart olduğu gözlemlenmektedir. Uygulanan politikalar olumlu sonuç vermemektedir. Değişim bazen geriye giderek, zaman zamansa ülkeye özgün modelleri ortaya çıkararak yön bulabilir.

Türkiye ekonomik kalkınma modelini büyük lider Mustafa Kemal Atatürk döneminde bulmuştur. Türkiye'ye özgü şartlarda karma ekonomi modelini ortaya koyan, kamu öncülüğünde özel sektörü de koşturan planlı ekonomik model uygulandığı dönemde başarılı olmuştur. Bu model dünyada ilk kez Türkiye'de uygulanan özgün bir ekonomik kalkınma modeliydi. O dönemde dünyaya hakim olan neoklasik bakış açısı devletin serbest piyasaya müdahalesini tasvip etmiyor, piyasanın arz ve talep sayesinde dengeleneceğini savunuyordu. Batı, ancak 1930'lardan sonra, yaşanan Büyük Buhrana çare bulabilmek için kamuyu devreye sokan modeli uygulayabilmiştir. Bu modeli ortaya koyan ve bu sayede ekonomide fikrî devrim yapan kişi de John Maynard Keynes olmuştur.

İşte o büyük lider Mustafa Kemal Atatürk'e layık olabilmek dileğiyle.

Bartu Soral

30 Mayıs 2011, Ankara

Türk Ekonomisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme Reel Sektör ve Finans Sektörü

a) Türk Ekonomisinde Tarihi Evreler

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923-1932 yılları arasında özel sektörü destekleyen bir ekonomi politikası izlenmiştir. 1932'den sonra ise karma ekonomik modelle, yani hem devlet hem özel sektör yatırımlarıyla sanayileşmeyi tercih eden bir politika uygulanmıştır. 1950'ye kadar getirebileceğimiz bu zaman dilimi için son yılları hariç, planlı bir kalkınma, yatırım ve üretime ağırlık verme evresi denilebilir. Mustafa Kemal Atatürk'ün denetiminde 1932'den itibaren uygulamaya konan planlı dönemde ve devlet eliyle yatırımların gerçekleştiği sistemde ekonomi kısa sürede başarıya ulaşmıştır. Büyük bir savaştan çıkmış, bitkin, gelişme ve sanayileşme için ihtiyaç duyulan tüm kaynaklardan yoksun bu ülke, 20 yıl içinde sanayinin temellerini atmıştır. Dış dünyaya olan borçlarını ödemiş, beşeri sermayesini güçlendirebilmek için eğitim seferberliğine girişmiştir. Büyüme rekorlarının kırıldığı, dış borç almadan, hatta Osmanlı İmparatorluğu'ndan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan dış borcu da ödeyebilen ekonomik başarı, bu dönemde elde edilmiştir. Bu gelişmede devlet yatırımları lokomotif rol oynamıştır.

Özel sektörün gelişmesi, Mustafa Kemal'in ilk modelinde (1923-1932) vardır. Ancak, yeterli sermaye birikimine sahip ol-

mayan genç özel sektörün, tek başına lokomotif görevini üstlenemeyeceği kısa sürede anlaşılmıştır. Devlet yatırımlarına, bunların kalkınmadaki öncü görevine ihtiyaç duyulmuştur. 1923-1948 arası, ardı ardına girilen sanayi yatırımlarıyla ülke fabrika bacalarından çıkan dumanların tüttüğü, üreten, çalışan bir ülke olmuştur.

İşte bu, dünyada özgün bir model olan “**karma ekonomik model**”dir. Devlet ve özel sektör birlikte, bir plan doğrultusunda ülke kalkınması için çalışmıştır. Aslında, planlı kalkınmanın ilk uygulaması Sovyetler Birliği’nde yapılmıştır. Ancak, orada tüm üretim araçları kamunundur, özel girişim söz konusu değildir. Ülkemizde ise plan, kamu yatırımları için emredici, özel sektör içinse yol gösterici olmuştur. Devlet yatırımlarının lokomotif olduğu, özel sektörle beraber hareket eden bir modeldir bu.

1948 yılından itibaren ise özel sektörü öne çıkarmayı deneyen Türkiye, ekonomi teoriğinde yer alan “**ithal ikame**” politikalarını uygulamıştır. İthal ikame, gümrük duvarlarıyla korunan, iç pazarda yüksek kâr paylarıyla çalışan, bunun sonucu olarak sermaye birikimini tamamlamış, üretim modelleri ve yüksek teknoloji konusunda uzmanlaşmış, dış rekabete hazır ulusal sanayi yaratmayı hedefleyen bir ekonomi politikası olarak tanımlanır. 1980’e kadar süren bu dönemde özel sektöre, diğer desteklerin yanında, Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT’ler) aracılığıyla ucuz hammadde ve ara malı desteği de sağlanmıştır. Bu uygulama zaman zaman KİT’leri zarar eden kuruluşlar suçlamasıyla karşı karşıya bırakan, fiyatları bastırılmış bu mamulleri üretimde kullanan özel

sektörün kâr payları hayli yükseklerde seyretmiştir.

Bu, klasik birikim modeline uygun bir yaklaşımdır. Bu yolla özel sektörün hızla sermaye birikimini güçlendirmesi beklenir. Buna göre, sermaye belli ailelerin elinde toplanacak, gelişmiş batıda olduğu gibi toplumda bir burjuva sınıfı oluşacaktır. Sermaye birikimini yapmış, bu birikimi tekrar yüksek teknolojiye, araştırma geliştirme (Ar-Ge) harcamalarına aktaracak ulusal özel sermaye, yani burjuvazi, ülkenin hızla kalkınmasında lokomotif görevi görecektir. Ülkede üretilenin, yani büyümenin, emekçiler ve halk arasında görece adil paylaşımı için adaletli bir vergi sistemi ve sosyal devlet hizmetleri devreye girecektir. Gelişmiş batı kapitalizminin uyguladığı strateji bu olmuştur. Batı kapitalizmi kendi burjuva sınıfını, yani kendi ulusal sanayicisini yaratmıştır. Bunu yaparken de yukarıda belirtilen gerekli koruma araçlarını kullanarak, iç pazarda sanayicisine sermaye birikimi sağlamıştır. Akılcı vergi politikaları ve sağlam sosyal devlet hizmetleriyle de üretilenin görece adil dağılımını gerçekleştirmiştir. Bu sayede iç talebi de arzı ve istihdamı sağlayan yatırımları da canlı tutmayı başarmıştır. Türkiye’de Avrupa tipi sermaye birikimine uyan girişimciler içinde Koç Grubu, Sabancı Grubu, Eczacıbaşı Grubu gibi aileler sayılabilir. Ancak elbette gelişmiş batının 300 yıllık birikimine oranla daha genç, daha az sermaye birikimi sağlayabilmiş örneklerdir bunlar.

1948-1980 arası dönem sonucunda ortaya yurtiçi talebe dönük, dış ticarete koruma rantları ile beslenen, bu yoğun koruma ve kaynak aktarımına rağmen uluslararası alanda rekabet edebilme gücüne sahip olmayan, Ar-Ge’ye yatırım yapmayan,

teknolojiyi dışarıdan transfer etmek zorunda kalan bir ulusal sanayi çıkmıştır.¹ Gümrük, ithalat vergileri ve kotalarla korunan, ayrıca KİT'ler tarafından ucuz hammadde sağlanarak kaynak aktarım lüksünü yaşayan yerli sanayi için bu yıllar, sermaye birikiminin yapılacağı, geri dönüşü uzun zaman alan ileri teknoloji üretecek yatırımları yapmaya en elverişli yıllardır. Zira bugün karşı karşıya kalınan acımasız dış rekabet, o yıllarda söz konusu korumalar nedeniyle oldukça sınırlıdır. Buna rağmen Türkiye yüksek teknoloji gerektiren sanayi alanlarında kendi teknolojisini geliştirememiştir.

Kurulan sanayiler, gelişmiş ülkelerden alınan eski teknolojiler üstüne oluşturulmuştur. Türkiye üretim değil, montaj hatlarına mahkûm kalmış, sanayi yapısı emek yoğun sektörlerle şekillenmiştir. Nitekim bugünün Türkiye'sinde net ihracatçı sektör olarak emek yoğun tekstil öne çıkmıştır. O da fason üretimle anılmaktadır ve dünya çapında bir marka bile yaratamamıştır. Yine bu dönemde, makine teçhizat üretecek ağır sanayi ve savunma sanayi gelişmemiştir. Bu süreçte kamu, özel sektörü, yukarıda anlatıldığı biçimde desteklemiştir. Ama kamu-özel sektör işbirliğiyle küresel ölçekte rekabet edebilecek, yüksek teknolojiye dayalı üretim yapabilecek dev Türk firmaları yaratılamamıştır. Bilim ve teknoloji üretiminde Osmanlı İmparatorluğu'nun gecikmesinin neden olduğu zaafiyet telafi edilememiştir. Kamu da tek başına görev üstlenip, Ar-Ge yatırımları ve teknoloji üretimi konusunda öncü rol oynayamamıştır.

---

¹ Ayrıntılı bilgi için bknz: Mümtaz Zeytinoğlu, Ulusal Sanayi, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1981.

Korumalarla geçen 1948-1980 arası 30 yılın en büyük eksiği; uluslararası alanda rekabet edebilme gücüne sahip, ölçek ekonomisine uygun üretim yapacak dev şirketlere sahip olmayan, teknolojik yeniliklere ve icatlara yatırım yapmayan bir ulusal sanayi yaratılması olmuştur. Bu ulusal sanayi, uluslararası rekabet ve iş bölümünde öncü ve lider değildir. Taşeronluk görevine razı, emek yoğun sektörlere ağırlık veren, üretim malları ve ara malını genelde dışarıdan temin eden bir yapıdadır.

Türkiye 1980 yılında ise yeni bir ekonomik modele geçmiştir. Gelişmiş batı tarafından IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla geri kalmış ülkelere “**kalkınma reçetesi**” olarak sunulan bir modeldir bu. Bu yeni modelin sloganları şunlardır: “Denetimsiz, müdahalesiz piyasa daha iyi işler”, “ticari engellerin ve sınırların kalktığı bir dünya daha rekabetçi, daha adil ve daha hızlı büyür”.

Bu modelin ilk ayağı ticari serbesti olmuştur. Ticari serbesti Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarından beri uygulanan gümrük politikalarında köklü bir değişiklik demektir. 1980’e kadar geçen sürede, iç pazarı ve ulusal üretimi korumak için uygulanan ithal mallara giriş kotaları, gümrük vergileri gibi korumacı mevzuatlar ile oluşturulan geçiş engelleri ticari serbestiyle kaldırılmıştır. Egemen inancıya göre bu uygulamadaki amaç; gümrük duvarlarıyla korunmuş, teşviklerle beslenmiş, üretim teknolojisini geliştirmiş ulusal sanayiye uluslararası rekabete açmak, bu rekabetin getirdiği zorlamalarla daha verimli çalışan bir sanayiye kavuşmak, bütün bunların sonucu olarak da gelişmiş ülkelerle rekabet etmek ve daha çok ihracat yapabilmektir. Küresel rekabetle

tanışan ulusal üretim, daha verimli ve daha ucuza daha kaliteli mal üretecek, bundan hem tüketici kârlı çıkacak, hem de Türk sanayicisi artık küresel bir üretici olacaktır.

1989 yılındaysa, dünyada rüzgârı estirilen küreselleşmenin ticari serbesti ile beraber yürüyen diğer işlevi olan “**finansal serbesti**” uygulamalarına geçilmiştir. Ülkeye para giriş-çıkışları ve servet transferleri tamamen serbest bırakılmıştır. Yine egemen inanişâ göre bu uygulamadaki amaç; gelişmiş ülkelerde bulunan para akımlarının az gelişmiş ülkelere doğru kayması, menkul kıymetler borsalarına girmesi, geri kalmış ülkelerde finansal derinliği arttırması, faizlerin düşmesi ve bunların sonucunda yatırımlara ucuz kaynak oluşmasıdır.

1980’de ülkemizde uygulamaya konulan bu yeni ekonomik model, egemen söylemlerin tam tersi bir sonuç doğurmuştur. 1990’lardan itibaren bankacılık sektörü süratle büyümüş, yeni bankalar açılmıştır. Sonra da bunlar büyük hasarlar bırakarak batmışlardır. Türk ekonomisi, 1994, 1999, 2001 ve en son küresel ölçekte tetiklenen 2008 ekonomik krizlerini yaşamıştır. Küresel ekonomiye eklemleme sürecinde Türkiye’de gelir dağılımı her yıl artan oranda bozulmuştur. Özellikle iç borç faiz ödemeleri ve kötü vergi sistemi ile şekillenen yeni paylaşım modeli, gelir dağılımının her geçen gün bozulmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Devlet bütçesi harcama kaleminin % 35 - 40’ını iç borç faiz ödemeleri oluşturmuş, bu büyük getiri kapısı vergilendirilmemiştir. 1980’lerde, doğrudan vergiler toplam vergi gelirleri içinde % 70 civarında pay alırken, 2000’li yıllarda bu kompozisyon tamamen bozulmuştur. Adaletsiz vergi ola-

rak kabul edilen dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 70'lere yükselmiş, doğrudan vergi gelirlerinin payı % 30'lara gerilemiştir.

Yine bu süreçte kayıt dışı ekonomi toplam ekonominin yaklaşık %50'sine ulaşmıştır. Kayıt dışı istihdam da aynı oranlarda yükselmiştir. Ticari serbesti sonrası ihracat artışı beklentisi yerine gelirken, buna karşılık ithalat her yıl ihracattan daha fazla artınca Türkiye yüksek dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmıştır. Her yıl yükselerek artan dış ticaret açığı ve buna paralel olarak artan cari açığı kapatabilmek için Türkiye, dış borçlanmaya başvurmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte yüksek teknolojik üretimi sağlayacak AR-GE harcamalarının artması gerekirken, yerli üretim hızla ithalata bağlanmıştır. Türkiye özellikle hammadde ve ara malı üretiminde artan oranda ithalatçı ülke durumuna gelmiştir. Her kriz, başlangıç noktasından kısa dönem önce yapılan/yapılmayan yanlış ekonomik müdahaleler sonucu tetiklenmiş olsa bile, ülkeyi devamlı kriz ortamında tutan temel sebep, 1980'de başlayan küresel ekonomiye eklemlenme sürecinin plansız, hedefsiz, denetimsiz, kuralsız yönetilmesidir.

1989'da geçilen finansal serbestiyle hedeflenen sonuçlar da gerçekleşmemiştir. Türk finans sektörü teoride belirlenen görevi olan üretim sektörünü desteklemekten öte, hazineye borç veren, hatta bir yönüyle politikayı finanse eden bir yapıya bürünmüştür. Denetimsiz ve yoğun uluslararası kısa vadeli para girişi ve kuralsızlık sonucunda ortaya denetlenemeyen bir bankacılık sistemi çıkmıştır. Türkiye, 1994, 1999, 2000 ve 2001'de

kimi zaman bireysel kimi zaman toplu bankacılık iflasları yaşamıştır. Bu süreçte toplam 31 banka iflas etmiş veya Hazine tarafından el konulmuştur. Bu bankaların 40 milyara dolar civarındaki borçları (ki finansal kredi mekanizmasında 40 milyar dolardan çok daha öte ve ölçülemeyen zararlar oluşmuştur) Hazineye, yani halka devredilmiştir.

2001 krizi sonrası Türk bankacılık sisteminde denetleme ve düzenleme uygulamalarında belirli bir ilerleme sağlanmıştır. Ancak yine de bankacılık sistemi yatırımları destekler konuma getirilememiştir. Burada suç reel sektörü destekleyemeyen finansal sistemde değil, ülkeyi yatırım yapmaya özendirmeyen makro politikalaradır. Gerek devlet kâğıtlarının risksiz ama yüksek getirisi, gerekse de üretim yerine ithalatı destekleyen ekonomi politikaları bu sonucun doğmasındaki en önemli faktörlerdir. Özellikle 2001 krizi sonrası geliştirilen ve sıcak paraya davetiye çıkaran yeni kur rejimi ile para politikaları ülkeyi yurt dışından gelen kısa vadeli sermaye hareketlerine teslim etmiştir. Bu teslimiyet yurt içi üretim faaliyetlerini kısıtlarken, yabancı üreticiler için Türkiye'yi rahat mal satılabilecek bir pazar haline getirmiştir. Bu durum istihdamsız büyüme sonucunu doğurmuştur. 2002-2007 yılları arasında yaşanan yüksek oranlı büyümeye rağmen Türkiye'de işsizlik en önemli sorun haline gelmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel krizle birlikte ülkeler arasında kur savaşı başlamıştır. Tüm ülkeler para birimlerini düşük değerde tutarak rekabet avantajı elde etmeye çalışırken, Türkiye tam tersi bir politikayla kriz döneminde aşırı değerli Türk Liraası'na müdahale etmedi. Son dönemde Merkez Bankası, kurların reel değerlerinde seyredebilmesi için görece

daha aktif bir politika izlemeye başlamışsa da, 2001 krizi sonrası Türkiye'ye dayatılan dalgalı kur rejiminden dolayı oluşan ve 100 milyar dolarla ölçülebilecek zararlara engel olmak konusunda çok geç kalınmıştır. Elbette Merkez Bankasının değerli bürokratları dalgalı kur rejimine geçişin kararını almadıkları gibi sorumlusu da değildirler. Bu karar öncesinde, 1999 yılında IMF ile yapılan yakın izleme anlaşması ve o anlaşmayla Türkiye'ye dayatılan çıpa kur uygulamasının da ülke ekonomisinin krize girmesinde payı vardır.

1980'lerde başlayan bu serbestleşme akımı günümüzde devam etmektedir. 2008 küresel krizi sonrası bu akımın dayanaklarından biri olan "denetimsiz ve müdahalesiz piyasa daha iyi işler" söyleminin "slogandan ibaret" olduğu herkes tarafından anlaşılmıştır. Başta gelişmiş batı ülkeleri olmak üzere krizden çıkış için süratle devlet müdahaleleri devreye sokulmuştur. İflas eden, zor duruma düşen finansal kuruluşlar devlet ortaklığıyla yaşatılırken, zararları kamuya devredilmiştir. Başta ABD olmak üzere birçok ülkede denetimsiz ve kuralsız piyasa işleyişinin getirdiği olumsuz sonuçlar açıkça görülüş, uzun uzun tartışılmıştır. Gelişmiş batıda krizden çıkmak için kamu müdahalesine ihtiyaç duyan ülkeler, 1980'lerdeki söylem ve dayatmalarının tersine, piyasaların denetlenmesi ve düzenlenmesi gereğini süratle gündemlerine almışlardır.

b) Dış Ticaret

Türkiye'de en önemli ekonomik konulardan birisi yıllardır değişmeyen dış ticaret açığı ve bu durumun ortaya net biçimde koyduğu yapısal sorunlardır. Konuya giriş öncesi dış ticaret rakamlarının incelemesi daha açıklayıcı olacaktır. Tablo 1'de

görülen yılları bölümlerken son 13 yıl kesintisiz biçimde verilmiştir. 1980-1998 arası ise -1994 yılı kriz yılı olduğu için istisna-üçer yıllık periyodlar halinde alınmıştır.

Tablo 1: Dış Ticaret, Cari İşlemler Dengesi, Reel Döviz Kuru, Dış Borç, 1980-2010.

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi ¹	Cari İşlemler Dengesi	Reel Döviz Kuru ²	Dış Borç (milyar \$)
1980	2.9	-7.5	-4.6	-3.4	146	16.2
1983	5.9	-8.9	-3.0	-1.9	128	18.4
1986	7.6	-10.7	-3.0	-1.5	101	32.1
1989	11.6	-15.8	-4.2	938	99	43.9
1992	14.7	-22.8	-8.2	-974	110	58.6
1993	15.3	-29.4	-14.1	-6.4	123	70.5
1994	18.1	-23.3	-5.2	2.6	92	68.7
1995	21.6	-35.7	-14.1	-2.3	100	75.9
1998	27.0	-45.9	-18.9	2.0	119	96.4
1999	26.6	-40.7	-14.1	-925	123	103.1
2000	27.8	-54.5	-26.7	-9.9	136	118.6
2001	31.3	-41.4	-10.1	3.8	112	113.6
2002	36.1	-51.6	-15.5	-626	125	129.5
2003	47.3	-69.3	-22.0	-7.5	136	144.1
2004	63.2	-97.6	-34.4	-14.4	144	160.9
2005	73.5	-116.8	-43.3	-22.1	160	169.5
2006	85.5	-139.6	-54.1	-32.1	160	207.3
2007	107.3	-170.0	-62.7	-38.3	176	249.0
2008	132.0	-201.0	-69.0	-41.6	180	277.8
2009	102.1	-140.9	-38.8	-14.0	- ⁴	268.6
2010	113.9	-185.5	-71.6	-48.6	- ⁴	290.4

Kaynak: TCMB/EVDS, TC Hazine.

1) Dış Ticaret Geniş Ekonomik Kategorileri Sınıflamasına Göre.

2) TÜFE tabanlı reel efektif kur endeksi yıllık ortalaması (1995=100).

3) 2010 üçüncü çeyrek sonu.

4) 1995=100 olarak hesap edilen TÜFE tabanlı reel efektif kur endeksi TCMB tarafından EVDS'den kaldırılmıştır. 2009 ve 2010 yılları döviz/TL ilişkisi incelenince Türk Lirası'ndaki aşırı değerlenmenin devam ettiği tahmin edilebilir.

Tablo 1’de açıkça izlenebildiği üzere Türkiye 1980’den bugüne dek arada kırılmalar olmakla birlikte artarak dış ticaret açığı vermiştir. Örneğin 1986’da 3 milyar dolar, 1995’de 14 milyar dolar, 2005’de ise 43 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir.

Tablo 1’den izleneceği üzere dış ticaret açığı, özellikle 2001 krizinden sonra geçilen **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı** ile birlikte hızla artmıştır. 2002’de 6 milyar dolar açık veren dış ticaret, 2008’de (son çeyrek krizin etkisiyle geçilmesine rağmen) 70 milyar dolara ulaşmıştır. 2009’da yaşanan daralmayla birlikte 39 milyar dolara gerileyen dış ticaret açığı, krizin etkilerinin azalmasıyla birlikte 2010 yılında tekrar 71 milyar dolara ulaşarak tarihinin rekorunu kırmıştır.

Tablo 1’de dış ticaret rakamlarına onar yıllık dönemlerle baktığımızda; 1980 ile 1990 yılları başlarında dış ticaret açıklarının tek haneli rakamlarda gezindiği görülür. 1990’lı yılların başıyla 2000’li yılların başını kapsayan dönemde yaklaşık 15-20 milyar dolar arasında sürmüştür. 2003’den itibaren ise önceki dönemlere göre çok daha hızlı bir ivmeyle yükselerek, 60-70 milyar dolar bandına oturmuştur. Hızla artan ihracata karşılık ithalat, ihracattan hem de daha süratli bir ivme ile artmıştır. Tablo 1, 1980’lerde görülen yapısal bozukluklarda, geçen 30 yıllık döneme rağmen hiç düzelme olmadığını, tersine 2001 krizi sonrasında ülkenin üretimden giderek çekildiğini ve ithalata bağımlı hale geldiğini göstermektedir. Özellikle 2003 yılıyla birlikte yurt içinde üretim yapabilmek için uygun makro ekonomik koşulları yakalayamayan özel sektör, hem işletme, hem öz sermayeyi yitirmemek için ithalata yönelmiştir. Mevcut makro ekonomik iklim yerli üretimi

değil, yurt dışından ithalatı avantajlı kılmaktadır.

Dönemleri karşılaştırmak amacıyla yapılan basit bir hesaplamada dış ticaret açığındaki sorunun giderek büyüdüğü görülmür. Örneğin; 1992-2000 yılları arasındaki dokuz yılda verilen toplam dış ticaret açığı rakamı 101,3 milyar dolardır. 2002-2010 arası dokuz yılda verilen dış ticaret açığı ise toplam 411,4 milyar dolara ulaşmıştır. Her iki dönem için de dokuzar yıl alınarak yapılan bu hesaplama, 2002-2010 yılları arasını kapsayan ikinci dönemde, 1992-2000 yılları arasını kapsayan birinci döneme göre dış ticaret açığında yaklaşık % 400'ün üzerinde artış olduğu saptanmaktadır. Bunun anlamı, ikinci dönemde dışarıdan aldığımız ürünlerle dışarıya sattığımız ürünler arasındaki farkın toplam 411,4 milyar dolara ulaştığıdır.

Hazine Müsteşarlığı verileriyle 2001-2010 yılları arasındaki dönemde ithalat rakamları incelendiğinde; öne çıkan unsurun ara malı ithalatı olduğu görülür. Türkiye bu dönemde toplam 1 trilyon 214 milyar 630 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Bu toplam içinde enerji hariç ara malı ithalatı % 52 oranında paya sahiptir. Enerji hariç ara malı ithalatı bu dönemde toplam 637,173 milyar dolar olmuştur. 2001-2010 yıllarını kapsayan dönemde ikinci sırayı enerji ithalatı almıştır. Bu dönemde enerji ithalatı toplam 235,831 milyar dolar olarak toplam ithalat içinde % 19'luk paya sahiptir. Sermaye malları ithalatı 193,132 milyar dolara ulaşarak, toplam ithalat içinde % 16'lık pay almıştır. Tüketim malları ithalati ise 142,924 milyar dolar ile % 12'lik paya sahip olmuştur.

Son verilere bakınca, 2011 yılında dış ticaret dengesinde bozulmanın hızlanarak devam ettiği görülmektedir. 2011 yılı

Mart ayında, 2010 yılının aynı ayına göre ihracat %19,6 artarak 11,8 milyar dolar, ithalat %44,1 artarak 21,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde dış ticaret açığıysa 5,1 milyar dolardan, 9,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu veriler sonucunda 2010 Mart ayında %65,9 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2011 Mart ayında %54,7'ye gerilemiştir. Dış ticaret açığına koşut olarak Türkiye'nin cari açığı da son dönemde yükselişe geçmiş, tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. 1990'ların başlarına kadar yaklaşık 1 milyar dolar civarında seyreden yıllık cari açık, 1994 krizi öncesi 6 milyar dolara ulaşmış, ardından 2000'li yılların başına dek yıllık 2 milyar dolar civarında seyretmiştir. Ancak 2002 sonrasında cari açığımızda "müthiş" denebilecek bir sıçrama yaşanmıştır. Dış ticaret açığına bağlı olarak artan cari açık, 2003'de 7 milyar doların biraz üstüne, 2005 yılında 22 milyar dolara, 2006'da 32 milyar dolara, 2007'de 38 milyar dolara, 2008'de 41 milyar dolara ulaşmıştır. 2009 kriziyle birlikte gerileyen cari açık, 14 milyar dolar olmuştur. 2010'da ise yeni bir rekor kırarak 48,6 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo'da dikkati çeken bir diğer görüntü ise her kriz yılı öncesi cari açığın önceki ve sonraki yıllara göre oldukça yüksek bir seviyeye tırmanmasıdır. Örneğin; 1994 krizi öncesinde cari açık, 1992 yılında 970 milyon dolarken, 1993'te 6,4 milyar dolara tırmanmıştır. Arkasından gelen 1994 kriziyle tekrar tehdit sınırının altına gerilemiştir. Gerek iç krizler, gerekse dış dünyanın yaşadığı krizler sonucu ekonomi dünyasında oluşan düşünce, cari açığın gayri safi milli hâsılanın % 5'ini geçmesinin kriz öncesi tehdit olduğudur. 2011 yılı ilk çeyreğinde ise cari

açıktaki büyüme önlenemez bir şekilde artmaktadır ve dağ yollarında 180 km hızla giden bir araca benzemektedir.

2011 yılının ilk üç ayında cari açık 22 milyar dolara ulaşmıştır. Son açıklanan 2011 yılı Mart ayında ise 10 milyar dolarla yeni bir rekor kırılmıştır. Mart ayı itibari ile 12 aylık cari açık 60 milyar doların üstündedir. 2011 yılı için cari açık beklentisi resmi raporlara yansıyan 60 milyar doların çok daha üzerine çıkacaktır. 2011 yılında 80 milyar dolar cari açık beklenebilir. GSMH'nin %8'inin üzerinde bir orana da denk gelen bu durum sürdürülemezdir. Türkiye'yi bu açıdan bir krizin beklediği çok açıktır.

Türkiye, dış ticaretinde kontrolü özellikle 2002 sonrasında kaybetmiş bir görüntü çizmektedir. Bu durum, imalat sanayisinin emek yoğun sektörlerde düşük teknolojiye dayalı üretim yaptığı, ara malı üretiminde eksikler olduğu gibi konulara dikkat çekmekle birlikte, kamuoyunda kur rejimi ile dış ticaret arasında kurulan ilişki de incelenmek durumundadır.

c) Kur ile Dış Ticaret Arasındaki İlişki

Tablo 1'de yer alan 6. sütun, Merkez Bankası süreli yayınlar bölümünde her ay düzenli olarak yayınlanan TÜFE tabanlı reel efektif kur endekslerini yansıtmaktadır. Endeks değerinin 100 olması, kurların değerinde seyrettiğini; 100'ün altındaki değerler, kurların yüksek seyrettiğini; 100'ün üzerindeki değerler ise kurların düşük seyrettiğini gösterir. Bir diğer anlatımla, değer 100 ise TL dolar/avro karşısında tam olması gereken yerde; 100'ün üzerinde ise TL dolar/avro karşısında değerli; 100'ün altında ise TL düşük değerde anlamına gelir. İktisat dünyasındaki

genel görüŖe göre; 90-110 bandında seyreden değerler gerçekçi bir kur politikası uygulandığını gösterir. 110 üstü değerlerin sıcak paraya davetiye çıkardığı, artan oranlarla dıŖ ticaret açığı ve ekonomide dengesizlik doğurduğu görülür.

Tablo 1'e bakarak dıŖ ticaret ile reel efektif kur endeksi arasındaki iliŖkiyi sorgulayabilmek amacıyla genel bir değerlendirme yaptığımızda; 1986-1992 yılları arasında reel efektif kur endeksinin, yıllık ortalama 90-110 arası değerlerde istikrarlı bir şekilde gittiği görülür. Endekse bakarak bu dönem için uygulanan kur politikalarının daha gerçekçi olduğu düşünölebilir. Bu dönemde öngörölebilir esnek kur rejimi uygulanmıştır. DıŖ ticaret açığı da bu dönemde ortalama 5,5 milyar dolar civarında, -3 milyar dolar ila 8 milyar dolar aralığında seyretmiştir. 1993 yılında ise endeks değerleri bozularak (yani TL yabancı paralar karşısında yapay olarak değerli konuma gelerek) yıllık ortalama 123 değerine ulaşmıştır. 1993'te dıŖ ticaret açığı da bozulan endekse paralel şekilde bozulmuş, 14 milyar dolar açık vermiştir.

1994 krizi sonrası ile 1998'in ilk yarısına kadar endeks değeri yine yıllık ortalama 90-110 arasında makul bir seviyede yürürken, 1998'in son çeyreğinde bozulmanın başladığı dikkat çekmektedir. Bu yıllar arasında dıŖ ticaret açığı da daha yüksek ancak kendi içinde istikrarlı olarak 13-14 milyar dolar bandında seyretmiştir. 2001 krizi öncesi 2000 yılında ise kur endeksi 136 değerine, dıŖ ticaret açığı da 22 milyar dolara yükselmiştir. Kurlarda suni olarak yaŖanan değerlenmeyle birlikte dıŖ ticaret açığındaki büyüme dikkat çekicidir. 2001 yılında yaŖanan kriz

öncesi son üç ayda endeks değeri 148'e ulaşmıştır. 2001 Şubat ayında ekonomi yazınındaki deyimiyle, Türkiye bir ikiz kriz (twin crisis), yani bankacılık ve para kriziyle karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye 2001 krizi sonrası IMF'nin önerisiyle uyguladığı çapa kur uygulamasını bırakmış, yerine yine IMF ve dönemin ekonomiden sorumlu devlet bakanının kararıyla serbest kur rejimini uygulamaya başlamıştır. Bu seçenekte düşünülen; arz ve talebe göre belirlenecek döviz kurunun, spekülatif ataklara karşı kendini koruması, ani talep değişikliklerinde (sıcak para çıkışlarında) değerinin piyasa koşullarına göre belirlenmesidir. Döviz kuru ani yükselişler yaşansa bile, bir krize sebep olmaksızın, reel değerine oturacaktır. Piyasadaki görünmez el, arz talep denklemine göre kurun reel değerini belirleyecek, böylece 2001 krizinde yaşananlar olmayacak; Merkez Bankası'nın müdahale etmek zorunda kalarak kayıplar yaşamasının da önüne geçilmiş olacaktır. Ancak hızla geçilen bu dalgalı kur rejiminin Türkiye için uygun olup olmadığı hemen hiç sorgulanmamıştır. 2001 krizinin yıkıcı etkileri ve yaşanan panikle bu karar alınmıştır.

Geçen sürede görülen ise Türkiye'nin bu kararla çıkılması zor bir durumun içine girdiğidir. Bunun başlıca sebebi; Türkiye'nin dış ticaret açığı vermesi, bunun yapısal bir sorun olması, bu sebeple devamlı cari açık vermesi ve döviz girişine ihtiyaç duymasıdır. Ayrıca Türk parası konvertibl (çevrilgen) değildir. Yani dış dünya, örneğin Japonya ile Almanya kendi aralarındaki ticarete TL'yi para birimi olarak kullanmamakta-

dır. Bu sebeple TL uluslararası piyasalarda herhangi bir değer ifade etmemektedir. Çünkü değişim parası olarak kullanılmamaktadır. Buna ek olarak yukarıda belirtildiği üzere Türkiye, cari açık veren, ödemeler dengesi özellikle 2002'den beri eksi değerde olduğu için dışarıdan para bulmak zorunda olan bir ülkedir. Bu şartlarda dalgalı kur demek, TL'nin örneğın dolar karşısındaki değerinin, yurt dışından ülkeye giren dolar miktarına göre belirlenmesi demektir. Bir diğer ifadeyle TL'nin dolar karşısındaki değerinin uluslararası finansman sahipleri tarafından saptanmasıdır. Uluslararası piyasada arz talep denklemi TL için işlememektedir.

Türkiye son dönemde gerek özelleştirmeler, gerek doğrudan yabancı yatırımlar ve en önemlisi borsa ve devlet kâğıtlarına gelen sıcak para sayesinde önemli bir dış kaynak girişı sağlamıştır. Dış kaynak cari açığı finanse ederken, bir taraftan da kur üstünde önemli bir baskı yaratmış, suni olarak aşırı değerli duruma gelmesi sonucunu doğurmuştur. Merkez Bankası verilerinden yaptığımız tahlilde Türkiye'nin özellikle 2010 yılında önemli bir sıcak para girişıyle karşılaştığı görülmektedir. 2010 Ocak-Ekim dönemi göz önüne alındığında Türkiye'ye; 3,6 milyar dolarlık kısmı İMKB'de işlem gören hisse senetlerine, 10,2 milyar doları Devlet İç Borçlanma Senetlerine (DİBS), 12,9 milyar dolarlık kısmı da yabancıların Türkiye'ye getirdikleri net mevduat olmak üzere toplam 26,7 milyar dolarlık sıcak para girişı yaşanmıştır. 2011 yılının ilk üç ayında ise 13,4 milyar dolarlık yabancı kökenli sermaye girişı, bir önceki yıla göre yüzde 78 oranında artmıştır. Yabancı, yerli

ve kayıt dışı sermaye hareketlerinin tümünü kapsayan toplam sermaye girişleri ise üç ayda 26 milyar dolara ulaşmıştır. On iki ay öncesine göre artış oranı, yüzde 138'dir.

Bu dönemde yine dikkat çeken döviz girişi ise kaynağı belirsiz olan döviz girişidir. Merkez Bankası Ödemeler Dengesinde "net hata noksan" kalemine yazılan kaynağı belirsiz döviz girişi incelendiğinde krizin başlangıcı olan Ekim 2008 ile Mart 2011 arasındaki 30 ayın 22'sinde ekonomiye kayıt dışı para girdiği görülmektedir. Bu esrarengiz fon girişinin toplamı, söz konusu süreç için toplam net 23,1 milyar dolardır.

Bu kaynak girişlerinin sonucu olarak aşırı değerli TL'nin seyri Tablo 1'de bulunan reel efektif kur endeksinden izlenebilir. Şubat 2001 kriziyle birlikte yaşanan devalüasyon sonrası endeks, 2001 Mart ayında 113 ve Nisan ayında 101 seviyesine gerileyerek gerçek değerine oturmuştur. Yılın geri kalan kısmında da 95-110 bandında seyretmiştir. 2002 yılı başında, yukarıda anlattığımız düzenek kapsamında ülkeye sıcak para girişleri arttıkça kur baskılanmış yani, döviz aşırı ucuzlamıştır. Bir başka deyişle TL aşırı değerlenme eğilimine girilmiştir. Hemen 2002 başında, endeks değeri 130, 2002 yılı ortalaması ise 125 olmuştur. 2003 ve 2004 yıllarında, 136 ve 144 olan yıllık ortalama endeks değerleri için rekor denilebilecekken, artış 2005 ve 2006'da da sürmüştür. 2006'da yıllık 160 olan ortalama değer, 2007'de ortalama 178'i bulmuştur.

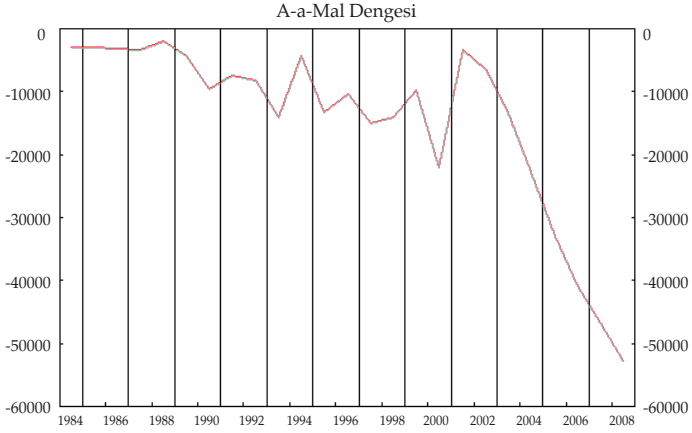
Yani, Tablo 1'de de görüldüğü üzere, 2001 yılından sonra geçen 6 yılda kur 116 endeks değerinden 180 endeks değerine ulaşmıştır. Bu, 6 yıllık bir süreç için, diğer 6 yıllık dönemler göz

önüne alındığında, oldukça hızlı bir bozulmaya, yani TL'de aşırı yapay bir değerlenmeye işaret etmektedir. Okuyucu bu endekslere bakarken ülkede yaşanan fiyat artışlarını da aklında tutmalıdır. Söz konusu yıllarda (son dönem düşmekle birlikte) yurt içi fiyatlardaki artış oranı yüksek olarak gerçekleşmiştir. Buna rağmen TL'nin başlıca dövizler karşısındaki nominal değeri, enflasyon farkına, özellikle son dönemde hiç intibak göstermemiştir.

Bu aşırı değerlenmenin yaşandığı 6 yılda, yine dış ticaret açığı ve dış ticarettten doğan cari açıkta da önemli bozulma gözlenmektedir. Örneğin; 2002'de 15,5 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 2008'de 69 milyar dolara; 627 milyon dolar olan cari işlemler açığı ise 42 milyar dolara ulaşmıştır. Yine Tablo 1'de görüleceği gibi, dolar üzerinden ihracat 2001-2007 döneminde, % 242 oranında artarak 100 milyar doları aşmıştır. İthalat ise çok daha hızlı şekilde, % 311 oranında artışla yaklaşık 170 milyar dolara ulaşmıştır. İthalatın ihracattan daha hızlı artışı, dış ticaret açığının aşırı genişlemesine yol açmıştır. 2001 sonunda 10 milyar dolar dolayında olan dış ticaret açığı, 2001-2007 döneminde % 700 gibi dramatik bir artışla, 69 milyar doların üstüne çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001'de % 76 iken, 2007'de % 63'e gerilemiş, 2009'daki artışın ardından Kasım 2010 tarihi itibarıyla % 55'e düşmüştür.

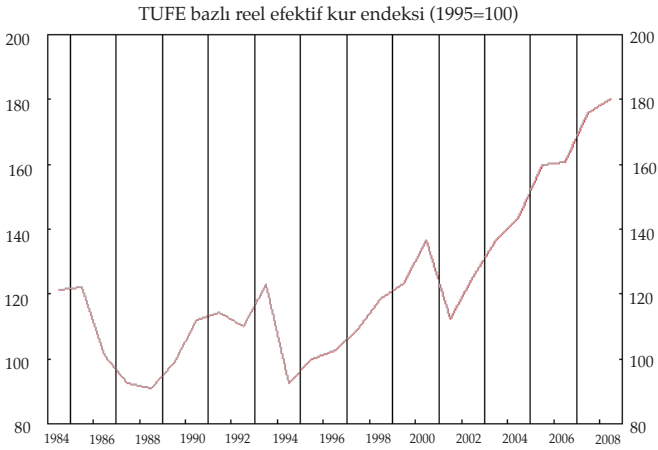
Şekil 1 ve Şekil 2'den 1984'ten başlayarak dış ticaret açığı ile kur endeksi arasındaki korelasyonu çok net şekilde görmek mümkündür.

Şekil 1: Dış Ticaret Açığı, Milyar \$, 1984-2008

Kaynak: TCMB/EVDS Grafik

Şekil 2: TÜFE Bazlı Reel Efektif Kur Endeksi, 1995=100

Kaynak: TCMB/EVDS

Şekil 1 dış ticaret mal dengesindeki açığın 2001 krizi sonrasında başlayarak 2008 sonuna kadar, diğer yıllara göre, yaşadığı anormal büyümeyi görsel olarak ortaya koymaktadır. Aynı biçimde Şekil 2 de, aynı dönem için TÜFE tabanlı reel efektif kur endeksindeki büyümeyi görsel olarak ortaya koymaktadır. Şekil 1 ve Şekil 2 üst üste konduğunda reel efektif döviz kuru ile dış ticaret açığı arasındaki ilişki görülebilmektedir.

Aşırı değerli TL'nin yurt dışından giren ithal ürünlerin fiyatını düşürdüğü, ithalatı desteklediği ortadadır. Ülke içinde üretim yapan yerli üretici, üretmek, üretim risklerini üstlenmek, yüksek istihdam vergisi yüküne katlanmaktansa, yurt dışından alıp yurt içi ve dış pazarlara satmaya yönelmektedir. Bu durum hızla büyüyen dış ticaret açığından açıkça görülmektedir. Bu ekonomik sistemde Türkiye dış dünyadaki işsizler için çalışan bir yapıya sahiptir. Bu tablonun karşımıza çıkardığı sonuç ağır dış borç yüküdür.

d) Dış Borç

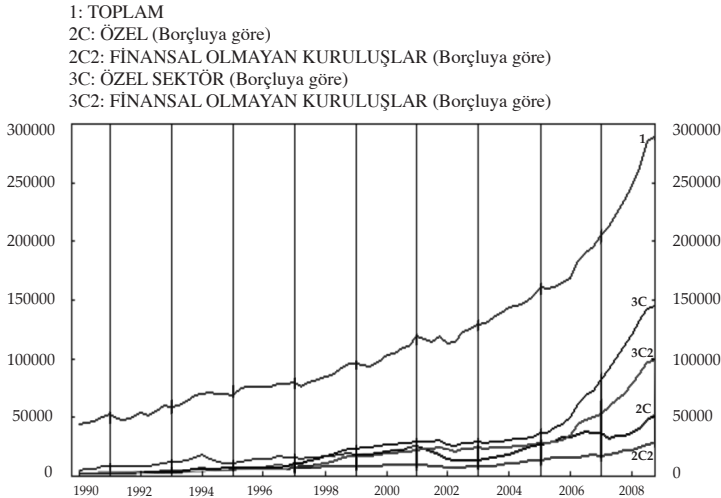
Tablo 1'den 1980 sonrası Türkiye'nin dış borcundaki değişimlere baktığımızda, 1980'de 16 milyar dolar olan dış borcun, 1989'da 44 milyar dolara, 1998'de ise 96 milyar dolara ulaştığı görülür. 2001'de 113 milyar dolar olan dış borç, dış ticaret açığındaki yüksek büyümeyle birlikte, her yıl bir miktar faizi ile birlikte ödendiği halde, 2010'a gelindiğinde üçüncü çeyrek itibarıyla toplam 282 milyar dolara ulaşmıştır. Sene sonunda da bu borç yükü 290 milyar doları bulmuştur.

Özellikle dikkat çektiğimiz husus şudur: 2001'den 2010'a kadar geçen son 10 yılda Türkiye'nin dış borcu stoku 114 milyar dolardan 282 milyar dolara ulaşmıştır. Bir diğer ifadeyle Türkiye, 1940-2001 arasında toplam 61 yılda yaptığı 114 milyar

dolarlık dış borç stokuna karşılık, 9 yıl içinde bunun üstüne 168 milyar dolarlık bir borç stoku yapmıştır. Bu dış borç, yine dış ticarettten doğan açığı kapatmak için kullanılmaktadır.

1990 sonrası dış borçtaki yükselişi Şekil 3 çok net şekilde resmederken, dikkat çekici bir diğer nokta, özel sektörün 2001 sonrası dış borcundaki artıştır. Şekil 3'te en yüksek noktaya ulaşan çizgi Türkiye'nin toplam dış borç stokunu göstermektedir. 1990'da 52 milyar dolar olan dış borç stoku, 2000 yılında 119 milyar dolara, 2010 yılının üçüncü çeyreğine kadar olan kısım göz önüne alındığında da 282 milyar dolara ulaşmıştır. Şekil 3'de 2002 yılına kadar görece daha yavaş artan dış borç stokunun, 2002'de küçük bir azalma yaşadığı, ardından 2008 sonuna kadar süratle arttığı açıkça görülmektedir.

Şekil 3: Toplam Dış Borç Stoku, Özel Sektör Dış Borç Stoku, 1990-2008* (Milyar \$).

Kaynak: TCMB/EVDS, *2008 Üçüncü çeyreğe kadar

Şekilde ilgi çeken ikinci nokta ise reel sektörün 2002-2008 arası dönemde, borçlanmada önemli bir pay aldığıdır. Şekildeki ikinci yüksek çizgi özel sektörün toplam borç stokunu resmederken, 3. ve 5. çizgiler reel sektörün dış borcunu göstermektedir. 2002’de 43 milyar dolar olan özel sektör dış borç stokunun 33 milyar doları reel sektöre aittir. 2004 yılında 64 milyar dolara çıkan özel sektör dış borcunun 42 milyar doları reel sektöre; 2006’da 118 milyar dolara çıkan özel sektör dış borcunun 70 milyar doları reel sektöre aittir.

2008 yılına gelindiğinde Türkiye’nin toplam dış borç stoku 278 milyar dolara yükselmiştir. Bunun 185 milyar dolardan fazlası özel sektöre aittir. Bu noktada bankaların açık pozisyonu arttırdıkları düşünülebilir. Ancak durum farklıdır. Zira bu 185 milyar dolarlık özel sektör borcunun 122 milyar dolardan fazlası reel sektöre aittir. Bu tablodan çıkan sonuç şudur: Türkiye’de dış borçlanma kamudan özel sektöre kaymıştır, daha ilginç ise borçlanma doğrudan finansal olmayan kuruluşlar tarafından yapılmaktadır. 2010 yılı üçüncü çeyreği itibariyle de durum değişmemiştir. Toplam dış borç stoku 282 milyar dolarken, bunun 179 milyar doları özel sektöre, özel sektör borcunun 108 milyar doları ise finansal olmayan kuruluşlara aittir.

2010 yılı üçüncü çeyreği borç verilerinde dikkat çeken durum, özel sektör dış borç vadesinin kısalmasıdır. Toplam özel sektör borcu içinde kısa vadeli borçlar 2008 ve 2009 yıllarında, sırasıyla % 24,3 ve % 25,6 oranında bir paya sahipken, kısa vadeli borçların özel sektör dış borç stoku içindeki oranı 2010 yılı üçüncü çeyreği itibariyle % 33 seviyesine çıkmıştır. Likidite

bolluğunun yaşandığı özellikle 2010 yılında dış borç vadesinin kısalması yani kısa vadeli borçlanmaya yönelik oldukça ilginç bir noktadır.

Reel sektörün bu kadar yoğun olarak borçlanmasının arkasındaki sebeplerden bir tanesi, ithalatı finanse etmektir. Yurt içinde üretim yapabilmek için uygun makro ekonomik koşulları yakalayamayan özel sektör, hem işletme, hem öz sermayeyi yitirmemek için ithalata yönelmiştir. Makro ekonomik iklim yerli üretimi değil yurt dışından ithalatı avantajlı kılmaktadır. Bir diğer sebep ise İstanbul Sanayi Odası'nın yıllık olarak açıkladığı ayrıntılı kâr-zarar tablolarından da görülebileceği gibi, “**üretim dışı faaliyetlerden kazanç**” olarak adlandırılan ve yukarıda özetlenen sistemin, özel sektörü yönlendirdiği kambiyo oyunlarına olan taleptir.

Dış ticaret açığının tek sebebinin yanlış kur politikaları olmadığı yukarıda anlatılmıştır. Bunun en somut göstergesi 1980 yılından beri devamlı dış ticaret açığı vermemizdir. Türkiye'deki bu yapısal bozukluğun üç ana sebebi daha görünmektedir.

Bunlardan birincisi; ara malı üretiminde yaşanan eksikliklerdir. 1980'e kadar uygulanan ithal ikame programında ara malı üretim stratejisinin yetersiz kalması, var olan strateji ve planların uygulanmasındaki gecikmedir. Ara malı üretiminde yeterli üretim gücüne sahip olmadan 1980 24 Ocak Kararları ile dış ticarete tam serbesti sağlanmasıdır. Bu örnek, Türkiye'nin herhangi bir sanayi stratejisi olmadan, yol haritası bulunmadan gündelik kararlar ile hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

İkinci sebep; imalat sanayimizin yeteri kadar teknoloji ürete-

memesi, teknoloji üretmenin gereği olan Ar-Ge harcamalarına önem vermeyişi ve emek yoğun sektörlerde tıkanıp kalmasıdır. Bunun rakamsal yansımaları hemen önümüzdeki bölümde, dış ticaretin sektörel incelemesi alanında somutlaştırılacaktır.

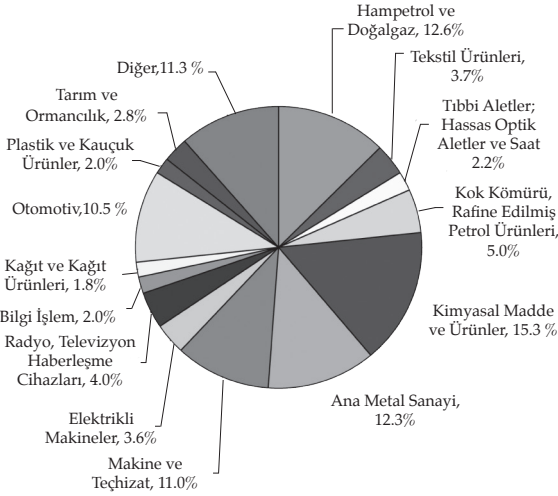
Üçüncü önemli sorun ise petrol, doğalgaz, petro-kimya alanlarında yeraltı kaynaklarımızın yetersizliği, var olan yeraltı kaynaklarının kötü kullanılması ve enerji alanında hiçbir alternatif çeşitlendirmeye gidilmemesidir. Bunların yanında modern işletme ve pazarlama stratejilerine yabancı oluşumuz, markalaşma eksiklerimiz de yan sorunlar arasında sıralanabilir.

Dış Ticaretin Sektörel Analizi

Dış ticaretimizin 2002-2010 arası ayrıntıları incelendiğinde, hemen tüm sektörlerde ihracat yaptığımız görülür. Ancak, ülkelerin sektörel bazda dış ticaret analizleri yapılırken, söz konusu sektör net ihracatçı mıdır yoksa net ithalatçı mıdır, bunun incelenmesi gerekir. Bir diğer anlatımla dış ticaretin sektörel analizlerini yaparken, söz konusu sektör net dış ticaret açığı mı, dış ticaret fazlası mı yaratıyor, bunun bilinmesi gerekir.

Analizimize önce görsel olarak, 2002-2007 arasında toplam ihracat ve toplam ithalat içinde ürün paylarına bakarak başlayalım. Şekil 4, 2002-2007 arasında yapılan toplam ithalat içinde sektörlerin paylarını göstermektedir.

Şekil 4: 2002-2007 Toplam İthalatta Sektörlerin Payları (%).

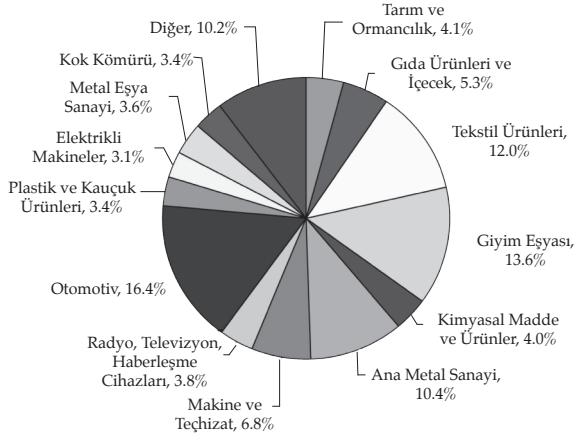
Kaynak: TCMB/EVDS, TC Hazine, DPT

Bu yıllar içinde toplam ithalat 624 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalat içinde en yüksek pay % 15,3 ile kimyasal madde ve ürünleri içermektedir. Bu listeye katabileceğimiz mallar ithal ettiğimiz ilaçlar, plastikler ve diğer kimyasallardır. İkinci yüksek pay % 12,6 ile ham petrol ve doğalgazdır ve bunun önemli bölümü Rusya'dan alınmaktadır. İthalatta üçüncü büyük pay Ana Metal Sanayi kalemi, yani demir-çelik sektörüdür. Bu kalemin toplam ithalat içindeki payı da % 12,3'tür. 2002-2007 arası toplam ithalatta Ana Metal Sanayi kalemini, yüzdesel olarak, Makine Teçhizat (%11), Otomotiv (% 10,5), Radyo Televizyon Haberleşme Cihazları (% 4), Elektrikli Makineler (% 3,6) ithalatı izlemiştir. Ancak, makine teçhizat, beyaz eşya/otomotiv parçaları, radyo televizyon alıcıları, tüpleri,

büro haberleşme gereçleri-bilgisayar, cep telefonları vb. gibi kalemler, birbirleriyle ayrılmadan, alt kalemler şeklinde değerlendirilmelidir. Bu ayrıntılandırma dış ticaret açığını incelerken yapılacaktır.

Şekil 5 ise 2002-2007 arasında yaptığımız toplam ihracat içinde sektörlerin paylarını göstermektedir.

Şekil 5: 2002-2007 Toplam İhracatta Sektörlerin Payları, (%).

Kaynak: TCMB/EVDS, TC Hazine, DPT

2002-2007 arasında toplam ihracat 410 milyar dolar değerindedir. Buna göre en ihracatçı ilk üç sektör toplam içinde % 16,4 ile otomotiv, % 13,6 ile giyim eşyası ve % 12 ile tekstil ürünüdür. Bu ilk üç büyük ihracatçı sektörleri, Ana Metal Sanayi (% 10,4), Makine ve Teçhizat (% 6,8) ve Gıda Ürünleri (% 5,3) izlemiştir. Televizyon ağırlıklı olan Radyo Televizyon Haberleşme Cihazları, toplam ihracat içinde % 3,8 paya sahiptir. Beyaz eşya

ağırlıklı Elektrikli Makineler ise toplam ihracatın % 3,1'ini oluşturmuştur.

Bu bölümün başında belirtmiştik; dış ticaretin analizini yapabilmek, sektörlerin durumunu görebilmek, yapısal sıkıntılar saptayabilmek için sektörlerin dış ticaretteki toplam durumuna bakmak gerekir. Yani sektörlerin, dış ticarete net ihracatçı (dış ticaret fazlası yaratan) veya net ithalatçı (dış ticaret açığı yaratan) olup olmadıklarını tespit etmek şarttır. Bunun için sektörler bazında yapılan ihracattan, yapılan ithalat ayıklanır ve o sektörün dış ticaretteki durumu ortaya çıkar. Böyle bir analiz bize, sanayimizin yapısı hakkında fikir verir. Emek yoğun veya teknoloji yoğun sektörlerdeki başarıları ortaya koyar.

Görsel olarak yüzdesel dağılımları verdikten sonra şimdi ayrıntılı rakamsal analiz yaparak net ithalatçı ve net ihracatçı sektörleri görelim. 2002-2010 yılları arasında Türkiye toplam 1 trilyon 173 milyar 231 milyon dolarlık ithalata karşılık, 760,831 milyar dolarlık ihracat yapmıştır. Dokuz yılda verilen toplam dış ticaret açığı 412,370 milyar dolardır. Hangi sektörler dış ticaret fazlası yaratmış, hangi sektörler dış ticaret açığı yaratmış diye bakıldığında çarpıcı sonuçlar elde edilmektedir.

Tablo 2, dış ticarete önemli yer tutan sektörlerin, ithalat, ihracat performansını, dış ticaretteki net durumunu incelemektedir. Tablonun ilk bölümünde net ithalatçı temel sektörler; ikinci bölümünde ise net ihracatçı temel sektörler yer almaktadır. Net ithalat veya net ihracatları küçük olan sektörlerle tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 2: Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı: Net İthalatçı Sektörler ve Net İhracatçı Sektörler, 2002-2010 Toplam, Milyar \$.

Dış Ticaret Açığı Yaratan-Net İthalatçı Ana Sektörler, 2002-2010, Milyar \$			
Sektör	Dış Ticaret Açığı	İthalat	İhracat
Ham Petrol ve Doğalgaz	-147,108	-147,394	0.286
Kimyasal Madde ve Ürünler	-139,715	-171,137	31,421
Mad. Kömür, Linyit ve Turb	-18,522	-18,562	0.039
Ana Metal Sanayi	-40,762	-135,407	94,645
Makine Teçhizat	-58,775	-113,675	54,900
- Büro bilgi işlem	-19,982	-20,773	0.791
- Elektrikli makineler	-17,945	-44,598	26,653
- Radyo, tv, haberleşme	-19,062	-40,627	21,565
- Otomotiv	-3,894	-125,631	121,737
<i>Toplam</i>	<i>-120,449</i>	<i>-345,304</i>	<i>224,855</i>
Tıbbi Aletler, Hassas Optik Aletler ve Saat	-21,987	-24,340	2,354
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	-13,682	-20,034	6,352
Kok Kömürü Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	-40,528	-69,529	29,001
Tarım ve Ormancılık	-4,606	-34,782	30,176
Toplam	-535,030	-966,489	431,459
Dış Ticaret Fazlası Yaratan- Net İhracatçı Ana Sektörler, 2002-2010, Milyar \$			
Sektör	Dış Ticaret Fazlası	İthalat	İhracat
Gıda Ürünleri ve İçecek	18,543	-22,228	40,771
Tekstil Ürünleri	42,610	-38,396	81,006
Giyim Eşyası	77,326	-10,414	87,741
Mineral Ürünler	16,707	-9,841	26,548
Mobilya	5,535	-15,762	21,297
Metal Eşya Sanayi	9,613	-20,283	29,897
Toplam	170,336	-116,924	287,260
Dış Ticaret Toplam	-412,370	-1,173,231	760,861

Kaynak: TC Hazine

İlk önce Tablo 2'deki rakamları inceleyelim. Sonra da yorumlarımızı yapalım. Tablo 2'nin ilk bölümü dış ticaret açığı yaratan, yani net ithalatçı olan temel sektörleri göstermektedir. Türk dış ticaretinde net ithalatçı (dış ticaret açığı yaratan) üç büyük sektör vardır. Bunlar; ham petrol/doğalgaz, kimyasal madde/ürünler ve makine teçhizat sektörleridir. Dokuz yıllık (2002-2010) toplam dış ticaret açığına bakıldığında ham petrol ve doğalgazda 147,108 milyar dolar; kimyasal madde ve ürünlerde ise 139,715 milyar dolar dış ticaret açığı verildiği görülür. Üçüncü büyük dış ticaret açığı yaratan sektör ise makine teçhizat sektörü altında tanımlanan ve bir nevi alt sektörlerden oluşan sektörler grubudur. Birbirine bağlı olarak incelenmesi gereken bu grupta, ana sektörü makine teçhizat, alt sektörleri ise bilgi işlem (bilgisayar, cep telefonları diğer iletişim araçları), elektrikli makineler (beyaz eşya), televizyon ve otomotiv olarak tanımlamak doğru olur. Makine teçhizat adı altında gruplanan bu sektörler grubunda, beş yıl için dış ticaret açığı toplam 120,449 milyar dolardır.

Türkiye'nin sanayi yapısını tanımlayan bu sektörler grubu ile birlikte Demir Çelikten oluşan, yani ağır sanayinin temeli olan Ana Metal Sanayinde ise 2002-2010 yılları arasında dış ticaret açığı toplam 40,762 milyar dolar olmuştur.

Bu dokuz yılda (2002-2010) toplam dış ticaret açığı yaratan diğer sektörlere baktığımızda, doğal kaynaklar, yani enerji kaynakları olan kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerinin 40,528 milyar dolara, maden kömürü, linyit ve turb ise 18,522 milyar dolarlık dış ticaret açığına sahiptir. Bir başka ileri tekno-

loji gerektiren tıbbi aletler, hassas optik aletler ve saat sektörü ise dokuz yıl içinde toplam 21,987 milyar dolarlık dış ticaret açığına sebep olmuştur. Türkiye’de dış ticaret açığı veren bu ana sektörlerin dokuz yılda yarattığı toplam dış ticaret açığı 535 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2’nin ikinci bölümü ise dış ticaret fazlası yaratan yani net ihracatçı olan sektörleri göstermektedir. Dış ticaret fazlası yaratan sektör açık arayla, en büyük sektör olan tekstildir. 2002-2010 arası toplamına bakıldığında, giyim eşyası 77,326 milyar dolar, tekstil ürünleri ise 42,610 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. Dokuz yıllık toplam dış ticaret fazlası içinde bu iki sektör, yaklaşık 120 milyar dolar ile toplamın % 70’ini oluşturmaktadır. Bu iki sektörün ardından, gıda ürünleri ve içecek toplam 18,543 milyar dolar, metalik olmayan diğer mineral ürünler ise 16,707 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. Türkiye’de dış ticaret fazlası yaratan bu ana sektörlerin dokuz yılda yarattığı dış ticaret fazlası 170,336 milyar dolardır.

Görüldüğü üzere Şekil 5’te yer alan birçok ihracatçı sektör, dış ticaret fazlası veren kategorisine girememiştir. Mesela toplam ihracat içinde % 16,4’lük pay ile şampiyonu olan otomotiv, dış ticaret fazlası yaratmamaktadır. Ancak buraya bir not koyarak, otomotiv sektörünün özellikle son yıllarda bu durumu dengelediğini belirtmek gerekir. 2008-2010 arası son üç yıl hesaplanırsa, otomotiv sektörünün 622 milyon dolar civarında dış ticaret fazlası verdiği görülür. Bunun sebepleri içinde yerli kullanım oranlarındaki artış veya dış ticarete fazla vermek ya da ikisi birden sayılabilir. Her durumda bu Türkiye açısından

çok sevindirici bir durumdur.

Tekrar net dış ticaret açığına dönelim. Demir çelik, makine ve teçhizat, beyaz eşya, televizyon yüksek ihracat rakamına sahip ürünlerdir. Ancak net ithalatçı, yani dış ticaret açığı yaratan durumdadırlar. Büyük toplamda ise Türkiye 9 yıl içinde toplam 412,370 milyar dolar dış ticaret açığı vermiş, bu tutarı ödeyebilmek için dış dünyadan borçlanmıştır. Bu analizde yer alan bilgiler net dış ticaret açığı üreten sektörleri ortaya koymaktadır. Okuyucu bunu değerlendirirken sadece dışarıdan alınan bitmiş mamul ile dışarıya satılan bitmiş mamul arasındaki farkın hesaplandığını düşünmemelidir. Analizi yapılan sektörlerde üretim hattında kullanılan yerli oranlarının da bu hesaplamalara dâhil olduğunu düşünmelidir. Örneğin; dışarıya otomobil satışımız, alışımızdan fazla olabilir. Ancak dışarıya sattığımız otomobili ülkemizde üretirken kullanılan parçaların yurt dışından ithal ediliyor olması, otomotiv sektörünü aslında net ithalatçı konumuna sokmaktadır.

Bu ayrıntılı dış ticaret sektörel analizinden çıkan sonuçları maddeler halinde paylaşalım:

1) Türkiye orta vasıflı teknoloji ve ileri vasıflı yüksek teknolojiye dayalı üretimde yetişmek istediği rakiplerinin çok gerisindedir. Türk sanayisi emek yoğun temelli üretim yapmaktadır. Dış ticaret açığı verdiğimiz, gösterge niteliğinde olan sektörler grubu, makine teçhizat adı altında grupladığımız ve alt sektörler olarak bilgi işlem (bilgisayar, cep telefonları diğer iletişim araçları), elektrikli makineler (beyaz eşya), televizyon ve otomotivdir. Bu sektörler grubu orta ve yüksek vasıflı teknoloji ile üretim

gerektiren sektörlerdir. Ülkemizin yüksek ihracat rakamlarına ulaştığı otomotiv ve beyaz eşya sektörünün teknoloji gerektiren yüksek katma değerli ara ve yatırım mallarının ülkemizde üretilmediği, dış ticaret analizlerinde ortaya çıkmaktadır. Ülkemizdeki üretim hatları, fabrikalar montaj ağırlıklı çalışmaktadır. Orta ve ileri teknoloji gerektiren parçalar yurtdışından ithal edilmektedir. Ana ve yan sanayimiz düşük teknoloji gerektiren parçaları üretmektedir. Orta-ileri teknoloji gerektiren bilgisayar, cep telefonu, telsiz üretiminde de dünya pazarlarına sokabildiğimiz bir markamız yoktur. Keza, tıbbi aletler, hassas optik okuyucular gibi yine ileri teknoloji gerektiren sektörlerde de ülkemiz net ithalatçıdır. Daha ileri teknoloji gerektiren nano teknoloji, uzay teknolojileri gibi sektörlerde ciddi bir başarımız, buluşumuz veya üretimimiz bulunmamaktadır. Televizyon ve beyaz eşyada Türk malları yerli üretimle ihraç edilmektedir. Ama bu ürünlerin üretiminde kullanılan yüksek teknolojiye dayalı parçaların önemli kısmı yurtdışından ithal edildiği için, bu sektörler de dış ticaret açığı yaratmaktadır.

2) Makine teçhizat adı altında topladığımız grupta, beş yıl için dış ticaret açığı toplam 120,449 milyar dolar olmuştur. Özellikle 2001 kriziyle yeniden şekillendirilen ekonomik sistem, Türkiye’de üretim yerine ithalatı teşvik etmektedir. Bu durum kişisel görüşümüz değildir. İstatistikî bilgilerin somut biçimde ortaya koyduğu bir sonuçtur. Türk özel sektörü, yerli girişimcilerimiz rasyonel düşünerek bu ortamda üretmektense ithal etmeyi tercih etmektedir. Zira ithalat gerek üretici gerekse tüketici için daha avantajlıdır.

3) Makine ve teçhizat yapımında kullanacağımız, sanayinin lokomotifi olan demir çelik sektöründeki (ana metal sanayi) görünüm de yukarıdaki durumu desteklemektedir. Uzun hadde ve yassı hadde olarak ikiye ayrılan demir sektörü ve vasıflı çelik ürünleri, döküm sanayi, çelik borular, ferro alaşımlar olarak sınıflandırılan çelik sektörü sanayinin lokomotifidir. Başta savunma sanayisi olmak üzere, diğer sektörler açısından sahip olduğu kilit konumundan ötürü geçmişte, ülke ekonomilerinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiş ve stratejik öneme sahip bir sektördür. Batının gelişmesi ve sanayileşmesinin altında yatan temel sanayi demir çeliktir. Kromun çelikte katkı olarak kullanılmaya başlanmasından sonra çelik endüstrisi, sanayi devriminin lokomotifi olmuştur. Örneğin, kromit cevherinin büyük kısmı paslanmaz çelik üretiminde kullanılmaktadır. Demir çelik sektörü; silah üretimi, otomotiv ve yan sanayi, beyaz eşya, inşaat ve konstrüksiyon, demir yolları, makine ve teçhizat imalat sanayi üretiminin temelidir. Türkiye dokuz yıllık süreçte ana metal sanayinde, yani demir çelikte 40,762 milyar dolar açık vermiştir. Bu durum ülkemizin gelişmiş ülkelerin lokomotifi olan demir çelik sektöründe de geri kaldığını göstermektedir.

Demir çelikteki durumumuza bağlı olarak, birinci maddede tanımlanan makine teçhizat grubunda da dış ticaret açığı vermemiz çok doğal bir sonuçtur. Demir çelik için yapılan devlet yatırımları özelleştirilmiştir. Ancak devlet elindeyken de özel sektöre geçince de ölçek ekonomisine uygun olan dev üretimler yapılamamış, bu sektöre gereken önem verilmemiştir. Zayıf

kalan bir demir çelik sektörü, bütün sanayiye de zayıf bırakmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı, Ana Metal Sanayi Özel ihtisas Komisyonu Raporu'nda (2007) demir çelik sektörünün durumu hakkında yapılan tespitler önemlidir. Rapor, demir çelik sektörünü ayrıntılı olarak incelemiştir. Tüm dünyanın ekonomik gücündeki artışı özenerek izlediği Çin'de demir çeliğin konumunu, ölçek ekonomisinde üretim yapmanın önemini, bizim kendi demir çelik sektörümüzle ilgili ne kadar geri bir durumda olduğumuzu ortaya koymuştur. Raporda, demir çelik sektörü özelinde, kalkınma stratejilerimizin Gümrük Birliği Anlaşması ve genelde Avrupa Birliği süreci ile nasıl ikinci plana atıldığıyla ilgili önemli ipuçları vardır.

Raporda şöyle denilmektedir: "...1996 yılında, Gümrük Birliği kapsamında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ile ülkemiz arasında imzalanmış bulunan anlaşma çerçevesinde, çelik sektöründe devlet yardımlarının sürdürülmesi imkânını tanıyan 5 yıllık sürenin, 2001 yılının Temmuz ayında sona ermiş bulunması, ancak bu süre içerisinde demir çelik sektörümüzün yeniden yapılanma yatırımlarını tamamlayamaması nedeniyle, Komisyon'dan yeni bir 5 yıllık ek süre talep edilmiştir. Süre uzatımına ilişkin olarak, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından AB Komisyonu nezdinde girişimlerde bulunulmuş ve AB Komisyonu ile bir "Yeniden Yapılanma Plânı"nın hazırlanması hususunda mutabakat sağlanmıştır. Mevcut durum itibarıyla, söz konusu Planın, Hükümet tarafından onaylanmasını müteakip, AB Komisyonu'na sunulması ve sektörün yeniden yapılandırılmasına

yönelik yatırımların süratli bir şekilde hayata geçirilmesi beklenmektedir...”

“...2005 yılının Mart ayında OECD’nin, aralarında ABD, Kanada, Meksika, AB, Çin ve Brezilya’nın da bulunduğu, OECD üyesi olan ve olmayan ülkelere, devlet yardımlarının kontrolüne ilişkin bir anlaşma taslağı, söz konusu ülkelerin, izin verilmesi ve verilmemesi gereken devlet yardımları konusunda, uzlaşma sağlayamamaları sebebiyle, sonuçsuz kalmıştır...”

“...AB’nin 3. ülkelerle yapmış olduğu Serbest Ticaret Anlaşmalarından dolayı, AB çelik üreticileri söz konusu ülkelere, sıfır gümrükle ihracat yaparken, Türk üreticilerin, % 15 oranında, gümrük vergisine tabi tutulması, sektörümüzün bu ülkelere yönelik ihracatının tümüyle durması sonucunu doğurmaktadır. AKÇT Anlaşması’nın süresinin bitmesinden sonra, Türkiye-AKÇT Serbest Ticaret Anlaşması’nın durumu ile ilgili olarak Türkiye ve Komisyon temsilcileri arasında gerçekleştirilen temaslarda; Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik şartların elverişsizliği, AB tarafından Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Kazakistan’a yönelik miktar kısıtlaması uygulamasının üstlenilmesindeki zorluk, başta ABD ve AB olmak üzere dünya piyasasında gittikçe yaygınlık kazanan korumacı eğilimler ve Türk çelik sektöründeki yeniden yapılandırmanın henüz gerçekleştirilememiş olduğu hususlarına dikkat çekilmiş ve Türk tarafınca sektörün içinde bulunduğu sorunlar dile getirilerek, AKÇT ürünlerinin Gümrük Birliği’ne dâhil edilmesindeki zorluklar Komisyon tarafına aktarılmıştır...”

“...Yeni ortaya çıkan bir ekonomik güç olarak Çin, bir süredir büyümeyi tetiklemiş ve çelik sektörünün gelişmesi açısından önemli bir

faktör olmuştur. Çin'in çelik üretiminde, kendine yetebilir konuma gelmesi sonrasında, zaman içerisinde arz fazlalığı sebebiyle ihracatçı konumuna geçmesi, piyasadaki rekabetin daha da artmasına sebep olacaktır..." "...2002 yılında 3 firmanın birleşmesi ile oluşan Arcelor, 48 milyon ton üretim kapasitesi ile dünyanın en büyük çelik üreticisi konumuna gelmiştir. 2005 yılının başlarında ise, Mittal Steel'in, önce 60 milyon ton, yılın sonlarına doğru Ukrayna'daki yerleşik Kriivorizhstal firmasının da alınması ile 70 milyon ton civarında üretim kapasitesine ulaşarak, dünyanın en büyük çelik üreticisi konumunu elde etmesi, sektörde konsolidasyon ve büyüme yarışının hızlanmasına sebebiyet vermiştir. Yüzlerce üreticinin faaliyet gösterdiği Çin çelik endüstrisinde de konsolidasyon eğilimi artmaya başlamıştır. Mittal Steel, önümüzdeki 10 yıllık dönemde 200 milyon tonluk üretim kapasitesine ulaşmayı hedeflerken, Çin'in en büyük çelik üreticisi Baosteel 2010 yılında dünyanın en büyük 3 ve 2020 yılında ise en büyük üreticisi olmayı amaçladığını açıklamıştır..."

Yukarıda söz konusu 300 sayfalık rapordan bazı alıntılar yapılmıştır. Raporun tamamından çıkarılabilecek bazı sonuçlar şöyle özetlenebilir:

◆ Türkiye sanayileşmenin temeli olan demir çelik sektöründe geri kalmış ve 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile de ulusal çıkarları için uygulaması gereken stratejileri AB'nin inisiyatifine terk etmiştir.

◆ Buna karşılık gelişmiş ülkeler, kendi stratejilerini, kendi çıkarları doğrultusunda uygulamaya devam etmektedir. Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye –diğer her alanda olduğu gibi– gümrük vergisi, koruma kotaları gibi yerli pazarı koru-

mak için kullanabileceği araçları da AB'nin denetimine devretmiştir.

◆ Son 20 yıldır ortalama yüzde 9 büyüme yakalayan ve hızla kalkınan Çin'de demir çelik sektörü, tıpkı diğer kalkınmış ülkelerde olduğu gibi, büyük öneme sahiptir, anahtar sektör olarak değerlendirilmektedir.

◆ Küresel rekabete girebilmek için küresel ölçekte üretim yapan dev firmalara sahip olmak şarttır.

Bu sebeple, özelleştirme / devletleştirme tartışmalarının yerine, Türkiye'nin stratejik öneme sahip sektörlerde özel sektör - kamu sektörü ortaklıklarına gitmesi hayati derecede önemlidir. Zira Türk özel sektörü ölçek ekonomisine uygun yatırımları yapabilecek sermaye birikimine sahip değildir. Rakipler gerek bizden daha uzun süreler içinde biriktirdikleri sermaye yapılarıyla, gerekse çok uluslu olarak kurdukları ortaklıklarla rekabet edilmesi zor bir sermaye gücü ile karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıca demir çelik gibi ağır sanayi yatırımlarında ileri teknoloji kullanılması, bunun gerek dışarıdan alınması gerekse üretilmesi pahalıdır ve yüksek sermaye gücü gerektirmektedir. Bu sebeple devletle özel sektör arasında ortaklıklar kurulmalıdır. Bu konuda izlenmesi gereken makro ekonomik politikalar çözüm yolu bölümünde anlatılmıştır.

4) Türkiye orta ve yüksek vasıflı teknoloji gerektiren sektörlerde ve sanayinin lokomotifi olan demir çelikte dış ticaret açığı, emek yoğun kaynak temelli sanayide, yani tekstilde ve gıda ürünlerinde ise dış ticaret fazlası vermektedir. Bu durum, Türk sanayisinin teknoloji temeline değil, emek yoğun teme-

le oturduğunun; bütün teşviklere rağmen ileri teknoloji üretiminin gereği olan Ar-Ge'ye hemen hiç yatırım yapmadığının, teknoloji üretmek yerine teknolojiyi dışarıdan ve eskimiş halde aldığının açık göstergesidir.

İmalat sanayinde faaliyet gösteren 680 büyük firma üzerinde yapılan bir çalışmanın sonuçları, dışa açık ihracata yönelik firmaların teknolojik değişim harcamalarının çok küçük olduğunu, bu firmaların tamamen iç pazara yönelik üretim yapan firmalara oranla daha fazla Ar-Ge harcaması yapmadıklarını ortaya koymuştur, (Kırım, 1990). 1980 sonrası (öncesi de durum farklı değil) firmaların Ar-Ge harcamaları yerine teknoloji transferini yeğledikleri, bunda da iç pazara yönelik üretim alanlarının öncelik aldığı; teknoloji girişinin daha çok makine teçhizat ithaliyle, patent, lisans ve know-how anlaşmaları yoluyla gerçekleştiği gözlenmektedir. Oysa gelişmiş ülkelerin, sanayileşmelerini tamamlamış olmalarına rağmen, Ar-Ge harcamalarına ayırdıkları mali kaynak hâlâ yüksektir. Örneğin Japonya'da Ar-Ge harcamalarının GSMH'ya oranı, 1998-2000 yılları arasında % 2,9; ABD'de % 2.66; Almanya'da % 2.40; Güney Kore'de % 2.47 olmuştur. Türkiye'de ise Ar-Ge harcamalarına GSMH'dan ayrılan pay, 1998-2000 yılları arasında sadece % 0.57'dir, (OECD Temel Bilim ve Teknoloji Göstergeleri, 2002).

Teknolojiye yapılan yatırımın karşılığı aşağıda bulunan Tablo 3'ten izlenebilir. Yukarıda Ar-Ge harcamaları verilen ülkelerin içeriğe göre ihracat dağılım paylarından da görüldüğü üzere, Ar-Ge yatırımları yüksek teknolojiyi, o da ihracat payları içinde yüksek payı getirmektedir.

Tablo 3: Çeşitli Ülkelerin İçeriğe Göre İhracat Dağılım Payları (%).

Ülkeler	Birincil Ürünler	Doğal Kaynak İçeriği Yoğun	Emek Yoğun	Teknoloji Yoğun	Beşeri Sermaye Yoğun
ABD	13	3	7	56	18
Japonya	1	2	6	55	32
G. Kore	3	8	21	40	24
Almanya	7	3	8	45	30
Türkiye	20	4	45	10	21
Çin	11	4	43	27	15

Kaynak: International Trade Center verilerinden aktaran Harun Bal

Tablo 3’de dikkat çeken bir diğer unsur ise Çin’in ihracat dağılımıdır. Çin’in yüzdesel paylarına bakıldığında, teknoloji yoğun mal ihracatının önemlice bir miktarda yer almasıyla birlikte, emek yoğun mal üretiminin halen toplam ihracat içinde birinci sırada olduğu görülür. Bu noktada Çin’in dünyanın en yüksek nüfusuna sahip olması nedeniyle, üretimin yapısal kurgulamasında dengeli bir dağılım izlediği, emek yoğun sektörleri de göz ardı etmediği düşünülebilir. Türkiye ise Tablo 3’te de görüldüğü üzere, Ar-Ge yatırımlarında geri kalmanın ve teknoloji üretememenin sonucu, ihracat dağılımında sadece emek yoğun sektörlerle yoğunlaşmıştır.

5) Dış ticareti “**emek yoğun**” üretim modeliyle arttırma isteğinin doğrudan sonucu, ücret maliyetlerinin baskı altına

alınması olarak karşımıza çıkmaktadır. Emek yoğun kaynak temelli sektörlerde en önemli maliyet işçi ücretleri ve onun üzerinden alınan istihdam vergileridir. Emek yoğun kaynak temelli sektörlerde, Çin ve Hindistan gibi yüksek nüfuslu, daha ucuz işçilik maliyetiyle üretim yapabilen ülkeler öne çıktıkça, rekabete dayanabilmek için ya işçilik ücretini düşürmek zorunda kalınmakta ya kayıt dışına çıkılarak, istihdam üzerinden alınan vergilerden kaçılmakta ya da rekabeti sürdürebilmek için iki strateji birden uygulanmaktadır. Türkiye’de net ihracatçı olan tekstil sektöründe de benzer bir durum son 10 yılda hızlanarak yaşanmıştır. Asya ülkeleri ve Çin’in ucuz işçi ücretleriyle dünya pazarlarına dâhil olmalarıyla büyük bir rekabete maruz kalan tekstil sektörü, hem işçi ücretlerini baskılayarak hem de kayıt dışı istihdam yoluyla küresel rekabeti sürdürme gayretindedir. Bu arada, marka olmayı başarmış büyük tekstil isimleri için taşeron üretim yapması da, sürdürmek zorunda kaldığı bir diğer rekabet alanıdır. Bu da markalaşma konusunda yaşanan zaafı ortaya koymaktadır.

Türkiye’yi de içine alan bir UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü) çalışmasında emek verimliliği ve ücretler için 1980 yılı 100 endeks değeri olarak alınmış ve 2000 yılındaki değerleriyle bir karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre; 2000 yılına gelindiğinde Türkiye’de ücret endeksinin değeri, 1980:100 endeks değerine kıyasla gerileyerek 26,3’e inmiş; verimlilik ise 136,2’ye yükselmiştir. Yani verimlilik artmıştır ama artan verimlilik çalışanların ücretlerine yansımamıştır. Yinelenmesinde fayda görülen özet sonuç şudur: Sanayisini emek yo-

ğun sektör üstüne kurgulayan, ileri teknoloji üretemeyen, beşeri sermayesi yani insan gücü yeterli donanuma sahip olmayan ülkeler, zorunlu olarak karşılaştıkları dış ticaret yarışında artan rekabete cevap verebilmenin tek değişkenini işçi ücretlerinde bulabilirler. Bu durumda Çin ve Hindistan gibi daha ucuz işçi ücretli ülkelerin rekabetiyle karşılaşınca da fiyat düşürmek için sadece işçi ücretlerini baskılamak durumunda kalırlar. Bir yönü ile sanayileri yoksulluk doğurmaktadır.

İktisatçı Mustafa Sönmez'in düşük teknoloji ve ucuz iş gücü arasındaki ilişkiye vurgu yaparken ortaya koyduğu istatistikî bilgiler de savunduğu tezi güçlendirmektedir. Sönmez, 4 Şubat 2011 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde çıkan yazısında şu noktalara dikkat çekmiştir:

“...Türkiye kapitalizmi, emeği olabildiğince ucuzlatarak buradan, küresel arenada rekabet gücü bulma acizliğinden vazgeçemiyor. Meclisteki “Torba Yasa”yı, emek bloğunun muhalefetini göğüsleyerek militanca sahiplenmesi de bu acizliğinden. Emeği bugün olduğundan daha çok ucuzlatarak ancak rekabet gücü bulabileceğini varsayıyor. Asya’daki emsalleri ile “dibe doğru yarışta”, ancak böyle güç kazanacağını sanıyor.

Oysa OECD’deki çoğu Batılı diğer ülkeler, emeği ucuzlatmak gibi demode yollar yerine, eğitim, ileri teknoloji, iyi iş örgütlenmeleri ile birim emekten en yüksek verimi sağlama derdindeler. Bu yolla küresel pazarda yer edinin sermaye biriktirme derdindeler. OECD verilerine göz atalım. Norveç’i bir yana bırakırsak, ABD, krizdeki gerilemesine rağmen 2009’da mal ve hizmet üretiminde, çalışılan saat başına en yüksek değeri üreten ülke durumunda. ABD, bu haliyle G7 ülkelerinden emek üretken-

lişinde 12, AB'den 15, Japonya'dan 33, Türkiye'den ise 56 puan ileride. Türkiye, kişi başına gelir ve emek üretkenliğinde, OECD'nin 30 ülke sıralamasında, Polonya, Rusya ve Meksika ile son dördte.

Ülkeler/ Bloklar	Kişi Başına Gelir (SAGP) \$	Kişi Başına Gelir ABD=100	Çalışan Saat Başına Hasıla, \$	Çalışan Saat Başına ABD=100
ABD	46.581	100	57,4	100
Norveç	55.650	119	73,3	128
G7 Ülkeleri	39.409	85	50,6	88
Almanya	36.452	78	53,3	93
AB, 15 ülke	34.694	74	48,8	85
Fransa	33.679	72	54,5	95
OECD (30 Ülke)	33.697	72	43,4	76
İspanya	32.565	70	47,4	83
Japonya	32.421	70	38,2	67
İtalya	31.887	68	43,6	76
Yunanistan	29.724	64	33,9	59
G.Kore	27.169	58	25,2	44
Macaristan	19.765	42	25,2	44
Türkiye	14.469	31	25,2	44
Polonya	19.076	41	23,4	41
Rusya	20.409	44	20,5	36
Meksika	14.406	31	19	33

Kaynak: OECD Veri tabanı, SAGP: Satın Alma Gücü Paritesine Göre

Üretkenlikte bu kadar farklılık olunca, haliyle ABD, kişi başına gelirden (Satın alma gücü paritesine göre), OECD ortalamasından neredeyse 30 puan ileride ve Türkiye'nin kişi başına geliri de OECD ortalamasının ancak yüzde 40'ı. Türkiye kapitalizmi şunu göremedi, ya da görmek işine gelmedi: 1980 sonrasında küresel kapitalizm koşul-

larında, uluslararası piyasalarda uzmanlaşma ve teknoloji geliştirme yetkinliği rekabet gücünün önemli unsurları haline geldi. Hızla gelişen ve değişen bilgi ve iletişim teknolojileri, iş yapma biçimlerinde köklü değişiklikler yarattı. Bilgi yoğun ve yüksek katma değerli mal ve hizmet üretimi ön plana çıktı. İşgücünün ucuzluğu değil, işgücünün eğitim seviyesi ve gerekli yeteneklere sahip olması önem kazandı. Akıllı kapitalistler, akıllı işçiye yatırım yaptılar. Bizinkiler gibi çapaçul kapitalistler ise varsa yoksa ucuz emekten ve kamu malı yağmasından nasiplenmeye baktılar.

Sonra bir de dönüp baktılar ki, Çin ve Hindistan gibi, ibadullah ucuz emeği olan ülkelerle tekstil, giyim, deri gibi geleneksel sektörlerde rekabet mümkün olmaktan çıkmış... Otomotiv, makine, beyaz eşya, ana metal ve petrol ürünlerinde ihracata odaklanmayı deneseler de, çoğu çakma ihracatçı kaldı. Net ihracat, birkaç sektörden öteye geçemedi. Çoğu sektörde net ithalatçılığı aşamadılar. Sıcak para morfinmanlığı, onun ithalatı kışkırtması karşısında, birçok sektör, iyice havlu atar hale geldi ve bir kısmı dışarı ile rekabeti bırakıp içeride konut, plaza, AVM sektörlerinden; devletin terke zorlandığı sektörlerden para kazanma yolunu seçti. Ama bunun da bir sonu var tabii ki. Torba yasaları ile ucuz ve güvencesiz emeğe ihtiyaç duyan aciz burjuvazi, teknoloji üretiminde yetersiz, modern teknoloji kullanımını yaygınlaştıramıyor, işgücüne nitelik kazandırmaya niyeti ve sabrı yok, yüksek katma değerli ürünlerde üretim yeteneği çok sınırlı, tesislerin üretim ve yönetim yapılarında modernizasyon ihtiyacına cevap veremiyor. Bu acizlik içinde saplantı halinde, hep işgücünü ucuzlatmanın, onu, ihbar-kıdem tazminatı engeline takılmadan şekillendirmenin derdinde. Devleti de ucuz hizmete, bunun için de ucuz

ve güvencesiz memur istihdamına yönlendiriyor.

Bu kafa, istediği kadar emeği ucuzlatsın, yine krizden krize sürüklenir, toplumu da perişan eder. Bu kafa, gelişme yetisini kaybetmiştir, ehliyeti elinden alınmalı, kamusal yarara dayalı, planlı atılım devri başlatılmalıdır...”

6) Ham petrol ve doğalgaz net dış ticaret açığı verdiğimiz bir diğer alandır. İncelenen yıllarda, yani 2002-2010 arasındaki dokuz yılda toplam 147,108 milyar dolar açık verdiğimiz bu ürünler konusunda, Türkiye'nin “yoksun” olup olmadığıyla ilgili kamuoyunda çeşitli fikirler yürütülmektedir. Türkiye'nin petrol ve doğalgaz konusunda yoksun bir ülke olduğu, ülkemizde hemen hiç üretim yapılmadığı öne sürülebilir. Ancak karşıt görüş olarak ortaya konan fikir Türkiye'yi çevreleyen hemen yanı başındaki ülkelerde bulunan petrol yataklarına karşın, Türkiye'de petrol olmamasının mümkün görünmediğidir. Türkiye'nin petrol sahibi olduğu ancak bu petrolü çıkarmasının dış güçler tarafından engellendiğidir. Bu iddiaların dışında eldeki somut veri, petrol ve doğalgazda dokuz yılda 147 milyar doların üstünde, büyük bir dış ticaret açığı verildiğidir.

21. Yüzyılda enerjinin öne çıkacağı dünya entelektüelleri arasında sık konuşulan bir konudur. Türkiye'de elektrik üretimi doğalgaza dayandığı ve doğalgaz da ülkemizde bulunmadığı için elektrik üretimi oldukça maliyetlidir. Sanayi en önemli girdi için yüksek ücret ödemekte, bu da maliyetleri artmaktadır.

Yeraltı kaynaklarından bahsederken, Türkiye'nin bor kimyasalları, kromit cevherleri gibi bilinen önemli yeraltı zenginlikleri olduğunu, ancak ülkemizin yeraltı kaynaklarını, nihai

ürün üretiminde kullanmak yerine, hammadde ve ara mamul olarak ihraç ettiğini unutmamak gerekir. Dünyada üretilen hammadde ve metallerin fiyatları, genelde kaynaklara sahip ve hammadde üreten ülkeler tarafından değil, ürünleri tüketen ve üretim teknolojisi bilgisine sahip sanayileşmiş ülkeler tarafından belirlenmektedir. Doğal olarak esas gelir, yeraltı kaynağına sahip olan ülkeler değil, onu işleyen ülkeler tarafından elde edilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, ülkemiz yeraltı kaynaklarının gerektiği gibi değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir. Maden kömürü, Linyit, Kok kömürü gibi yeraltı cevherlerinde de dış ticaret açığı veriyor olmamız, yeraltı kaynaklarından yoksun olmakla açıklanamaz. Örneğin linyitte zengin bir ülke olduğumuz bilinir. Bor kimyasalları, kromit cevherler zaman zaman kamuoyunda tartışılmaktadır. Dünya ölçeğinde önemli pay sahibi olduğumuz yeraltı zenginliklerimiz başta olmak üzere, bütün madenlerimizin hammadde olarak değil, işlenmiş olarak satılması için işletmeler kurmak, var olanları çalıştırmak, pazara hakim olabilmek amacıyla gelişmiş pazarlama stratejileri oluşturup, oyunları kurgulamakla önemli bir gelir kaynağı elde edilebilir.

7) Dış ticarete açık yaratan diğer bir alan da Kimyasal Madde ve Ürünlerdir. Bu sektörde dokuz yıl için toplam dış ticaret açığı 139,715 milyar dolardır. Bu sektör içinde önemli ürünler ilaç, plastik ve türevleridir (poliüretan, polimer vs). İlaç sektörünü göz önüne aldığımızda; bir tarafta, Ar-Ge'ye yüksek para yatırarak ilaç üreticisi olan yabancı firmaların bulunduğu inno-

vator ilaç, bir tarafta da bu buluşlardan ortaya çıkan ilaçların bileşenlerini çözümlenerek (jenerik ilaç) üreten, yerli firmalar görmektedir. Elbette konu ayrıntılıdır ve tartışmaya açıktır. Ancak bu sektörde de yeteri kadar Ar-Ge yatırımları yapılamadığı ve yerli ilaç firmaları içinde dünya çapında marka olabilen, inovator ilaç üreticisi çıkmadığı dikkati çekmektedir.

Detaylı dış ticaret analizinden ortaya çıkan sonuç şöyle özetlenebilir: Türkiye'nin yüksek veya orta vasıflı teknolojiyi kullanarak yaptığı üretim zayıftır. Türkiye, ölçek ekonomisi kapsamında dev üretim şirketlerine sahip olmadığı gibi, sanayinin lokomotifleri olan ağır sanayi ve demir çelikte de gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Teknoloji, yenilikçilik, Ar-Ge'ye önem vermemekte, o alanda yatırım yapmamaktadır. Sanayinin yol haritası, stratejileri, planları yoktur, olanlar da uygulanmamaktadır. Dış ticaret fazlası verebildiğimiz sektörler, emek yoğun olan tekstil ve yaş sebze meyvedir. Doğal gaz ve petrol açısından zengin olmayan Türkiye'de bu sebeple sanayi girdisi olan elektrik pahalıdır. 1980 sonrasında küresel eklemelenme hazırlıksız, kuralsız ve denetimsiz gerçekleşmiştir. IMF programlarından ekonomi fayda sağlamamıştır. Ancak özellikle 2001 krizi sonrası geliştirilen yeni model Türkiye'yi süratle üretimden kopararak ithalat bağımlısı duruma getirmiştir.

e) Sabit Yatırımlar

Dış ticaretten yola çıkarak, Türkiye'nin imalat sanayindeki yapısını gördükten sonra, sabit sermaye yatırımlarının 1970'ten beri izlediği eğilime bakmakta yarar vardır. Tablo 4, 1970'ten beri kamunun ve özel sektörün yatırım tercihlerini göstermektedir.

Tablo 4: Toplam Sabit Yatırımlar Yüzesel Dağılımı.

	1971-1980	1981-1988	1989-2001	2002-2007
İmalat Sanayi (Toplam İçinde)	35.23	22.77	18.50	30.20
İmalat Sanayi (Kamu Sektörü)	23.83	10.30	3.91	2.50
İmalat Sanayi (Özel Sektör)	37.88	26.21	24.20	39.70
Konut Yatırımları (Özel Sektör)	34.92	35.91	39.87	15.20

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

Tablo 4'te dikkati çeken ilk nokta, kamunun imalat sanayine yatırım yapmaktan vazgeçmesidir. Bir diğer ifadeyle kamu, üretim ve istihdam yaratan yatırımlardan vazgeçmiştir. Sabit yatırımlar yüzesel dağılımına bakıldığında, kamu sektörünün imalat sanayine yaptığı yatırımların, 1971-1980 arası toplam sabit yatırımların % 24'ünü oluştururken, bu oranın, 2002-2007 arası ortalama % 2,5'e gerilediği görülür. Yani, kamu sektörü imalat sanayi yatırımlarını durdurmuştur. İlk bölümlerde değinildiği gibi, 1980'den sonra yaşanan süreç özel sektör eliyle ihracata dayalı büyümeyi öngörmüştür. Ancak, "özel sektör eliyle büyüme" adı altında yaşanan bu süreçte, özel sektörün de imalat sanayine yaptığı yatırımları geriletmediği görülmektedir. Özel sektörün, imalat sanayine yaptığı yatırımlar, toplam sabit yatırımlar içinde, 1971-1980 döneminde % 38 iken, 1980-2001 arası geçen 20 yıllık süreçte % 25'e gerilemiştir. Yani özel sektör de imalat sanayinden, üretimden çekilmiştir. Buna karşılık, özel sabit sermaye yatırımlarındaki tercihler, doğrudan doğruya ticarete söz konusu olmayan sektörlerle yönelmiş ve konut yatırımları, geçen 20 yıllık süreçte toplam özel sabit sermaye

yatırımlarının yaklaşık % 38'ini oluşturur duruma gelmiştir.

Tablo 4'ün gösterdiği en önemli sonuç, 1980'den sonra kaynaklarını yatırıma değil, ileride görüleceği üzere, iç borç faiz ödemeleri aracılığıyla yine belli sınıflara aktaran kamu sektörünün, üretimden ve ekonomiden çekilmesidir. Devletin yatırım yapmadığı bir ortamda tüm sanayileşme ve yatırım yükü özel sektöre kalmıştır. Özel sektör ise gerek sermaye birikimi yetersizliği, gerekse makro ekonomik iklimin sanayiye teşvik etmemesi sonucu sanayiden çekilme eğilimine girmiştir.

Türkiye'de 1980'den bugünlere kadar yoğun bir özelleştirme yaşanmıştır. Üreten kamu fabrikaları kamuoyunda, özellikle satış fiyatları ve satışın gerekçeleri olarak ortaya konan sebepler üzerine büyük tartışmalar olduğu halde özelleştirilmiştir. Kamunun büyük oranda ekonomiden çekilmesinden beklenen faydanın sağlanamadığı görülmektedir. 2009 küresel krizi süresince gelişmiş batı ülkelerinin kamu eliyle krize müdahale etmeleri ise Türkiye gibi kamunun ekonomiden çekilmesini isteyen ülkelere önemli öğretiler sağlamıştır.

f) Özelleştirme ve Seçenekler

Türkiye'nin 1930 sonrası giriştiği devlet eliyle kalkınma modelinin temeli kamu yatırımlarıdır. Dönemin gerektirdiği büyüklükte ve çapta yapılan sanayi yatırımlarıyla Türkiye üretmeye başlamıştır. Bu fabrikalar Türkiye'de sanayileşme yolunda yapılan ilk yatırımlar, ilk istihdam merkezleridir. Bu sanayi tesisleri kurulduğu bölgeye, hayat ve uygarlık götürmüştür. Dönen çarkların ekonominin makûs talihini yeneceği

umuduyla halk geleceğe umutla bakmaya başlamıştır. Sermaye birikiminin yetersiz, girişimcilik kültürünün zayıf olduğu bir dönemde, devlet fabrikaları çok önemli görevler üstlenmiştir.

Ancak daha sonra haklarında kamuoyunda birçok tartışma, hatta spekülasyon yapılmış ve sonuçta KİT'ler ekonominin üstünde yük olarak algılanır olmuştur. Kamuoyunda yaşanan tartışmalara ve KİT gerçeğine bütün açıklığıyla ama kısaca değinmek gerekir.

◆ KİT'lerin üretmek, Türkiye'de sanayinin temeli olmak, istihdam yaratmak, beyaz yakalı profesyonel yaratmak, yani üretimde ve yöneticilikte öğrenme ve üretimde uzmanlaşma sağlayan bir okul olmak dışında, özel sektöre, **“zararına girdi sağlamak”** gibi bir işlevi de olmuştur. Özel sektör sanayi kuruluşlarının desteklenmesi ve özel sektörün özendirilmesi için, özel sektöre ait fabrikaların hammadde ve ara malı ihtiyacını, **“zarar etme pahasına düşük tutulan”** fiyatlarla, yine KİT'ler sağlamıştır. KİT'ler tarafından zararına üretilen, devletin sübvansesi ettiği ucuz ana girdilerle Türk ulusal sermayesi desteklenmeye çalışılmıştır.

◆ KİT'lerin birçoğunda gerek yöneticiler, gerek yönetim kurulu üyeleri, gerek çalışanların bir kısmı liyakate göre değil siyasete göre görev almışlardır. Bu kişilerden bir kısmı faaliyet konusu ile doğrudan ilgisi bulunmayan, o konuda eğitimi ve tecrübesi olmayan kişilerdir.

◆ KİT'ler ihtiyacın çok üzerinde personelle çalıştırılmışlardır. Örneğin bir genelleme yapılırsa; özel sektörde her 100 işçi için idari kademelerde çalışan memur ve teknik eleman sayısı

20 ile 25 kişi arasında değişirken; özelleştirme kapsamı dışındaki işletmeci KİT'lerde her 100 işçi için 93 memur çalıştırılmıştır. KİT'lerde bu kadar yüksek oranda memur istihdamının en önemli nedeni, siyasetin ekonomiye müdahalesidir. Aşırı istihdam çalışma ritmini bozduğu gibi, finansal anlamda kârlılığı ve verimliliği de olumsuz etkilemiştir.

◆ KİT'lerde yapılması gereken yenileşme yatırımları hemen hiç yapılmamıştır. Eski teknoloji, eski bina, eski üretim teknikleriyle çalışan KİT'lerin bir kısmı o dönemde layığıyla ve fedakârca yöneticilik, memurluk, işçilik yapmış çalışanları sayesinde ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak ileri teknoloji, verimlilik artışları, rekabete girebilme gibi herhangi bir ekonomik işletmeden beklenen sonuçlar konusunda kimi KİT'lerde zaafılar oluşmuştur.

Yukarıda özetlendiği gibi, KİT'lerde iş gücü fazlası vardır. Zaman zaman yanlış yönetici atamaları yüzünden kötü yönetilmişlerdir. İnsan kaynakları yönetimine, küresel rekabete girebilecek ölçek üretimine, yenileştirmelere ve pazarlama faaliyetlerine yatırım yapılmamıştır. Ancak bu sorunlar giderilmedikçe özel sektör ya da kamu sektörü arasında fark yoktur. İkisinden de başarı beklemek mümkün değildir. Aynı ülke insanının, yani aynı beşeri sermaye kalitesinin, özel sektöre gelince iyi, kamu sektörüne gelince kötü çalışması söz konusu olamaz. İşletmelerin kârlılıklarının kamu ya da özel sektöre ait olduğu için değişiklik gösterdiğini iddia etmekle “**dünya düzdür**” iddiasında bulunmak arasında da fark yoktur.

Yukarıda belirtilen sebepler bir araya gelince, zarar eden

KİT'ler söyleminin gerçeklik payı oluşmuştur. Bu, işin gerçeklik kısmıdır. Bu gerçekten hareketle söylenen “**zarar eden, ekonomiye yük olan KİT'ler özelleştirilmeli, özel girişim onları kârlı işletip ekonomiye kazandıracak**” söylemi ise gerçekte hiç bağdaşmamıştır. Çünkü soyut propagandaların dışına çıkıp somut gerçeklere bakıldığında, özelleştirilen KİT'lerin zarar edenler değil kâr edenler olduğu görülür. Türkiye’de özelleştirilen KİT'ler, birçoğu kâr edenlerdir. Zarar eden KİT'ler içinde satın alınanlar ise satış fiyatlarının üstünde taşınmaz mal varlıklarına sahip olanlardır. Bu KİT'ler işletilmemiş; önce özelleştirilmiş, sonra da mal varlıkları satılmıştır. Yani özelleştirmele-
rin gerekçesi zarar eden, ekonomiye yük oluşturan KİT'lerin elden çıkarılması ve daha verimli işletilmesi olarak sunulsa da, gerçekler öyle değildir. Gerçekte kâr eden KİT'ler özel sektöre ve yabancılara satılmıştır.

Türkiye’de özelleştirilen birçok işletme vardır. Son dönemde yerli / yabancı özel girişime satılan dev KİT'ler arasında TEKEL, TÜPRAŞ, PETKİM, TELEKOM gibi dev kuruluşlar vardır. TEKEL, özelleştirilmesinin üzerinden beş yıl geçmeden, satış fiyatının 10 misline bir başka yabancı ortaklığa satılmıştır. Kamuoyu; “**Kamu işletmeciliği aynı Tekel’i bu kârlılık oranlarına, bu şirket değerine taşıyamaz mıydı?**” sorusunu tartışmaktadır. Burada anılan işletmelerden hiçbirisi zarar etmemiştir. Dahası hepsi yüksek kâr oranlarıyla çalışan, hem vergisini ödeyen hem de elde ettiği kârı bütünüyle tekrar kamuya döndüren işletmelerdir.

Türkiye’de kamu işletmelerinin varlığını savunmanın en

önemli gerekçeleri arasında, devletin ekonomiye yön verebilme gücünü elinde tutması ve TELEKOM gibi haberleşmeyi sağlayan stratejik önemde kuruluşların kamu elinde kalma gerekliliği kadar, başımıza epeydir büyük sorun olan kayıt dışılığın panzehiri olmaları gibi bir etken de bulunmaktadır. Bu yönde fikir öne sürenlere göre; kamu işletmesinin kayıtları ve muhasebesi doğası gereği kayıt dışılığa açık değildir, kamunun kendi kendini aldatması mantık dışıdır. Çünkü bu yolla herhangi bir çıkar sağlanamaz. Bu nedenle kamu işletmelerinin bütün işlemleri kayıt içinde olur; çalıştırdıkları elemanların da hem sosyal sigortalar primi, hem de kurum tarafından ödenecek vergileri tam olarak ödenir. Böylece kayıt dışılıktan ötürü doğan vergi kayıpları ve sosyal sigorta açıklarının kısılmasında yardımcı bir unsur oluştururlar.

Elbette kamu işletmeciliğinin geliştirilmesinin gerekçeleri tartışılırken bu fikirler değerlendirilmeli, dikkate alınmalıdır. Türk özel sektörünün kuralları konmuş; denetleme ve düzenlemenin eksiksiz çalıştığı, hukukun üstünlüğü ilkesinin her alanda geçerli olduğu, eşit, şeffaf, rekabetçi bir ortamda gelişebileceğine inanmak gerekir. Yeri geldiğinde kamu işletmelerinin öncü olmasının, yeri geldiğinde de işbirliği veya ortaklıklar halinde piyasada faaliyet göstermesinin, Türk özel sektörüne geliştirici faydası olacağı açıktır.

Ayrıca yeni yatırımlar için kaynak sorunu yaşayan kamu; KİT'lerin elde ettikleri yıllık kârları bütünüyle tekrar kamuya döndürmeleriyle önemli bir kaynak sahibi olacaktır. Özel sektör elde ettiği kârı, vergisini verdikten sonra, ortaklarına dağı-

tır. Kâr paylarını alan ortakların onu nasıl kullanacağına karıştıramaz. Hissedarlar içinde yabancı ortak var ise kâr payını yurt dışına transfer edip orada tasarruf etmek isteyebilir. Yatırım yapacaksa da tercihini yurt dışında kullanabilir. Bu yatırımcının en doğal hakkıdır ve yasaklanamaz. Ancak kamu için bu durum söz konusu değildir.

Et ve Balık Kurumu gibi, oturmamış tarım piyasasında düzenleyici rolü olan işletmelerin; tekel durumunda ama iç piyasaya yönelik, stratejik öneme sahip TELEKOM gibi tesislerin; başarıyla yönetilen ve önemli bir kaynak yaratan THY gibi kuruluşların; Devlet Demir Yolları gibi taşıma alanında strateji belirleme ve sosyal hizmet veren kuruluşların kamunun elinde kalması ülke çıkarları açısından en doğru stratejidir. Bunun yanı sıra önceliği ekonomik fayda değil sosyal fayda olan, toplumsal barışa katkı sağlayacak, bölgeler arası gelir dağılımının düzenlenmesine yardımcı olacak tesislerin de kamu eliyle kurulması gerekir. Üreten, kazanan, harcayan ve kalkınan bir ülkenin özel girişimcisi olmak, geri kalmış bir ülkenin özel girişimcisi olmaktan, her alanda çok daha kârlıdır.

Kamunun, hizmet sektörlerinde veya emek yoğun küçük sanayi alanlarında yer alması gerekli değildir. Bu konuda kamuoyunda yoğun bir tartışma da yoktur. Buna sebep olarak, tartışılacak hiçbir kamu kuruluşu kalmaması gösterilebilir.

Dünyanın sürüklendiği küresel ekonomik düzen ile şartlar daha da zorlaşmış, rekabet korkunç boyutlara varmıştır. Türkiye’de bu küresel rekabet içinde yerini alacak ve başarıyı hedefleyecektir. 1980’li yıllarda hızla yükselişe geçen küreselleş-

me ideolojisi, gümrüklerin ve korumacılığın azaltıldığı, rekabetin küresel ölçüğe yayıldığı bir ticaret oyunu ortaya çıkarmıştır. Rekabet Atlantik Okyanusu'na yayılınca, yarışa girmek için dev transatlantiklere ihtiyaç doğmuştur. Ancak Türkiye'de bulunan işletmelerin % 98'i KOBİ sınıflaması içinde yer almaktadır. Yani, 50 kişiye kadar üretim yapan, küçük ve orta boy işletmelerdir. Ama küresel ölçekte rekabetin yaşandığı piyasalarda tutunabilmek, rekabet edebilmek için dev işletmelere, büyük sermaye birikimine ihtiyaç vardır.

Gelişmiş kapitalist batı sermayedarlarıyla Türk özel sektörünün sermaye birikimi karşılaştırıldığında, ülkemizdeki sermaye birikimin geri olduğu açıkça görülür. Türkiye'nin bugün geldiği noktada doğru strateji; uzun perspektifli bir ana plan doğrultusunda, küresel rekabete girmeye karar verdiğimiz iki veya üç sektör için dev entegre tesislerin, kamu-özel sektör ortaklığıyla kurulması veya var olanların işletilmesidir. Kamu ve özel sektörün gerek sermaye, gerek bilgi birikimi ve gerekse dış ilişkilerde stratejilerin hazırlanması konusunda birbirlerine gereksinimi vardır. Kurulacak ortaklıklar sayesinde küresel rekabette yer alabilecek, teknoloji ve Ar-Ge'ye yatırım yapabilen dev tesisler ortaya çıkarılabilir. Bu işletmelerin küçük bir kısmı borsaya açılarak sermaye bir miktarıyla halka yayılabilir. Hatta kısmen, sağlayacağı katma değer özelliğine göre, yabancı ortak da alınabilir.

g) Vergi Sistemi

Vergi kısaca, kişilerin ve iş dünyasının kazançlarının/varlıklarının bir kısmını devlete devretmeleri, devletin de bu ka-

zançları/varlıkları toplum içinde çeşitli yollarla dağıtmasıdır. Devlet yatırımdan sağlığa, cari harcamalardan eğitime tüm harcamaları gerçekleştirebilmek için vergi toplar. Devlet bütçesinin gelirler kaleminin en önemli kaynağı vergilerdir. Vergiler temel olarak ikiye ayrılır;

a) dolaylı vergiler; yani günlük harcamalara ödenen KDV, ÖTV, alım-satım vb. vergiler.

b) dolaysız vergiler (doğrudan); yani, gelir ve kurumlar vergisi.

Dolaylı vergiler, ekonomide adaletsiz vergi olarak adlandırılır. Yoksullaştırıcı ve gelir dağılımını bozucu etkiye sahiptir. Bunun sebebi; her bireyin tüketiminin yaklaşık aynı olabileceği ekmek, et, süt, peynir, sebze, meyve gibi yiyecek, giyecek ve diğer tüketim mallarına, gelirleri ne olursa olsun bireylerin aynı oranda vergi ödemeleridir. Yani 600 TL asgari ücret alan bir çalışan da, büyük bir holding sahibi de bu ürünleri tüketirken aynı oranda vergiye muhatap olurlar, aynı oranda vergi öderler. Buna karşılık dolaysız vergiler, yani gelir ve kurumlar vergisi şirket, kişisel girişimciler ve çalışanların kazançlarından alınan vergilerdir. Alınacak vergi meblağı, elde edilen kazanç oranında artar.

Gelir ve kurumlar vergisinde artan oranlı vergi dilimleri uygulaması vardır. Yüksek gelir ve kurumlar vergi oranlarına sahip ülkelere örnek olarak Kuzey Ülkeleri (Norveç, İsveç, İsviçre, Danimarka, Finlandiya) ve Kanada gösterilebilir. Bu ülkelerde kazanç arttıkça, doğal olarak ödenecek vergi meblağı artar. Aynı zamanda tabi olunan vergi dilimi de yükselir. Bu uygulama

ma hem kurumlar vergisi hem de kişisel kazancı da içeren gelir vergisi için geçerlidir. Örnek olarak gösterilen bu ülkelerin ortak özelliği; sosyal devlet hizmetlerinin gelişmiş olması, sağlık ve eğitim hizmetlerinin bedava ya yakın ücretlerle ancak yüksek kalitede kamu tarafından sunuluyor olması, emeklilik hak ve imkânlarının zenginliği, gelir dağılımında adalet olarak genellenabilir. Birleşmiş Milletler'in yaşam kalitesi ölçümlerinde bu ülkeler genel olarak ilk on arasında yer alırlar.

Türkiye'de özellikle son 20 yılda hızla artan biçimde vergi adaletsizliği yaşanmaktadır. Gelir ve kurumlar vergisi toplanamadıkça, dolaylı vergilere yüklenilmektedir. Devlet gelir ve kurumlar vergisinin tahsilâtında sıkıntı yaşadıkça, vergi açığını kapatmak için dolaylı vergi oranlarında artışa gitmektedir. Bunun sonucu olarak milli geliri gelişmiş batı ülkelerinin dörtte birine yaklaşamayan, üstelik bu gelirini de adaletsiz dağıtan ülkemizde yurttaşlar, benzin, iletişim gibi ürün ve sektörlerde Avrupa'nın en yüksek vergisini ödemek zorunda kalmaktadır. Özellikle son 10 yılda başta akaryakıt olmak üzere birçok verginin oranları devamlı arttırılmıştır. İletişimde ise alınan vergi üzerinden vergi alınması gibi tekniğe oldukça aykırı uygulamalara bile gidilmiştir. Kendisi bir vergi olan ÖTV üstünden, başka bir vergi olan KDV alınabilmektedir.

Tablo 5'de görüldüğü üzere, 1982 yılından itibaren dolaysız vergilerin, yani gelir ve kurumlar vergisinin, dolaylı vergiye oranı düşmeye başlamıştır. Örneğin, 1981 yılında dolaysız vergi / dolaylı vergi oranı 1,82 olarak gerçekleşirken, yani vergi gelirlerinin çoğu gelir ve kurumlar vergisinden sağlanırken bu oran

1991'de bozulmuştur. 1991 yılına gelindiğinde devletin doğrudan vergiler olan gelir ve kurumlar vergisini toplayamaması sonucunda, başka bir anlatımla vergiden kaçınma ve kaçırma artmaya başladıkça, dolaylı vergilerin tutarı, dolaysız vergileri geçmiştir. Örneğin, 1991'de dolaysız vergi / dolaylı vergi oranı 1,09 iken, 1996'da 0,74'e, 2001'de ise 0,64'e gerilemiştir.

Vergi kaçırma ve vergiden kaçınmanın ne kadar yaygınlaştığını göstermek için yapılabilecek bir diğer hesaplama da toplam vergi gelirleri içinde kurumlar ve gelir vergisinin (dolaysız vergi) payını göstermektir. 1981 yılında toplam vergi gelirleri içinde dolaysız vergilerin payı % 65 iken, bu oran 1991'de % 52, 1996 yılında ise % 42 oranına gerilemiştir. Bu süreç hızlanarak devam etmiştir ve dolaysız vergilerin payı azalırken, dolaylı vergilerin payı artmıştır. Öyle ki 2006 ve 2010 yıllarına bakıldığında gelir ve kurumlar vergisini kapsayan dolaysız vergilerin payı toplam içinde sırasıyla % 31 ve % 32 oranına gerilemiştir.

Türkiye, bugün vergi gelirlerinin % 70'e yakını dolaylı vergilerden toplamaktadır. Burada en önemli zafiyeti, finansal kazançların vergilendirilmemesi, vergiden kaçınma ve kaçırma karşısında etkin tedbir ve ceza-i işlemlerin uygulanamaması ve kayıt dışı ekonominin yüksekliği oluşturmaktadır. Özellikle istihdam vergisinin yükü ve bürokratik sıkıntıların yanında, kamuya olan inancın sarsılması, toplumsal değerlerde yaşanan erozyon, vergi salınmasında yaşanan adaletsizlikler, düzenleme ve denetleme ile kanunların uygulanmasındaki yetersizlikler, sık çıkan aflar hem vergi kaçırma hem de kayıt dışı eko-

nomiyi teşvik etmektedir.

Bütçesinin yaklaşık % 30'u iç borç faiz ödemelerine giden ve yoğun uluslararası sıcak para girişi yaşayan Türkiye, öncelik yabancıların olmak üzere finansal kazançlardan bazılarını vergilendirmemektedir. Dahası, vergilendirilen finansal kazançların vergi oranlarındaki düşüklükler de bu açığı yaratan önemli unsurlardan biridir. Bu alanda başta bankalar ve tüm finansal kuruluşlar olmak üzere, bütün şahıs ve şirketlerin finansal kazançları adil ve şeffaf biçimde vergilendirilmelidir. Vergilendirmenin içine uluslararası para giriş çıkışları da dahil edilmelidir.

Tablo 5: Vergi Gelirleri (Milyar TL).

Yıllar	Toplam Vergi Gelirleri	Dolaysız Vergi Gelirleri	Dolaylı Vergi Gelirleri	Dolaysız Vergi / Dolaylı Vergi
1981	0.119	0.077	0.042	1,82
1986	0.299	0.153	0.146	1,05
1991	0.372	0.194	0.179	1,09
1996	1,084	0.460	0.624	0,74
2001	26,514	10,849	15,665	0,69
2006	137,480	43,258	94,222	0,46
2008	168,087	59,021	109,066	0,54
2010	210,532	66,565	143,967	0,46

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

h) Finansal Serbesti - 1989 Kararları

Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde küresel ekonomiye eklenmek için yaptığı “uygulamaya yönelik” değişiklikleri takiben, 1989 yılında da küresel finans piyasalarıyla bütünleşmek için bazı yasal ve uygulamaya yönelik değişiklikler yapmıştır. 11 Ağustos 1989 tarihinde 32 sayılı kararnameyle döviz alım satımı, sermaye ve servet transferi gibi konulardaki kısıtlamalar

kaldırılmış, küresel ekonomiyle tam bütünleşme sağlanması hedeflenmiştir. Türkiye bu kararıyla, gerekli denetim mekanizmalarını oluşturmadan, gereken yasal ve yapısal değişiklikleri yapmadan, bunlarla beraber bozuk makro ekonomik dengeleriyle kamuoyunda ve uluslararası iktisat yazınında da sıkça belirtildiği üzere küresel finansal piyasalara erken / hazırlıksız bir giriş yapmıştır.

Finansal kapitalizme küresel boyutta geçişi savunanların en önemli gerekçesi şudur: Paranın önündeki engellerin kaldırılması sonucu, gelişmekte olan ve yatırım yapmak için kaynak ihtiyacı duyan ülkelere düşük faizli para girişi olacaktır ve küresel ölçekte en verimli yatırımlar düşük faizle finanse edilebilecektir. Böylece hem dünya ölçeğinde verimlilik oranları artacak, hem de kârlılık oranı yüksek yatırımlar finansman imkânı bulacaktır. Bu varsayımların, sanayileşmesini tamamlamış, rekabet gücü yüksek, gelişmiş ülkelerde değil; piyasaları kârlı yatırımlar için uygun koşullara sahip olan geri kalmış ülkelerde gerçekleşmesi beklenir. Finansal akımların gelişmiş ve göreceli olarak daha istikrarlı piyasalardan, daha riskli ve gelişmekte olan piyasalara akacağı öngörüsünün temelinde, gelişmekte olan ülkelerde mal ve hizmet piyasalarında bulunan yatırım imkânları, düşük oranlı rekabet, ucuz işgücü gibi değişkenlerin varlığı ve bunların sonucunda oluşması kuvvetle muhtemel yüksek kâr marjları yatar. Bu durum, küresel anlamda yaşanan, geri kalmış-gelişmiş paradoksunu da ortadan kaldıracak, geri kalmış ülkeler hızla gelişmiş ülkelere yetişecek ve sonuçta küresel olarak daha adil bir gelir dağılımı hayata geçecektir.

Ancak 21. yüzyılın başına geldiğimizde, kimi akademisyenlerin bu pozitif yorumlarıyla birlikte küresel ekonomiyi etkisi altına alan finansal neo-liberal düzenin, gelişmekte olan ülkelere önemli avantajlar sağlamadığı, ancak sıcak para akımlarını pompaladığı ortaya çıkmıştır. Küresel finans piyasalarında saniyelerle ölçülebilen sürelerde el değiştiren ve günlük işlem hacmi trilyon dolar ile ifade edilen “**para**”, sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde bile ekonomik krizlerin sebebi haline gelmiştir. Bu ekonomik krizler zaman zaman ödemeler dengesi, zaman zaman ise buna bağlı veya dolaylı olarak etkilenecek ortaya çıkan bankacılık iflasları ve / veya yine bir etkileşim halinde doğan krizler olmuştur. Ödemeler dengesi ve cari açık, gerek Türkiye’nin yaşadığı 1994 ve 2001 krizlerinde, gerekse son beş yılda ama özellikle 2008 ve 2010 yıllarında Türkiye’nin başlıca sorunlarından olmuştur.

Örneğin, **Kaminsky** ve **Reinhart**’ın (1999), 76 ödemeler dengesi ve 26 bankacılık krizini kullanarak yaptıkları araştırmada ortaya koydukları sonuç, bu krizlerin, küreselleşme ile isim bulan finansal neo-liberal model sebebiyle oluştuğudur. İki akademisyen, bu yeni modellerle ortaya çıkan durumun, yani küresel ölçekte saniyeler içinde ülkelere girip çıkan paranın, ulusal ekonomilerde dengesizlik yarattığını iddia etmektedir. Çalışma, dış kaynaklı para girişlerinin yatırıma değil, kısa vadeli giriş çıkışlarla finansal kazançlara yöneldiği; bunun da bütün tüketici davranışlarını ve makro ekonomik dengesizlikleri beslediğini ortaya koymaktadır. Bu ikilinin araştırmasında dikkat çeken diğer sonuçlar ise küresel olarak, 1970-1979 yılları

arasında 3 bankacılık krizine karşılık, 1980-1995 yılları arasında 23 krizin yaşanması; Uruguay ile İsrail dışında bütün krizlerin, finansal serbestiyle sıcak para girişine açılan ekonomilerde ilk altı yıl içinde gerçekleşmiş olmasıdır.

Kunt ve Detragiache (1998) tarafından, 1980-1995 yılları arasında 53 ülkeyi inceleyerek yapılan bir diğer araştırma ise bankacılık krizleri de dahil olmak üzere ekonomik krizlerin, finansal sektörlerini tamamen serbestleştirmiş ülkelerde yaşandığını ortaya koymuştur. Çalışmada üstünde durulan en önemli konu ise şudur: Finansal serbesti uygulayan ülkelerde, özellikle yürürlükteki kanunlar tam anlamıyla uygulanmamakta, denetim ve regülasyonlar zayıf kalmakta, yolsuzluk toplum nezdinde kanıksanmakta ve sonuçta finansal serbesti, yani sıcak para, krizi doğuran en önemli sebep olmaktadır.

Michael Gavin ve **Ricardo Hausmann**, 1996 yılında yaptıkları; *"The Roots of Banking Crises: The Macroeconomic Context"*, *"Bankacılık Krizlerinin Kökleri: Makroekonomik Kapsam"* adlı çalışmada, yine finansal serbesti sonrası ortaya çıkan duruma değinerek, gelişmekte olan ülkelere giren yoğun sıcak paranın makro ekonomik dengesizlikleri oluşturduğunu, bunun da banka krizlerini tetiklediğini belirtmişlerdir. Latin Amerika'da yaşanan banka krizlerinin, makro ekonomik sorunlardan oluştuğunu, yaşanan sıcak para akımlarının ekonomik dengeleri altüst ettiğini, kredi verme konusunda bankaları gevşek davranmaya ittiğini, özensiz incelemeler sonucu verilen kredilerin geri dönmediğini vurgulamışlardır.

Dani Rodrik de 2000 yılında yayınladığı çalışmasında finan-

sal serbesti sonrasında özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sıcak para akımlarının çok sıkı şekilde kontrol edilmesi gerektiğini, gelişmiş ülkelerde uygulanan mevcut kural ve yaptırımlara da ek tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir.

Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi, 1995'ten sonra küresel piyasalar büyük krizler yaşamıştır. 1997 Rusya, 1998 Brezilya ve Asya, 1999 ve 2001 Türkiye krizleri gibi. Bu krizler de ödemeler dengesi ve bankacılık; dolaylı olarak da ekonomik kriz olarak ortaya çıkmıştır. Krizlerin her ne kadar reel sektör değil, finansal sektör çıkışlı oldukları görünümü varsa da, bize göre bu krizlerin temel sebebi küreselleşmeyle beraber üretim ile finans sektörleri arasındaki ilişkinin tamamen kopmasıdır. Krizler, dünyada yaşanan büyümenin ve zenginliğin bir kısmının sanal olması sonucunda patlak vermiştir. Küresel ekonomi bu zafiyeti gidermedikçe, yama tutmayacak bir lastik gibidir. Bir tarafı tamir edilse, yama yapılsa da, diğer taraftan patlamaktadır. Bu krizler kervanına son olarak, dünya ekonomisinin lideri ABD'de 2008 yılında başlayan ve etkileri süren ekonomik kriz eklenmiştir. Bu sefer krize giren dünya devi olduğundan, kriz küresel bir bunalıma dönüşmüştür.

i) Ödemeler Dengesi, Cari Açık ve Likidite

Bir ülkenin dış dünyayla ekonomik ilişkileri, ödemeler dengesi adı verilen bilânçoda izlenir. Bu bilânço, ülkenin döviz gelirleri ve döviz giderlerini bir denge yaklaşımı ile sergileyerek, söz konusu dönem içinde ne kadar döviz açığı ya da döviz fazlası verdiğini ve eğer varsa bu açığı nasıl finanse ettiğini ortaya

koyar. Büyük dış ticaret açığı veren, dolayısıyla cari açığı oluşan, ayrıca finansal serbesti ile ekonomi çarklarının dönüşünü dış finansal akımların girişine bağlayan ülkeler, döviz akışına her zaman ihtiyaç duyarlar. Ödemeler dengesi krizi, Türk halkının mutlaka bilmesi gereken bir kavramdır. Zira dış ticaret açığı dolayısıyla cari açığı yüksek olan, dış borcu süratle artan, üretim ekonomisinden finansal ekonomiye tamamıyla kaymış ve ekonomisini dışarıdan girecek sıcak para ile döndüren Türkiye için bu para akışının aksaması, bir ekonomik kriz sebebi haline gelmektedir. Uluslararası sermaye –sıcak para– ulusal ekonomide risk oranlarının arttığı izlenimine kapılır veya herhangi bir sebeple ülkeden aniden çıkış eğilimine girerse, Merkez Bankası rezervleri döviz ihtiyacını karşılayamayabilir ve ekonominin düzeni bir gecede altüst olur.

Türkiye bu durumu 1994 ve 2001 krizlerinde yaşamıştır. İşte bu tür krizlere ekonomi yazınında “**currency crises**”, yani **para krizi** adı verilir. **Graciela L. Kaminsky** ve **Carmen Reinhard**, 1999 yılında, “*The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems*”, “*İkiz Krizler: Ödemeler Dengesi ve Bankacılık Problemlerinin Sebepleri*” isimli çalışmalarında bankacılık krizleriyle para krizleri arasında yüksek bir korelasyon olduğunu, iki krizin de ortak sebeplerden çıktığını iddia etmişlerdir. Bankacılık sektöründeki sorunların para krizini tetiklediğini, para krizinin de bankacılık krizini derinleştirdiğini savunmuşlardır. Ayrıca, finansal serbestinin yarattığı yüksek miktarda sıcak para giriş-çıkışlarının, bankacılık krizinin en önemli sebeplerinden birisi olduğunu iddia etmişlerdir. Dünya

ekonomi yazınında “**ikiz krizler**” olarak tanımlanan bankacılık ve para krizleri birçok gelişmiş ve geri kalmış ülkede aynı anda yaşamıştır.

Para krizi; “**likidite darlığı**” olarak da algılanabilir. Finansal serbestiyle uluslararası spekülâtif sermaye çekme amacı ve enflasyonla mücadele hedefiyle uygulanan yüksek reel faiz politikası sonucu yaşanan yoğun sıcak para girişi, yurt içi kredilendirme hacmini de arttırır. Yurt dışından para girişleriyle genişleyen ve üretimden kopan ekonomide yaşanabilecek güven bunalımı –sistemin tıkanması ile dış borcun dönmeme riski veya uluslararası sermayenin çıkarına olmayacak politik girişimler– ile sıcak para sahibi yabancı spekülâtörler ülkeden çıkmaya başlar. Bu yoğun para çıkışı bütün finansal sistemi likidite sorunu ile karşı karşıya bırakır. Ayrıca, yine sistemin tıkanması sonucu devalüasyon beklentisi arttığında da aynı durum oluşur. Hem yabancı yatırımcı, hem de yerli yatırımcı ulusal para üstünden olan mevduatlarını, derhal yabancı paraya –örneğin dolar– çevirir ve yurt dışına çıkarma eğilimine girer. Bu durum da finansal sistemi likidite sorunu ile karşı karşıya bırakır.

Zaten dünyada yaşanan bankacılık krizlerine bakıldığında, çoğunun 1980’den sonra, yani küresel çapta finansal oyunlarının ve uluslararası sermayenin küresel ekonomideki rolünün süratle artmasından sonra gerçekleştiği görülür. Örneğin IMF’nin yaptığı bir çalışmada, 1980’den sonra en az 130 ülkenin bankacılık kriziyle karşı karşıya kaldığı ortaya konulmuştur, (Siklos 2001). **Kaminsky** ve **Reinhard**’ın yukarıda sözü edilen 1999 tarihli çalışmasında, Arjantin, Finlandiya, İsrail, Norveç,

İspanya, Türkiye ve Venezüella'nın da içinde olduğu 20 bankacılık krizi incelemiştir. Bunlardan bir tanesinin 1970-1979 yılları arasında, geri kalan 19'unun ise 1980-1995 yılları arasında, yani finansal akımlarının tam serbesti içinde kuralsız ve denetimsiz biçimde ülkelere girip çıkmaya başladıkları dönemde yaşandığı saptanmıştır.

“**Asya Kaplanları**” olarak adlandırılan ve 1990'lı yıllarda önemli bir sıçrama kaydetmiş olan Tayland, Endonezya, Malezya ve Kore'nin, 1997 ve 1998 yıllarında yaşadıkları para krizinin depremi, bütün küresel finans piyasalarını etkilemiştir. Bu ülkelerin para birimlerinde büyük değer düşüşleri yaşanmıştır. 1998 yılında ise Rusya benzer bir faciayla karşılaşmıştır. Ulusal para olan Ruble büyük değer kaybına uğramış, ekonominin bütün dengesi sarsılmış ve Rusya dış dünyaya olan borçlarını erteleme yolunu seçmiştir. Ardından Rusya, IMF ile düşünsel yakınlığı bırakarak, kendi avantaj ve dezavantajlarını gözettiği özgün bir ulusal kalkınma stratejisi uygulamıştır. Bunu izleyen 10 yıl içinde Rusya'nın 1998 sonrası kötü görünümünden sıyrılıp, dünyada söz sahibi olan bir ülke konumuna geldiği gözlenmiştir.

Bankacılık krizleri, para krizleri veya ikisi birden, yani ikiz krizler, 1980'lerde geçilen finans oyunlarına dayalı ekonomik düzenle beraber, küresel ölçekte yaşanan bir olgu haline gelmiştir. Parasal oyunlardan doğan sanal zenginlik, bütün ülkeleri “**ekonomik köpük**” olarak adlandırılan durumla karşı karşıya bırakmıştır. Üretimden ve reel ekonomiden kopuk bu düzen, aslında sadece gelişmekte olan, daha doğru deyimle geri kalmış ülkele-

rin değil, gelişmiş yani sanayileşmiş ülkelerin de sorunu olmuştur. ABD, Japonya ve Finlandiya'da yaşanan bankacılık krizleri, gelişmiş ülkelerin yaşadığı krizlere örnek teşkil ederler.²

Türkiye'de 1989'da başlayan ve 2001'de yeni evresine giren bu dönemi kısaca tanımlarsak; finansal serbestiyle birlikte Türkiye, düşük kur-yüksek faiz politikasına genelde bağlı kalarak, uluslararası kısa vadeli finansal akımlardan, sayıları bu dönemde hızla artan bankalar aracılığı ile faydalanıp, **“toplumsal bir bölüşüm mekanizmasına dönen bütçe açıklarını”** kapamıştır. Oluşan bütçe açıklarını kapayabilmek için, sıcak paraya büyük kazanç imkânı sağlanmıştır. Sayıları hızla artan bankalar, yurt dışından borçlanmışlar ve bu borcu Hazine'ye aktararak büyük kârlar elde etmişlerdir. Devlet bütçesinin bu dönemde ortalama % 30'u iç borç faiz ödemelerine ayrılırken, bu büyük kazançlar doğru şekilde vergilendirilememiştir. Vergi toplayamayan devletin bütçe açığı artmış, arttıkça yine borçlanmış, borçlandıkça faiz ödemiş, faizi vergilendirmediğçe de daha çok borçlanmıştı.

---

² Bu dönem ABD'deki ilk bankacılık krizleri 1984 ve 1991 yıllarında yaşandı ve ekonomiye yaklaşık maliyeti o yılki Gayri Safi Milli Hâsılının (GSMH) yüzde 3,2'si oranında oldu. Eylül ve Ekim 2008 yılında ABD'de yaşanan mevcut krizin maliyeti daha sonra anlaşılacaktır. Zira bu sefer hızlı önlemlerle iflaslardan kurtarılan finans sektörünün ekonomiye maliyeti henüz belli değildir. Japonya'nın yaşadığı iki bankacılık krizi ise 1996 ve 1998 yıllarında gerçekleşmiş ve resmi rakamlara göre ekonomiye verdiği zarar GSMH'nin yüzde 10'u oranında olmuştur. Ancak gayri resmi rakamlara göre bu kayıplar yaklaşık olarak GSMH'nin yüzde 25'idir. Finlandiya'da 1991 ve 1993 yıllarında yaşanan iki krizin maliyeti ise GSMH'nin yüzde 38'i kadardır (Caprio ve Klingebiel, 1996). Arjantin'de 1980 ve 1982 yıllarında yaşanan bankacılık krizinin ekonomiye verdiği zarar GSMH'nin yüzde 55'i, Meksika'da 1994 yılında yaşanan bankacılık krizinin zararı GSMH'nin yüzde 20'si ve Kore'de 1997 yılında yaşanan kriz GSMH'nin yüzde 16'sı oranında zarar oluşturmuştur, (bkz. Agenor (2000). Ancak ileride değinileceği üzere bankacılık krizlerinin ekonomiye zararı ölçülebilenen çok daha büyüktür.

Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere 2001'e kadar uygulanan kur sisteminde kamu bilinçli olarak döviz kurunu düşük tutmuştur. Yani TL aşırı değerli tutularak, yüksek faizle birlikte sıcak para akımları için uygun bir ortam oluşturulmuştur. 2002 sonrası dönemde ise geçilen dalgalı kur ile birlikte TL'nin değeri ülkeye giren döviz miktarına göre belirlenmeye başlanmıştır. Yani kurun değerini artık kamu belirlemez olmuş, kurun seviyesi döviz giriş çıkışına göre belirlenmiştir. Bu mekanizmanın hangi ülkelerde istenilen sonucu verdiğini, hangi ülkeler için risk taşıdığını daha önce belirtmiştik. Dalgalı kur sonucunda, 2002 yılında Merkez Bankası Efektif Satış yıllık ortalama 1 TL = 1.51 \$ olan kur değeri, geçen yıllarda yüksek enflasyon da göz önüne alınca süratle artmak yerine, süratle düşmüştür. 2005 yılında ise 1 TL = 1.30 \$ olmuştur. 2007 ile 2008 yıllarında değişmeyerek 1 TL = 1.30 \$ seviyesinde kalmıştır. 2010 yılında ise kur küçük bir kıpırdanma ile 1 TL = 1.50 \$ seviyesine gelmiştir. TL'nin yaşadığı enflasyon ile beraber 2002 yılından beri satın alma gücünde uğradığı değer kaybı düşünülürse, bu kur seviyesinin ne kadar düşük, ne kadar sanal olduğu anlaşılabilir. 2002 sonrası bu kur rejiminin piyasalarda derin bir bozulmaya yol açmayışının bize göre yegâne sebebi uluslararası likidite artışı ve Türkiye'nin de bu likiditeden payını almasıdır. Bir diğer anlatımla yurt içine giren sıcak paradır.

j) Bankacılık Sisteminin Önemi ve Türkiye’de Bankacılık Sektörü

Ekonomide, bankacılık sektörü veya daha geniş ifadeyle finans sektörü, reel sektörü, yani üretim sektörünü destekler. Bu sebeple, ekonomik düzende bu iki işlev ayrı olarak düşünülemez. Bankacılığın ana fonksiyonu, değişik vadelere sahip mevduatları toplayarak, üretim sektörüne uzun vadeli krediler olarak aktarmaktır. Bankalar çok sayıda ve akışkan –kısa veya orta vadeli– mevduat havuzundan, reel sektöre uzun vadeli krediler yaratırlar. Bir diğer anlatımla, bankalar mevduatlarla krediler arasındaki vade uyumsuzluğunu ortadan kaldırmak gibi bir göreve de sahiptirler. Bunu yaparken kredi başvurusunda bulunan yatırım taleplerinden en az riskle en çok kârı getirecek olanı seçerek, kıt kaynak olarak tanımlanan paranın, en verimli yatırıma gitmesi yolunda seçicilik gibi işlevi de üstlenirler. Bu fonksiyon, ekonomik işleyişin verimlilik esası ile yürümesinde finansal piyasaların üstlendiği çok önemli bir “düzenleyici rol”dür. Böylece ekonomide en verimli girişimler, yatırımlar fonlanmış olur.

Sağlıklı çalışan bir ekonomik sistemde, bu risklerin asgari düzeye inmesinde bankacılığın rolü büyüktür. Zira bankalar, gerek müşterilerle girdikleri uzun dönemli ilişkiler sebebiyle sağlıklı bilgi akışına, gerekse yatırımların risklerini hesaplamada uzmanlaşmış teknik kadrolara sahiptir. Bu sayede, borç alan girişimcinin hem yapacağı yatırımda göz ardı ettiği riskleri hesaplayabilir hem de yatırım ve geri ödeme süresince, borç alanı, yakın takipte izleyerek, risk almasını denetim altında tutarlar.

Özellikle geri kalmış ülkelerde bilgi akışındaki düzensizlikler, bankacılık sisteminin önemini arttırmaktadır, (Mishkin, 1996). Bankacılık sisteminin bu öneminden dolayı, değil toplu bir bankacılık krizi ve iflaslar, tek bir bankanın bile batacak düzeyde zarara uğraması, aslında bütün kredilendirme sisteminin, yani bütün ekonomi çarklarının hatalı işlediğini gösterir.

Bu sebeple Türkiye'nin de yaşadığı bankacılık krizlerinde olduğu gibi³, zararın hesabıyla ilgili ortaya atılan ve batan banka veya bankaların geri ödenmeyen kredi toplamını yansıtan rakamlar, gerçek zararı kesinlikle ortaya koymamaktadır. Batık gibi görünen bu meblağ dışında, söz konusu yanlış kredilendirme yüzünden yapılamayan yatırımların ve kaçırılan fırsatların ekonomiye verdiği zarar çok daha büyüktür. Kurtarma operasyonlarının yarattığı bütçe açıkları, kamunun borçlanma gereksinimi, iç borç faiz oranlarında yükselme ise makro ekonomik dengeleri bozan etkenlerdir. Tüm bunlar bankacılık krizlerinin ekonomiye diğer maliyetleridir.

Yukarıda değinildiği üzere Türkiye'nin 1989 yılında eklemlemediği küresel finans sistemiyle oluşturulan ve 1999-2001 bankacılık krizlerine kadar süren sistem, bütçe açıkları-iç borçlanma-vergisiz faiz kazancı-yüksek faiz/düşük kur üzerine dayanmıştır. Bu sistemin ana damarlarını ise bankacılık sistemi oluşturmuştur. Yani, bu büyük rant dağıtımında bankalar, aracı kurum görevi üstlenmiştir. Yurt dışından borçlanarak bunu iç piyasada TL'ye döndürmek, ardından risksiz ama ve yüksek

---

³ 2001'deki bankacılık krizinde batan bankaların Hazine'ye bıraktığı yük yaklaşık 40 milyar dolar civarında hesap edilmektedir.

faiz getiren Devlet Tahvili veya Hazine Bonosuna yatırmak, bir yıl sonra elde edilen yüksek faiz kazancına vergi vermemek, üstüne de baskılanmış döviz kurundan ötürü ucuzlamış döviz alıp, borcu geri ödemenin yarattığı inanılmaz rant kapısı, hızla yeni bankaların kurularak sisteme dahil olmaları sonucunu doğurmuştur.

Öncelikle Türk bankacılık sisteminde 1989-2001 arası dönemi inceleyelim. Bu dönem bilindiği üzere 2001'deki büyük bankacılık kriziyle sona ermiştir. Türkiye'de 1980 yılında 43 banka varken, bu sayı 1989'dan itibaren süratle artmıştır. Banka sayısı 1990'da 66, 2000'de ise 79'a yükselmiştir. 1999, 2000 ve 2001 yıllarında iflaslarla sarsılan sektörde, 2002 yılı sonunda banka sayısı 55'e, 2007 sonunda da 50'ye inmiştir. Yani 1980'den 2009'a kadar 45 yeni banka sisteme dahil olmuş, 38 banka da sistemden çıkmıştır. 1994-1999 yılları arasında toplam 11 bankaya, 21 Şubat 2001 krizinde ise toplam 23 bankaya el konmuştur. Bunların tahsil edilebilen borçları çıkarılınca kamuya maliyeti yaklaşık 40-45 milyar dolar gibi görünse de, ekonomik sistemdeki kredi mekanizmasının tamamen bozulması ve kamu bankalarının maliyetlerinin eklenmesiyle, faturanın çok daha ağır olduğu anlaşılmıştır.

1989-2001 döneminde banka sayılarındaki bu artışa rağmen, bankacılık sisteminin reel sektöre sağladığı kredi oranlarında hiç gelişme olmamıştır. 1975 yılında mevduat bankaları kredi toplamının GSMH'ya oranı % 16 iken, 1985'te hiçbir artış göstermeyerek yine % 16'da kalmış, 1990'da % 15, 1995'te % 17 ve 2000'de ise sadece % 20 olmuştur.

Bu dönemde bankalar, verdikleri –ama rasyonel olmayan– yüksek faizler sayesinde, bankacılık sistemi mevduat hacmini genişletmeyi başarmışlardır. Toplam mevduatların GSMH'ya oranı 1990'da % 24 iken, 2001 yılında % 63'e yükselmiştir. Özel bankaların mevduat toplamlarının GSMH'ya oranı 1990'da % 11,7'den 2001 yılında % 38,2'ye; kamu bankalarında ise aynı oran 1990'da % 11,6'dan 2001'de % 21,1'e yükselmiştir. Yastık altındaki paranın sistem içine girmesi, ülkemiz adına güzel bir gelişmedir. Finans sisteminin gelişmesi, reel sektörün yeterince desteklenmesi için büyük önem taşımaktadır.

Tablo 6, Türkiye'nin 1989-2001 arası temel ekonomik göstergelerinden bazılarını yansıtmaktadır. Tablonun birinci satırı ülkemize gelen doların TL'ye döndürülüp, bir yıl boyunca Hazine Bonosu veya Devlet Tahvilinden faiz geliri elde ettikten sonra tekrar dolara dönmesi halinde elde edilecek kârı göstermektedir. 1991 ve 1994 yılları hariç tutulduğunda, 1989-2001 arası elde edilen kâr ortalaması yaklaşık % 22'dir.⁴ İkinci ve üçüncü satırlardan görüleceği üzere, sermaye hareketlerinin yarattığı baskı sonucunda döviz kurunun aşınma oranı, kriz yılları olan 1994 ve 2001 hariç, yurt içi enflasyonun gerisinde kalmış, bu sebeple TL reel olarak aşırı değerlenmiştir. Aradaki bu farkın üstüne bir de 4. satırda gösterilen Hazine Bonosu faizi eklenince ortaya çıkan manzara gerçekten uluslararası sermaye için büyük bir kâr, Türkiye için ise büyük bir kaybı işaretemektedir.

4 Korkut Boratav (2002), "1991 ve 1994 yıllarını dışarıda tutarsak, 1989-2000 yılları arasında dolar ile borçlanıp TL üzerinden Hazine Bonosuna yatırıp bir yıl sonunda tekrar dolara dönmenin yıllık ortalama net getirisi % 22,2 olmuştur".

Tablo 6: Temel Ekonomik Göstergeler, 1989-2001
(%, Gayri Safi Milli Hâsıla).

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sıcak Para Yurt İçi Getirisi (%) ¹	23.6	29.3	- 3.8	15.4	4.5	-31.5	19.7	32.9	27.8	25.4	29.8	60.81	- 4.5
Enflasyon (%)	63.3	60.3	66.0	70.1	66.1	106.3	88.0	80.4	85.8	84.6	63.6	53.9	54
ABD Doları Değerlenme (%)	47.9	22.9	60.2	64.6	60.5	169.9	54.0	78.0	86.8	71.7	60.9	48.5	96.5
Hazine Bonusu Faiz (%) ³	59.1	52.3	85.9	94.7	85.8	159.5	132.5	111.8	118.9	116.3	96.9	138.4	91.0
Kamu Sektörü Borçlanma Gereği	5.3	7.4	10.1	10.6	12.0	7.9	5.2	9.0	7.6	8.1	15.1	12.5	15.9
Toplam Dış Borç ⁴	43.9	52.4	53.6	58.6	70.5	68.7	75.9	79.3	84.4	96.4	103.1	118.6	113.6
Toplam İç Borç ⁵	41.9	57.2	97.6	194.2	357.3	799.3	1,361	3,149	6,283	11,612	22,920	36,420	122.157
Top. İç Borç/ GSYİH (%)	14	11	12	13	13	15	13	16	16	17	22	22	51
a. Devlet Tahvili	1.1	1.4	2.9	3.8	3.2	7.8	8.0	10.2	8.1	10.9	4.1	1.6	11.1
b. Hazine Bonusu	5.1	5.7	5.3	7.9	9.5	6.2	6.5	8.4	12.2	10.8	25.1	27.4	55.9

Türkiye’de para ve kur politikaları 1990’lar boyunca dış borçlanmayı teşvik edici nitelikte yapılandırılmıştır. 1984-1989 arası rekabetçi kur politikası uygulayan hükümet, daha sonra bundan vazgeçerek, kontrollü bir kur uygulamasına geçmiştir. Ancak bu uygulama boyunca, kriz yılları olan 1994 ve 2001 hariç, TL olması gerektiğinden hep daha değerli olmuştur. 2001 sonrası durum da farklı değildir. Bir diğer ifade ile Amerikan Doları olması gerektiğinden daha düşük değerde kalmıştır, (bkz Tablo 6). 1994 yılının ilk çeyreğinde krizle karşılaşan ekonomide TL, Amerikan Doları karşısında devalüasyon ile % 50; 2001 yılında ise yine devalüasyon ile % 40 değer kaybetmiştir. Bunlar, mecburi yapılan kur ayarlamalarıdır. Benzetme yapmak gerekirse, aslında kötü giden ve batmakta olan geminin

su alan açıklarını tamir edip, güçlü bir biçimde yol almasını sağlamak için değil, yarı batık durumda yüzmeye devam edebilmesi için yapılan su tahliyesi işlemleridir.

Sadece bankacılık sistemi için değil, Türk ekonomisi açısından fevkalade korkutucu olan, dönemin düşünce sistemine adeta ayna tutan durum ise yabancı para –o dönem itibari ile % 90'a yakını Amerikan Doları– üzerinden mevduatlarda görülen artıştır. Dolar üzerinden açılan toplam mevduatların GSMH'ya oranı, bu 10 yıllık dönem içinde inanılmaz bir hızla artmış, 1990 yılında % 5,7'den, 2001 yılında % 32,6'ya ulaşmıştır, (bkz Tablo 7'deki Yabancı Para Mevduatlar Satırı). 10 yıl içindeki bu artış Türk ekonomisindeki dolarizasyonu çok açık biçimde sergilemektedir. Türkiye, 10 yıl içinde müthiş bir değişimle, kendi parasından vazgeçme noktasına gelmiş, mevduatlarını, birikimlerini dolar üstünden yapmaya başlamıştır.

Burada dikkat çeken bir diğer unsur da şudur: Dolarizasyonun özel bankalar içinde gelişmiş, kamu bankaları ise bu saadet zincirine dahil olmayarak, bu alanı özel bankalara bırakmışlardır. Kamu bankaları içinde yabancı para üzerinden mevduatların GSMH'ya oranı, 1990 yılında % 2,1'den 2001 yılında % 7,8'e yükselirken, aynı oran özel bankalarda 1990 yılında % 3,4'ten 2001 yılında % 23,7'ye ulaşmıştır. Yani, GSMH'nin % 32,6'sı oranında olan toplam yabancı para mevduatların % 23,7'si özel bankalar bünyesinde toplanmıştır.

Çok dikkat çekici bir diğer gösterge ise tablonun son satırında yer alan ve bankaların yabancı para, yani dolar üzerinden borçlarının (bütçenin pasifler kısmı), toplam borçlarına oranındaki artıştır. 1990'da bankaların toplam borçları içinde dolar üzerinden borçları % 21,3 iken, bu oran 2001'de % 50,8'e ulaşmıştır. Son 10 yıl içindeki bu gelişme, 1989-2000 dönemini

tanımlarken anlattığımız, uluslararası finansal akımların ülkeye gelmesi için yaratılan ortamın sonucunu ve bankaların bu sistem içinde üstlendikleri görevi gösteren bir diğer bilgidir.

Tablo 7: Bankacılık Sisteminin Yapısı (GSMH İçinde, %).

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Toplam Varlıklar	39.8	43.7	46.6	48.7	47.7	48.4	56.2	62.4	63.7	82.6	72.3	85.0
Kamu bankaları	19.9	20.7	21.6	19.3	20.6	19.7	22.9	22.8	24.0	32.2	28.4	29.9
Özel bankalar	18.4	21.4	23.1	27.4	25.5	27.2	31.5	36.5	36.7	45.6	39.3	52.2
Yabancı bankalar	1.5	1.6	1.9	1.9	1.6	1.5	1.8	3.1	3.0	4.8	4.5	2.8
Toplam Krediler	19.7	17.9	18.4	18.7	17.5	20.6	24.2	25.0	23.8	30.7	30.4	28.1
Kamu bankaları	9.1	8.8	8.9	7.7	7.7	9.1	9.4	9.4	7.6	8.6	8.3	6.9
Özel bankalar	9.8	8.4	8.9	10.4	9.4	11.1	14.3	14.8	15.5	15.8	15.8	16.4
Yabancı bankalar	0.7	0.7	0.6	0.6	0.4	0.4	0.5	0.7	0.8	0.8	0.8	0.8
Toplam Mevduatlar	24.0	25.9	27.3	25.6	32.2	30.2	36.2	37.1	43.3	54.8	47.5	62.3
Kamu bankaları	11.6	12.0	13.8	11.9	14.4	13.1	16.0	14.8	18.4	24.5	22.0	21.1
Özel bankalar	11.7	13.4	13.1	13.3	17.2	16.3	19.4	21.0	23.7	28.6	23.7	39.8
Yabancı bankalar	0.3	0.5	0.8	0.4	0.6	0.8	0.9	1.3	1.2	1.7	1.8	1.3
Yabancı Para Mevduatlar	5.7	8.4	11.2	13.9	17.8	18.7	20.8	22.6	22.1	26.7	21.3	32.6
Kamu bankaları	2.1	3.0	3.9	3.9	6.0	5.5	6.0	5.4	4.8	5.1	4.4	7.8
Özel bankalar	3.4	5.2	7.1	9.8	11.4	12.6	14.1	16.3	16.4	20.5	15.8	23.7
Yabancı bankalar	0.2	0.2	0.2	0.2	0.4	0.6	0.6	0.9	0.8	1.1	1.1	1.1
Yabancı Para Üzerinden Borçlar/Toplam Borçlar	21.3	26.9	32.3	34.9	40.8	42.7	43.2	44.9	42.4	43.5	42.6	50.8

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, TCMB

Yine tablodan izlenebilecek, günümüzde de geçerliliğini koruyan “**bankalar kredi vermiyor**” tartışmasına ışık tutabilecek dikkat çekici gelişme şudur: Söz konusu süreçte özel bankaların varlıklarının GSMH’ya oranı yükselmiştir. 1990 yılında % 18 olan oran 2001 yılında % 52’ye ulaşmıştır. Yani özel banka sahipleri ve ortakları güçlenmiş, zenginleşmiştir. Bu durum, bankaların güçlenmesi açısından sevindirici bir gelişmedir. Ancak özel bankaların varlıklarındaki bu hızlı artışa rağmen, reel sektöre ve tüketicilere aktardıkları kredilerde paralel bir artış yaşanmamıştır. Özel bankaların verdikleri kredilerin GSMH’ya oranı, 1990’da % 20 iken, 2001’de sadece % 28’e yükselmiştir. Yani, özel bankalar hızla güçlenip zenginleşirken, asli ve temel görevleri olan reel sektörü destekleme konusunda aynı başarıyı sergilememişlerdir. Elbette burada eleştiri banka hâkim ortakları, yöneticileri veya çalışanları için söz konusu değildir. Eleştiri makro ekonomik iklimin bozukluğu ile düzenleme ve denetleme konusunda yaşanan eksiklerin sorumlularına yöneliktir.

2001’de yaşanan kriz sonrası Türkiye’de bankacılık düzenleme ve denetlenmesi konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 2000 yılına kadar bankaların denetlenmesinde parçalı bir yapı vardır. Hazine Müsteşarlığı Bankacılık Kanunu’nun uygulanmasından ve bankalara yönelik idari / cezai yaptırımların uygulanmasından sorumludur. Merkez Bankası da bankaların uzaktan gözetiminden ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’nun (TMSF) idare / temsilinden sorumlu olmuştur. 2000 yılı sonunda devreye giren BDDK’nın, 2001 krizi sonrası yaşanan toplumsal sıkıntılar ile etkin çalışması için kamuoyu bek-

lentisi yükselmiş; siyasi irade de kararlılık göstermiştir. BDDK yeni düzenleme ve denetleme kurallarını ve kanunları devreye sokarken mevcut olanların da etkin biçimde işlemlerini sağlamıştır. Regülasyonların etkisi ile toparlanan bankacılık sektörü de, 2001 yılının şoku ile daha sorumlu davranmaya başlamış, risk alır pozisyonlarını riskten kaçınır veya nötr duruma getirmiştir.

2002-2010 yıllarını kapsayan bu dönemi veriler eşliğinde kısaca analiz edebiliriz. Türk bankacılığı mevduat genişlemesini bu dönemde de sürdürmüştür. Yıllık ortalama %15 büyüme hızı ile mevduat artışı sağlanmıştır. Bu durum paranın bankacılık sistemi içinde kalmasıdır ve finansal derinliğin sağlanabilmesi açısından sevindiricidir.

Türk bankacılık aktiflerine bakıldığında 2000'li yılların başındaki dolarizasyonun yavaşladığı, ancak yine de yüksek kaldığı görülmektedir. Yabancı para üzerinden toplam bankacılık aktifleri 2001'de % 57,5 iken son 10 yılda gerilemiştir. 2004'de % 40, 2008'de ise % 34'e inmiştir. Türk sermayeli özel bankalarda bu oranlar ortalamanın üzerinde seyretmektedir. Türk sermayeli özel bankalarda yabancı para üzerinden aktifler sırası ile 2001 yılı için % 68,6; 2004 yılı için % 49,2 ve 2008 yılı için ise % 38,6 oranında gerçekleşmiştir. Ancak bu oranlar dünya bankacılık sistemi ile kıyaslandığında yüksektir.

Bankaların bu dönemde kredi hacimlerinde ilerleme görmüştür. 2002 yılında 32 milyar dolar olan kredi hacmi 2005'de 113 milyar dolara, 2007'de de 241 milyar dolara yükselmiştir. Ancak genişleyen bu kredi hacminde bireysel kredilerin mi

yoksa yatırım kredilerinin mi artmakta olduğu konusunun ayrıca incelenmesi gerekir. Tablo 8 son üç yıl içinde banka kredilerindeki dağılımı göstermektedir.

**Tablo 8: Bankacılık Sektöründe Kredilerin
Yüzdesel Dağılımı (toplam içinde %).**

	2008	2009	2010*
Tüketici kredileri	%22.6	%23.7	%24.6
İşletme kredileri	%22.5	%21.7	%25
Kredi Kartları	%9.5	%9.6	%9
İhracat kredileri	%8.3	%6.7	%6.6
Diğer yatırım kredileri	%6.4	%6.0	%5.0

* Üçüncü çeyrek itibariyle.

Tablodan izlenebildiği üzere tüketici kredilerinin toplam kredi içindeki oranı 2008 yılında % 22,6 iken 2010'da % 24,6'ya tırmanmıştır. Kredi kartları ile birlikte değerlendirildiğinde bu iki kalem toplam krediler içinde % 34'lük bir paya sahiptir. Buna karşılık diğer yatırım kredileri başlığı altında gösterilen yatırım amaçlı krediler % 6 civarında bir paya sahiptir. Makro ekonomik ortamın yatırımları teşvik etmemesi bankalara gelen yatırım kredisi talebini kısıtlamış olabilir.

Dış Dünyaya Bakış

Toplam küresel hasıla içinde %20,5 pay ile dünya lideri olan Amerika Birleşik Devletleri, 2008 yılında girilen küresel krizden henüz çıkabilme sinyalleri vermemektedir. Parasal genişleme ile kendisini gösteren ve yaklaşık 1 trilyon dolara yaklaşan kurtarma paketleri ve kamunun özel finansal kurumlara ortak olmasına rağmen ABD’de ekonomik sıkıntı devam etmektedir. 1992-2005 arası ortalama %3,5 büyüyen ABD, devam eden yıllarda büyüme hızında ivmeyi kaybetmiş ve 2006 yılında %2,7, 2007 yılında %1,9 büyümüş, 2008 yılında %0 ve 2009 yılında %-2,6 ilk küçülmesini yaşamıştır. 2009 yılında yaşanan küçülmenin etkisi ve açıklanan yaklaşık 1 trilyon dolar değerindeki kurtarma paketlerine rağmen 2010 yılında çıkan %2,8’lik büyümenin yetersiz kaldığı açıktır. Halen devam eden ve Haziran ayında son bulacak 600 milyar dolarlık tahvil alımlarına rağmen 2011 yılı ilk çeyreğinde beklenenin altında kalarak %1,8 çıkan büyüme oranı ABD’deki ekonomik toparlanmanın sağlanamadığını göstermektedir. Büyümedeki zayıf performans ile beraber işsizlik göstergelerinde de hiçbir iyileşme görünmemektedir. 1993-2002 arasında ortalama %5,2 olan işsizlik oranı 2009 yılında krizin etkisiyle %9,3’e tırmanmış, 2010 yılındaysa, kurtarma paketlerine rağmen %9,6 ile rekor kırmıştır. 2011 Nisan ayı itibarıyla ABD’de işsizlik %9,0’a gerilese de tarihi düzeylerin hayli üstünde seyrediyor olması tedirginliği arttırmaktadır.

Bunun yanı sıra 2009 yılında Gayri Safi Milli Hâsılasının (GSMH) %13’ü civarında bütçe açığına sahip olan ABD bu açığı

ğı kapatamıyor ve 2010 yılında % 11 ile yine büyük bir bütçe açığı sorunu yaşıyor. 2011 tahmini yine % 11 olurken, bu büyük kurtarma paketleri ile şişen harcamalar ve durgunluk karşısında bütçe açığını nasıl küçültebileceği ciddi bir soru işareti olarak durmaktadır. ABD’de toplam kamu borcu 2010 yılında GSMH’nın %94’ü seviyelerine yükselmiştir ve 2011-2015 yılları arasında artarak %110 seviyesine ulaşması beklenmektedir. IMF ve Dünya Bankası’nın bu tahminlerinin iyimser tahminler olarak kalma olasılığı yüksektir. Nitekim 2011 yılı Nisan ayında Standart & Poor’s değerlendirme kuruluşu ABD’nin AAA olan kredi notu izlemesini negatife çevirmiştir. Yüksek kamu borcu ve bütçe açığı bu kararda etkili olmuştur.

ABD’deki ekonomik toparlanmanın alınan bütün önlemlere rağmen zayıf kaldığının bir diğer göstergesi ise konut fiyatlarındaki gerilemedir. 2001-2007 yılları arasında ortalama %4,5 büyüyen konut fiyatları 2008 yılında, bir yıl öncesine göre %-6,2 düşmüştür. 2009 yılında düşüş yaşanmış olan 2008 yılı baz alındığı halde bir önceki yıla göre bir kere daha %-4,1 oranında düşen konut fiyatları 1 trilyon dolara yakın kurtarma paketleri ve piyasaya para enjeksiyonuna rağmen 2010 yılında rekor kırarak bu sefer bir önceki yıla göre yaklaşık %-6,7 oranında düşmüştür.

Yüksek oranlı işsizlik ve ekonomi çarklarındaki durgunluk ABD finansal piyasalarında yeni bir krize işaret etmektedir. Gerek tut-sat kredileri, gerek tüketici kredileri ve kredi kartlarında geri ödemelerde sıkıntı yaşanacağı görüldüğü için FED Başkanı Şubat ayında yaptığı basın toplantısında parasal genişleme-

nin devam edeceği sinyali vermiştir. Bu durum zaten 2011 yılında aratacağı açık olan küresel enflasyonu tetikleyecektir. Alım gücünde yaşanacak kayıplar ile beraber devam eden durgunluk, birbirlerini olumsuz etkileyerek yeni bir küresel krizi tetikleyecektir.

Toplam küresel hasılda %6'lık payla dünyanın üçüncü büyük ekonomisi olan Japonya'da da ekonomik görünüm farklı değildir. Krizi atlatabilmek için parasal genişleme ve kamu harcamalarında artışa giden Japonya'da 2008'de %-4,1 olan kamu açığı oranı 2009 yılında %-10,2'ye 2010 yılında % -9,8'e ulaşmıştır. 2011 yılında yaşanan depremin öngörülen maliyeti yaklaşık 300 milyar dolar civarında hesaplanırken, kurtarma paketleri üstüne bu maliyetin kamu maliyesine getireceği ek yüklerin nasıl finanse edileceği, bu durgunluk içinde ciddi bir soru işareti oluşturmaktadır. 2006 ve 2007 yıllarında sırasıyla %2,0 ve %2,4 büyüyen ekonomi, 2008 ve 2009 yıllarında arka arkaya %-1,2 ve %-5,2 küçülmüştür. 2010 yılında 2009'un baz etkisiyle de beraber %2,7 büyümeye karşılık 2011 yılında IMF tahminleri %1,5 oranında bir büyümeye işaret etmektedir. Bize göre bu tahmin oldukça iyimser görünmektedir. 2011 yılında Japonya'da büyüme olması bile iyi sayılabilir ki bu durum aslında krizin devam ettiğinin bir göstergesidir.

Japonya'nın güçlü görüldüğü nokta hane halkı borç oranlarının görece olarak ABD ve AB'ye göre daha düşük olması, düşük işsizlik oranları ve yüksek teknolojiye dayalı üretim gücü ile sürekli dış ticaret fazlası vermesidir. 2005 yılından beri GSYH'nin yaklaşık %4'ü oranında fazla veren Japonya, 2009 yılında, krize

rağmen % 2,8 cari fazla vermiştir. Güçlü bir üretim ülkesi olan Japonya'da işsizlik oranları 2005 yılından beri yaklaşık %4 civarında seyretmektedir. Kriz yılı olan 2009'da ise %5'e yükselen işsizlik oranı 2010 yılında % 4,5 civarına gerilemiştir.

Toplam küresel hasılda %15,1'lik paya sahip olan AB ülkelerinde krizden çıkış karmaşık bir görünümde. Avrupa Birliği'nde hem durgunluk devam etmekte, hem de bazı ülkelerde baş gösteren krizin yayılmasından korkulmaktadır. Birliğin büyüklerinden Almanya'da kriz hafif atlatılıp, temel sorun olan işsizlik sıkıntısı çözülmüşken, içlerinde Yunanistan, İrlanda, Portekiz, Belçika, İspanya ve hatta İtalya gibi ülkelerin bulunduğu grupta krizin etkileri açık biçimde görünmektedir.

2008 yılı sonunda girilen krizi en sağlam biçimde atlatmış görünen ülke Almanya. Teknolojiye dayalı, yüksek katma değer üretebilen oturmuş sanayi yapısıyla, krizin en ağır hissedildiği 2009 yılında bile cari fazla veren Almanya'da 2010 yılında işsizlik oranı son 20 yılın en düşük seviyelerine gerilemiştir. Tablo 9'da görüldüğü üzere, her ne kadar 2009 yılında % 4,7 oranında bir daralma yaşadıysa da, 2010 yılında %3,3 büyüyen AB lideri, aynı yıl işsizliği de %7,1 oranına getirmeyi başarmış. Krizden çıkış için her ülke gibi maliye politikalarını kullanan Almanya'nın kamu dengelerinin sarsıldığı ve 2008 yılındaki tam dengenin, 2009 ve 2010 yıllarında bozularak açığa dönüştüğü Tablo 10'dan izlenebilmektedir. Ama buna rağmen iç içe olduğu AB'de hemen tüm ülkeler ciddi sıkıntı ve risk altındayken Almanya'nın sıkıntıyı hızlı atlatmasının ardındaki itici güç güçlü sanayisidir.

Tablo 9: Bazı Avrupa Ülkeleri İşsizlik ve Büyüme Oranları (%)

	2008		2009		2010	
	İşsizlik	Büyüme	İşsizlik	Büyüme	İşsizlik	Büyüme
Almanya	7,6	1,0	7,8	-4,7	7,1	3,3
Fransa	7,4	0,1	9,1	-2,5	9,8	1,6
İspanya	11,4	0,9	18,1	-3,7	19,9	-0,3
İtalya	6,8	-1,3	7,9	-5,0	8,7	1,0
Yunanistan	7,8	2,0	9,6	-2,0	11,8	-4,0
İrlanda	5,8	-3,5	12,2	-7,6	13,5	-0,3
Portekiz	8,1	0,0	10,0	-2,6	10,7	1,1

Kaynak: OECD Unemployment Statistics, IMF World Outlook

Tablo 10: Kamu Dengesi/GSYH ve Cari Denge (%)

	2008		2009		2010	
	Kamu Denge	Cari Denge	Kamu Denge	Cari Denge	Kamu Denge	Cari Denge
Almanya	0,0	6,7	-3,1	4,9	-4,4	6,1
Fransa	-3,3	-1,9	-7,6	-1,9	-8,0	-1,8
İspanya	-4,1	-9,7	-11,2	-5,5	-9,3	-5,2
İtalya	-2,7	-3,4	-5,2	-3,2	-5,1	-2,9
Yunanistan	-7,7	-14,6	-13,6	-11,2	-7,9	-10,8
İrlanda	-7,3	-5,2	-14,6	-3,0	-17,7	-2,7
Portekiz	-2,8	11,6	-9,3	10,0	-7,3	10,0

Kaynak: IMF World Outlook

Fransa'da ise durum Almanya kadar iyi görünmemektedir. Tarihten gelen güç ile AB'de sesi gür çıkan ikinci büyük ülke

Fransa'da işsizlik oranları yüksek seyretmektedir. 2008'de %7,4 olan oran, 2010'da % 9,8'e ulaşmış ve artış trendindedir. Kurtarma paketleri sebebi ile kamu dengesi bozulan Fransa'da 2010 yılı bütçe açığı %8'e ulaşmıştır. Verilen bu açığa rağmen işsizlik oranlarında bozulmanın devam etmesi Fransa'da durgunluğun devam edeceğine bir sinyal olarak kabul edilebilir. Bütün kendini toparlayamayan, kırılğan görünen ülkelerin ortak özelliği olan cari açık Fransa'da da kendini gösteriyor. Gerek AB ülkelerine ve gerekse ABD, Çin, Brezilya Hindistan gibi ülkelere bakıldığında, petrol üreten ülkeleri sınıflama dışında bırakarak değerlendirsek, cari fazla veren yani dış ticaretinde fazla veren ülkeler krizi rahat atlatırken, cari açık veren tüm ülkeler sıkıntıyı daha yoğun hissediyor, işsizlik sorununu çözemiyor.

AB'nin 2010 yılı itibarıyla sorunlu olan ülkeleri Yunanistan, İrlanda, Portekiz, Belçika ve İspanya olarak görünüyordu. 2010 yılı Mart ayında Yunanistan'ın ekonomik dengelerinin sürdürülebilirliğini kaybetmesi ile başlayan süreç, Nisan ayının son günlerinde Standart & Poor's'dan gelen not düşürme ile Belçika ve İspanya da katıldı. Krizi atlatması beklenen AB'de kriz sinyalleri gelmeye başlamıştı. 2 Mayıs 2010 tarihinde, ilk yılı 30 milyar Avro olmak üzere, toplam 110 milyar Avro'luk Yunanistan'ı kurtarma paketi açıklandı. Bu AB tarihinin bugüne kadar ki en büyük kurtarma operasyonuydu. Ancak krizin derinleşeceği anlaşılmıştı. Ekim ayında ise, tıpkı diğerleri gibi önce bir kredi notu düşürmesi alan İrlanda, Kasım ayında da 67,5 milyar Avro'luk kurtarma paketi imzalayarak kriz içinde olduğunu resmen ilan etmiş oldu.

2010 yılında bunlar yaşanırken, ABD ve Japonya'nın ardından AB de 10 Mayıs tarihinde, 440 milyar Avrosu AB ülkelerinden, 250 milyar Avrosu İMF'den ve 60 milyar Avrosu AB Acil Fonun-

dan karşılanmak üzere toplam 750 milyar Avroluk AB ülkeleri kurtarma fonu oluşturulduğu açıkladı. Ancak AB'deki sorun bu üç görece küçük ülke ile sınırlı değil.

Esas ciddi sorun AB'nin ekonomik olarak üç ve dördüncü büyük ülkeleri, İtalya ve İspanya'nın da bir borç krizi ile karşı karşıya kalma ihtimali. AB'nin bu iki önemli ülkesinde görünüm iyi değil. İstihdam yaratmak için kasanın ağzını açan İspanya'da kamu dengesindeki açık GSYH'nın %9'u civarında. Buna rağmen Tablo 9'da görüldüğü üzere düşürülemeyen ve yaklaşık %20 oranında gezinen işsizlik durgunluğun en önemli işareti. İspanya'da büyüme rakamları da, üretimin durduğunu ve büyük işsizlik sorununu giderecek oranda yeni istihdam yaratılmadığını açıkça ortaya koyuyor. 2009'daki %-3,7lik küçülmeye rağmen 2010 yılında da yaşanan eksi büyüme, %-0,3, tehlike çanlarını çok kuvvetli çaldırıyor. Küresel durgunlukla azalan ama aslında yapısal sorunlar yüzünden süreklilik gösteren cari açık İspanya'nın bu krizi niçin atlattığını ortaya koyuyor. Krize giren ve yardım alan Yunanistan, İrlanda ve Belçika ekonomilerinin toplamından iki misli büyük olan İspanya ekonomisinde bankalarda çıkacak bir krizin bütün Avrupa'yı etkileyeceği ve kriz maliyetini çok yükselteceği ortada.

İtalya'da öne çıkan konu ise kriz ile beraber artan kamu açığına rağmen yakalanamayan büyüme ve artan işsizlik. İtalya'da kamu dengesi 2008 yılında GSYH'nin yaklaşık %3'ü oranında açık verirken, 2009 ve 2010 yılları için %5 bandına yerleşmiş görünüyor. Artan kamu harcamaları ve durgunluk bütçe açığını yükseltirken, bu açığa rağmen büyüme yönünde İtalya'da hiçbir pozitif görüntü yok. Öyle ki 2008'de %-1 küçülen ekonomi, 2009 yılında, bir yıl öncesine göre bu sefer %-5 oranında küçülüyor. 2010 yılında genişlemeci maliye politikaları ve 2009'da küçülen

ekonomi baz alınmasına rağmen büyümenin sadece %1 oranında kalması ekonomi çarklarının dönmediğini işaret ediyor. İşsizlik oranı da bu verilerle paralel olarak sürekli artan İtalya'da, 2010 yılı %8,7'lik bir işsizlik oranı ile kapatılmıştır. Son üç yılda cari açık vermeye devam eden İtalya'da ekonomik görünüm iyi değil. Nitekim yine Standart & Poor's 2011 yılı Mayıs ayında İtalya'nın kredi derecelendirme notunu durağandan negatife çevirdi.

Bu iki ülkenin ekonomik verileri AB'de durgunluğun sadece kriz ilan eden Yunanistan, Portekiz ve İrlanda ile sınırlı kalmadığını ortaya koyuyor. Almanya ve Fransa'nın desteği ile finansal piyasaları paniğe sokmamak adına şimdilik herhangi bir yardım almamış olan bu iki büyük AB ülkesinde yüksek işsizlik oranları, bkz. Tablo 9, kredi geri ödemelerini zorluyor ve bankalardan başlayabilecek bir finansal krizin sinyalleri kuvvetli çalıyor.

AB'de bankaların dış ülke kredi oranları Türkiye'de alışagelmışten oldukça farklıdır. Bizde bankalar tarafından açılan kredilerin sadece %1'i Türkiye dışı krediyken, örneğin İngiltere'de bankaların verdiği kredilerin %39'u, Belçika'da %71'i Almanya'da %29'u "ülke dışı krediler" sınıfındadır. Yani Avrupalı bankalar, AB üyesi ülkelere (ve diğerlerine) yoğun olarak kredi kullanmaktadır. Bu ekonomik entegrasyon sonucu, herhangi bir ülkede yaşanan durgunluk veya krizin, domino etkisi yaratarak, krizden çıkmış veya çıkmakta olan ve güçlü görünen ülkeleri bile vura-bileceğini ortaya koyuyor. Şimdilik görünümü durağan olarak tanımlanabilecek Fransa ve İngiltere de, İspanya ve İtalya gibi iki büyükten birinde yaşanabilecek krizden domino etkisi gibi etkilenebilir. Bu sebeple AB'nin ekonomik entegrasyonu ve ortak para birimi sorguluyor ancak ortadaki entegrasyon ile bu oldukça zor bir süreç görünüyor. 2011 sonu ve 2012'de AB'de ciddi bir durgunluk hatta kriz beklenebilir.

Çözüm Önerileri

Raporun birinci bölümünde Türk ekonomisinin genel gidiş konusunda bir tahlil yapılmıştır. Ekonominin yapısal sorunları üzerine yapılan analizlerden ortaya çıkan sonuçlar dâhilinde, bu bölümde, genel çerçevesiyle izlenmesi gereken ekonomi politikaları hakkında görüşler aktarılmaktadır. Bölümün ilk alt başlığı “**yeni ekonomik düzen**” olarak belirlenirken, amaç idare-i maslahat ile Türk ekonomisinde ciddi bir gelişme sağlanmasının mümkün olmadığı fikrini ifade etmektir. Bu bölümde yeni ekonomik düzen için benimsenmesi gereken temel ilkelere maddeler halinde sıralanmış, devamında da önemli görülen alt başlıklar incelenmiştir. Bu alt başlıklarda belirtilen ekonomi politikaları birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir ve bir bütünlük halinde değerlendirilmelidir.

Çözüm önerileri olarak ortaya konan bu politikalar bir yol haritası niteliğindedir. Türkiye'nin kalkınması için ortaya konması gereken düşünce çerçevesini çizmektedir. Bu çerçevenin içinin doldurulmasını sağlayacak bütün stratejiler, uygulamalar, kararlar, projeler başta deneyimli Türk bürokrasisi olmak üzere, bütün ekonomik aktörlerin, demokratik kitle örgütlerinin, meslek odalarının, ilgili derneklerin ve geniş perspektifte kamuoyunun katılımı ile ortaya konmalıdır.

Yeni Ekonomik Dzen

Temel İlkeler

◆ İthalat yerine, yapılabilecek her alanda yerli üretimi teşvik eden makro ekonomik politikalar devletin değişmez ekonomi politikası haline getirilmelidir. Ülke ekonomisi için en önemli sorun, üretimsizlik ve bunun yarattığı işsizliktir. Türkiye hızla yatırım yapan, üreten, yenilikçi, buluşçu, beşeri sermayesi güçlü, dış dünya ile her alanda rekabet edebilecek yapıya kavuşacağı ekonomik modele geçmelidir. Ülkemiz mevcut model ile kalkınamaz, “bitmeyen krizler ülkesi” olmaktan kurtulamaz.

◆ Ülke ekonomisinin ve sektörlerin, piyasa ekonomisi ilkeleri içinde kamunun kısa, orta, uzun vadeli stratejileri ile yön bularak geleceğini planlayabileceği stratejik planlama devreye sokulmalıdır. Stratejik planlar tüm ekonomiyi kapsamalıdır.

◆ Stratejik planlar tüm ekonomik aktörlerin katılımıyla hazırlanmalıdır. Öncelik ithal etmek zorunda kalınan hammadde ve ara malı üretimine verilmelidir. Bölge ve sektörlerle ilişkin çok özel ve öncelikli teşvikler bu plan doğrultusunda hazırlanmalıdır.

◆ Ülke kaynaklarının kullanımı açısından kamu ve özel sektör birbirleriyle rakip değil, ortak olmalıdırlar. Kamu-özel sektör işbirliği, küresel rekabete girebilecek dev ölçekli, yüksek teknolojiye dayalı üretim yapabilen yerel firmaların yaratılması açısından önemlidir. Çokuluslu şirketlerle rekabet edebilecek büyüklükte firmalar yaratılabilmesi için gereken sermaye birikimi açısından kamu-özel sektör ortaklığı şarttır.

◆ Öncelikli sorunu işsizlik olan Türkiye’de özel girişimlerin

veya yabancı sermayenin yatırım performansı işsiz nüfusa iş sağlayabilecek düzeyde değildir. Kamu, stratejik planlar doğrultusunda, öncelik geri kalmış bölgelere verilmek üzere, yatırımlar yaparak hem üretim ve istihdam olanaklarını arttırmalı hem de özel sektörün aşırı riskli görerek giremediği alanlarda öncü olmalıdır. Kamu bu noktada önceliği “sosyal fayda”ya vererek, “ekonomik fayda”yı ikinci planda görebilir.

◆ Gerek para politikası, gerekse mali politikalar bu yatırım ortamını teşvik edici yönde yapılandırılmalıdır. Merkez Bankası ve Hazine Müsteşarlığı gibi uygulayıcıların hedefleri bu doğrultuda belirlenmelidir.

◆ Ülkemizin “yenilikçilik” ve “ileri teknoloji geliştirme” konusunda ciddi bir gerilik yaşadığı net ihracatçı sektörler analizinde görülmektedir. Gelişmiş ülkeler sınıfına girmenin ulusal teknolojik gelişimi sağlayarak mümkün olduğu ekonomi tarihinde açıkça yazılıdır. Ar-Ge faaliyetlerine büyük yatırım yapılmasını sağlayacak her türlü düzenleme kamu öncülüğünde ve özel sektörle işbirliği yapılarak hayata geçirilmelidir. Kamu başta savunma sanayi olmak üzere büyük Ar-Ge yatırımlarına girişmelidir. Bu alanda üniversiteler ve ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla tam bir işbirliği sağlanmalıdır. Stratejik planlar doğrultusunda özel sektörün Ar-Ge yatırımlarına ve Ar-Ge istihdamına teşvik getirilmelidir.

◆ Küresel rekabet ve kalkınmada insan sermayesinin en az fiziki sermaye kadar önemli olduğu bütün ekonomi yazınında belirtilmektedir. Türkiye, avantaj olarak kabul edilen ve sıkça öne çıkarılan genç nüfusuna gelişmiş batı ülkeleri düzeyinde eğitim vermekten uzaktır. Üniversite mezunu olan gençlerine iş imkânı yaratma konusunda yetersizdir. Stratejik planlamalarda belirtilen gelişme yönü ve öncelikli sektörler göz önüne

alınarak, meslek liseleri, meslek yüksek okulları ve yüksek öğretimin reformdan geçirilmesi zorunludur. Ezberci, tekdüze ve kalite sorunu yaşayan öğretim sistemi, sektör ihtiyaçları göz önüne alınarak, meslek liselerinde pratik ve faydalı, yüksek öğretimde ise araştırmacı ve sorgulamacı bir temele oturtulmalıdır. Gelişmiş bir beşeri sermayeye sahip olmak toplumsal yaşamı ve ülke içinde hayat kalitesini yükseltecek, toplumsal olarak yaşamımızı yönlendiren değerleri gelişmiş toplumlar seviyesine çıkaracaktır. Beşeri sermayesi güçlü olan ülkelerde, geri kalmış ülkelerde görülen yolsuzluk, vergi kaçakçılığı, çalışmadan, üretmeden köşe dönmek gibi ahlaki erozyonlar toplum tarafından “başarı, meziyet” olarak görülmez.

◆ Ekonomik sistemimizde gelirler ve kaynakların en verimli yatırımlarla buluşması konusunda eksiklikler vardır. Ekonomi yazınında “**crony capitalism**” olarak tanımlanan “**eş dost kapitalizmi**” uygulamaları ülkemizde yaygın olarak göze çarpmaktadır.

◆ Kaynakların verimlilik esasına göre dağılılabilmesi için gereken düzenleme / denetlemeye ilişkin kural ve kanunlarının eksiksiz tamamlanması zorunludur. Bunun için yasama çok hızlı hareket etmelidir. Mevcut ve yeni eklenen düzenleme / denetleme kural ve kanunlarının etkin biçimde işlerlik kazanması gerekir. Hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirlik ilkeleri bütün ekonomik aktörler için geçerli olmalıdır. Yürütme ve yargı gerek yerli, gerekse yabancı yatırımcı için kural ve denetlemeleri eşit olarak uygulamalıdır. Siyaset, ekonomik alanda imtiyaz dağıtmaya aracılık etmemelidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi güçlendirilmelidir. Yargı ekonomik alanda imtiyaz dağıtmaya heveslenen siyaseti, bağımsız olarak ve hiçbir baskı altında kalmadan cezalandırmalıdır.

◆ Bugün ülkemizde eşit ve rekabetçi bir piyasa sistemi oluşturma önündeki en önemli engellerden birisi kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdir. Ekonominin kayıt içinde faaliyet göstermesi için gerekli düzenlemeler hızla hayata geçirilmelidir.

◆ Kamu bütçesi giderler kaleminde yer alan sosyal güvenlik harcamaları kayıt içi ekonomi ile denetim altına alınmalı, bu amaçla istihdam üzerindeki vergiler büyük oranlarda düşürülmelidir.

◆ Giderler kaleminde önemli yer tutan iç borç faiz ödemeleri yükünü hafifletebilmek amacıyla, iç borcun vade / faiz kompozisyonu, uluslararası likidite bolluğu da göz önüne alınarak, düşük faiz / uzun vade ile değiştirilmelidir.

◆ Ekonominin yeniden yapılandırılmasının bir sonucu olarak yurt dışı kaynak kullanımında temel hedef **“ithalatı finanse etmekten, yatırımları finanse etmeye”** dönüşecektir. Yeni yatırımlar için uzun vadeli düşük faizli dış kaynak kullanımı desteklenmelidir.

◆ Doğrudan yatırım için gelmeyen, süratle yer değiştiren sıcak paranın çeşitli denetleme ve düzenlemelerle yıkıcı etkilerini azaltacak önlemler alınmalıdır. Kurların ithalatı destekleyen, ihracatta rekabet sorunu yaratan suni seviyelere inmesine engel olunmalıdır. Kurların gerçek değerinde seyretmesi sağlanmalıdır.

◆ Kapsamlı bir vergi reformu yapılarak, yerli yabancı bütün finansal kazançlar vergilendirilmelidir. Bugün ekonomimizde önemli yer tutan bu faaliyetin vergilendirilmemesi, gelirler kaleminde ciddi bir bozulma yaratmaktadır. Ekonomide sıcak para olarak tanımlanan ve süratle yer değiştiren uluslararası finansal akımların yıkıcı etkilerini denetlemek için her işleminde uygulanacak, ekonomi yazınında **“Tobin Vergisi”** olarak

adlandırılan vergilendirme hayata geçirilmelidir. Gerek vergide, gerekse gelir dağılımında adaleti sağlayabilmek amacıyla toplam vergi gelirleri içinde aşırı yükselen dolaylı vergilerin payı azaltılmalıdır. Dengeli gelir dağılımı, iç talebin canlı tutulması sonucunu doğuracak, üretim sadece dış piyasaların talebine bağlı kalmayacaktır.

◆ Gümrük Birliği Anlaşması (GBA) ile Türkiye Avrupa Birliği üyesi ülkelerle rahat ticaret yapma imkânına sahip olurken, birlik üyesi olmayan ülkelerle ticaretini GBA şartlarına göre yürütmek zorunda kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin çıkarına uygun şartlarla ikili veya çoklu ticaret anlaşmaları imzalamasında zorluklar yaratmaktadır. AB ile süren ve diğer üye ülkelerin üyelik süreci göze alındığında tahammül sınırlarını çoktan aşan AB üyelik süreci de göz önüne alınarak, Gümrük Birliği Anlaşması gözden geçirilmelidir. Türkiye lehine iyileştirmeler yapılmazsa bu anlaşmadan çekilmek ve AB üyesi ülkelerle ikili veya çoklu dış ticaret anlaşmaları imzalamak gerekir.

◆ Kısa-orta vadede yapısal tedbirlerle dengesi yerine oturtulan ekonomide uzun vadede tasarruf oranlarını arttırıcı önlemler devreye sokulmalıdır. Tasarruf-yatırım, tüketim dengesini sağlayarak elde edilecek büyüme oranları mutlaka daha sürdürülebilir olacaktır.

a) Stratejik Planlar

Raporun ilk bölümünde ayrıntılı olarak değinildiği üzere, Türkiye'de planlı ekonominin egemen olduğu dönemlerde dahi hazırlanan planlar uygulama alanı bulamamıştır. Gerek kamu gerekse özel sektör tarafından planların önemsenmediği dönemler yaşanmıştır. Bunun sebepleri arasında; yöneticilerin plana olan inançsızlığı, planların kabul ve uygulama şekille-

rindeki eksiklikler, dış tavsiyeler, plan hazırlıklarında ekonominin bütün aktörlerinin katılımındaki sınırlamalardan dolayı yeterince benimsenmemeleri gösterilebilir. Bugün de mevcut iktidar tarafından kamu kuruluşlarına hazırlanmış ve bir plan içeriğine yakın olan değerli çalışmalar vardır. Ancak bunların uygulamada ne kadar yer bulacağı, geçmiş dönemlerdeki performanslara bakıldığında, oldukça karamsar bir görüntü vermektedir.

Türkiye özellikle 1980 sonrası dünyanın gittiği yöne doğru hareket ederek küresel ekonomiye uyum sağlamıştır. Küresel ekonomiye uyum ise Türkiye'yi ekonomik krizlerle karşı karşıya bırakmış, kronik yüksek dış ticaret açığına yöneltmiş, işsizlik ve gelir dağılımında yaşanan sorunları bırakın çözmeyi daha da derinleştirmiştir. Küresel ekonominin, dünyanın yaşadığı bir olgu olduğu kabul edilmeli, bu durumu avantaja çevirebilecek politikalar geliştirilmelidir. Türkiye kendi ekonomik gelişmişliklerini, avantajlarını, coğrafi konumunu, nüfusunu ve ekonomisine etki edecek diğer bütün değişkenleri bir araya getirerek, dengeli bir stratejik plan oluşturmalıdır.

Bu stratejik plan hangi sektörlerde küresel rekabete girileceğini, hangi sektörlerde bölgesel ticarete öne çıkılacağını, hangi sektörlerin iç pazara yönelik olacağını belirlemelidir. Doğrudan kamu yatırımları, kamu-özel sektör ortaklığıyla gerçekleştirilecek yatırımlar ve özel sektöre yönelik teşvikler bu plana göre hazırlanmalıdır. Söz konusu stratejik plan bölgesel kalkınmayı da göz önüne almalıdır. Bölge kaynakları, sınır komşularının ihtiyaçları gibi değişkenleri de hesaba katmalıdır. İş gücü yetiştirme ve eğitim kuruluşlarının bölgelere göre dağılımı da bu plana göre belirlenmelidir.

Böylece ekonominin hangi sektörlerde, hangi yöne doğru

yol alacağı, gerek kamu, gerek özel sektör ve gerekse ülkemize gelip yatırım yapmak isteyen doğrudan yabancı yatırımcılar tarafından bilinebilir. Temeli atılmış, masraf edilmiş ama tamamlanmamış, tamamlanmış olsa bile ekonomik ya da sosyal getirisi olmayan gereksiz yatırım harcamalarıyla kaynaklarımız heba edilmez. Stratejik plan sayesinde yerli yatırımcılar gelecek planlamalarını rahat yapabilirler ve önlerini görebilmeyenin sonucu olarak azalan riskler, yatırım yapma ve girişimcilik isteklerini güçlendirir.

Temel İlkeler

1) Bu stratejilerin hazırlanmasında özel sektör temsilcileri, odalar, sendikalar, kamu kurum ve kuruluşları ve akademisyenler yer alacaktır. Stratejik planlar ilgili tarafların katılımıyla tam bir eşgüdüm içinde oluşturulacak, toplumsal öncelikleri ve ortak zenginleşme hedefini tanımlayacaktır.

2) Stratejik planlar kamu için emredici, özel sektör için yol gösterici olacaktır.

3) Teşvik programları, sektörel ve bölgesel olmak üzere mikro uygulamalar biçiminde hazırlanacak, stratejik planlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulacaktır.

4) Ar-Ge ve teknoloji yatırımları ile yatırım teşvikleri de stratejik programların çizdiği yön ve ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenecektir.

5) İnsan sermayesinin gelişimi ve bilgi toplumuna dönüşümde gereken öncelikler, stratejik planlarda yer alacaktır.

6) Bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde kısa vadede kamu yatırımları devreye girecek, söz konusu yatırımlar için öncelik toplumsal fayda olacak ve özel sektör yatırımlarını teşvik edici bir bütünsellik içinde belirlenecektir. Geri kalmış bölgelerde

ki kamu yatırımlarının bölgede iyileşme sağlamasıyla birlikte kâr amaçlı özel sektör yatırımlarının devreye girmesi stratejik planlar doğrultusunda ve teşvik yöntemiyle sağlanacaktır.

b) Maliye Politikaları ve Vergi Reformu

Maliye politikalarının belirlenmesinde temel hedef; tam istihdam düzeyine ulaşmak ve bunu sürdürebilmektir. Üreten, genç nüfusun istihdam talebine yanıt verebilecek ölçüde iş sağlayabilen bir ekonomi temel amaç olmalıdır. Maliye politikalarının genişlemeci mi yoksa daraltıcı mı etki yapacağı bu temel hedefe göre belirlenmelidir.

Vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı normalin dışında artmıştır. Dolaylı vergiler hem adaletsiz vergilendirmedir, hem de gelir dağılımını bozucu niteliktedir. Vergilendirilmeyen bütün kazançlar, yerli-yabancı ayrımı gözetmeksizin vergilendirilmelidir. Kayıt dışı ekonomi kayıt içine alınarak doğrudan vergi gelirleri arttırılmalıdır.

Temel İlkeler

1) Türkiye’de uzun yıllardır maliye politikalarında öncelik iç borç faiz ödemelerine ve sosyal güvenlik harcamalarına verilmektedir. Yeni bir maliye politikası ile bu alanda büyük bir reform yapılmalıdır. Devletin gelirleri arttırılırken, harcama tercihleri de değiştirilmelidir.

Bütçenin giderler kısmında önemli yük tutan iç borç faiz ödemeleri harcaması, özellikle kısa vadede girilecek yatırımlara kaynak yaratılabilmesi amacıyla uzun vadelere yayılabilir. Bu bir borç vade takası olarak planlanabilir. Uluslararası konjonktürden ötürü doğan yoğun emisyon hacmi, yani para bolluğu, bu değişikliğin yapılabilmesi için avantaj yaratmaktadır. İç borç

faiz ödemelerinin bankalar üzerinden yapıldığı bilinmektedir. Bankaların nakit akışını zora sokmayacak, iç borç faiz ödemelerinin bir bölümü için yapılacak vade değişikliği, ekonomide herhangi bir sarsıntıya yol açmazken, bütçe için de önemli kaynak sağlayacaktır.

2) Gelirler kısmında yapılacak reformlardan birisi; kayıt dışı ekonominin azaltılmasıdır. Birleşmiş Milletler raporlarına göre gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüklüğün tek haneli oranlarında seyreden kayıt dışı ekonomi, Türkiye'nin de yer aldığı orta-üst gelir düzeyine sahip ülkelerde ekonomik büyüklüğün % 15-20'si oranındadır. Ülkemizde ise kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyüklüğün yaklaşık %50'si oranında tahmin edilmektedir. Kayıt içine faaliyeti zorlayan yasalar ve bunların uygulamalarında görülen eksiklikler kadar, yüksek vergi oranları ve istihdam üzerindeki vergi ve diğer prim yüklerinin ağırlığı da, kayıt dışılığı destekleyen unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Kayıt dışı faaliyet göstererek her türlü vergi ve prim borcundan kaçan işletmelere karşılık, kayıt içi faaliyet gösteren işletmeler, hatta vergisini ödeyen bütün kişiler haksız uygulamayla karşı karşıya kalmaktadır. Kamu hizmetleri için harcanan vergi gelirlerinin tamamı kayıt içi davranan işletme ve kişiler tarafından finanse edildiği gibi, işletmeler arası büyük bir haksız rekabet ortamı yaratılmaktadır. Sistem bu haliyle vergi vereni değil, vermeyeni ödüllendirir biçimde çalışmaktadır. Ayrıca yeni yatırım yaparak piyasaya girmek isteyen girişimciler için bu ortam büyük olumsuzluk içermektedir. Yeni yatırım yapıp rekabete katılmak isteyen ve istihdam sağlayacak girişimcilere bu sistem; *"Piyasaya girme, büyük bir haksız rekabet var, bir kısım yüksek oranlı vergi ve prim yükünü üstlenirken, bir kısım bu yüklerin tamamından kaçınarak maliyetlerini haksız biçimde düşürmektedir.*

Gireceksen sen de kaçak olarak gir” demektedir. Bu durum mevcut kayıt içi çalışan girişimcileri yıpratmış gibi, yeni yatırımların önünde de engel oluşturmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin engellenebilmesi için vergi oranlarının ve istihdam üzerindeki prim yüklerinin düşürülmesi gerekir. Bununla birlikte kamu düzenleyici ve denetleyici rolünü öne çıkarmalıdır. Gerekirse bu alanda çalışan kamu kuruluşlarının kapasitelerinin arttırılmalıdır. Bunun için yeni personel alınmalı, bu personelin eğitim ve gelir düzeyleri yükseltilmelidir. Mevcutta kayıt dışı işleyen ekonomik çarkların yarısının kayıt altına alınmasıyla birlikte, kayıt dışı kazançlar vergilendirilecek, bu kaynak sayesinde kamu bütçesinin vergi gelirleri yükselecektir.

Kayıt dışı faaliyetlerin kayıt içine alınmasıyla birlikte bütçeye yaratılacak bir diğer önemli kaynak da, bütçede önemli yer tutan sosyal güvenlik harcamalarındaki iyileşmedir. Gerek kayıt dışılık, gerekse kayıt içi olduğu halde prim borçlarının işletmeler tarafından ödenmiyor olması, sosyal güvenlik harcamaları kaleminin bütçeye önemli bir yük getirmesi sonucunu doğurmaktadır. Denetimler ve vergi reformları ile kayıt içi çalışmanın özendirilmesi, sosyal güvenlik harcamalarının bütçeye yükünü çok düşük oranlara geriletebilir. Kayıt dışılığın azaltılmasıyla birlikte yukarıda söz edilen **“haksız rekabet”** ve **“girişimciliğin önündeki engeller”** önemli ölçüde ortadan kalkar. Toplumun büyük bölümünün uğradığı haksızlık sonucu bozulan **“toplumsal barışın ve ortak değerlerde aşınmanın”** önüne geçilir.

3) Vergi gelirleri içinde doğrudan vergilendirme payının artması, adaletsiz vergi olarak tanımlanan ve ülkemizde yaygın olarak kullanılan dolaylı vergi payının düşürülebilmesi imkânını yaratacaktır. Akaryakıt ve iletişim gibi dünya stan-

dartlarının çok üstünde vergilendirilen ürünlerin üzerindeki vergi yükü bu sayede makul düzeylere çekilebilecektir. Verginin vergisinin alınması gibi garip örneklere gerek kalmayacaktır.

4) Ülkemizde önemli bir sorun olan gelir dağılımı eşitsizliğine olumlu etki yapacak bu uygulama sayesinde, hem sosyal bir iyileşme hem de iç talepte canlanma görülecektir. Bugünlerde görülen iç talep canlanması borçlanmaya dayalı bir canlanmadır, para genişlemesi sonucu kredilerdeki artış ile pompalanmaktadır. Bu borçlanma da ekonomide kırılgaınlık unsuru olmaktadır.

5) İstihdam üzerindeki vergi yükü, hem işverene hem de çalışana önemli bir yük getirmektedir. İşletmeler ve ekonomik faaliyetler kayıt içine alınırken, istihdam üzerindeki vergiler önemli ölçüde düşürülerek işletmeler üzerindeki vergi yükü hafifletilecek ve istihdam teşvik edilmiş olacaktır.

6) Vergide esas; gelir ve kazançtır. Vergi sistemi gelir dağılımını düzeltici biçimde yapılandırılmalıdır. Özellikle finansal işlemlerden ve kazançlardan alınacak vergiler, adil ve eşit şekilde, yerli-yabancı ayrımı gözetmeksizin bütün ekonomik oyunculara yayılmalıdır. Üretim dışı faaliyetlerden, yani kısaca finansal oyunlardan elde edilen gelirler ülke ekonomisinde önemli bir pay tutmaktadır. Bu kazanç diğer vergi türleriyle paralel oranlarda, adil bir biçimde süratle vergilendirilmelidir.

7) Bütçenin giderler kısmında yer alan yatırımlar başta olmak üzere, eğitim ve sağlık harcamaları da bütçe içinde daha yüksek pay almalıdır. Gerek üretim ve istihdam artışı, gerek sosyal barış, gerekse genç nüfusun eğitiminde kalitenin yakalanması açısından bu dönüşüm, kalkınan Türkiye için zorunludur. Bilgi toplumuna dönüşmek ve küresel rekabete girebilecek insan kalitesine sahip olabilmek amacıyla, eğitim, bilim ve tek-

noloji yatırımları için yapılan harcamalar arttırılmalıdır.

8) Vergi mevzuatı sadeleştirilmeli, istisnalar kaldırılmalıdır.

9) Vergi teşkilatı güçlendirilmeli, vergi denetleme elemanlarının yetiştirilmesi için özel eğitim programları hazırlanmalı, vergi denetim elemanlarının sosyal hakları ve gelirlerinde iyileştirmeler yapılmalıdır.

10) Vergi Usul Kanunu'nda cezalar ağırlaştırılmalı, hapis cezası uygulanması için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Gelişmiş batı ülkelerinin ahlak normlarında vergiden kaçınma ve vergi kaçırma, kamu vicdanında en önemli ahlak suçlarından birisidir. Ülkemizde de bu inancın yerleşmesi için gerekli eğitim ve halkla ilişkiler faaliyetleri düzenlenmelidir.

c) Para Politikaları

Temel İlkeler

1) Para politikası kararları alınırken ekonomi yönetiminin ve onun bir parçası olarak Merkez Bankası'nın temel hedefi tam istihdam düzeyine ulaşmak ve bunu sürdürmek olmalıdır. Türkiye'nin şu anda çözmesi gereken temel ve öncelikli sorunu işsizlik ve üretimsizliktir. Bu sorunu çözebilmek, yeni yatırımların teşvik edildiği, girişimciliğin desteklendiği bir makro ekonomik iklime girmekle mümkündür. Para politikalarının genişlemeci veya daraltıcı niteliği, bu makro iklimin yaratılması temel alınarak belirlenmelidir. Hazine Müsteşarlığı da buna uygun politikalar geliştirmeli ve uygulamaya sokmalıdır.

2) Küresel ekonominin bir gerçeği olan kısa vadeli dış sermaye hareketleri, denetlenmediği takdirde TL üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. İhracat performansı ve cari işlemler dengesini olumsuz etkilemektedir. Ekonomi yönetimi, ithalatı

körükleyen ve işsizliği arttıran bu durum karşısında kurun gerçek seviyelerinde kalması için aktif bir döviz ve para politikası izlemelidir. Bu alanda eksiklik olarak görülen, hem kısa vadeli para akışının düzenlenmesine ve denetlenmesine yardımcı olabilecek hem de ek gelir kaynağı olarak düşünülecek yeni vergilendirmeler yapılabilir.

3) Dış kaynağa dayalı büyümenin, küresel ekonomideki çalkantılar sebebiyle kesintiye uğrayabileceğinin bilincinde olmak gerekir. Bu nedenle uzun vadeli stratejiler arasında ülke ekonomisindeki tasarruf oranının yükseltilmesini sağlayacak önlemler, temel hedef olan istihdam sorununun çözüm yoluna girmesiyle birlikte tartışılmaya başlanmalıdır.

d) Sanayi Sektörü

Sanayi sektörünün hemen bütün ürünlerde belli bir ihracat kapasitesi bulunmaktadır. Ancak orta ve yüksek teknolojiye dayalı bütün ürünlerde dış ticaret açığı verdiği, yani net ithalatçı olduğu da açıktır. Orta ve yüksek teknolojiye dayalı ürünler içinde; makine teçhizat, metal sanayi, kimyasal madde ve ürünler sayılabilir.

Buna karşılık net ihracatçı olduğumuz iki sektör, emek yoğun üretime dayalı olan tekstil ve gıdadır. Dış ticaret açığı ve buna bağlı cari açık sorununu körükleyen bu durum yapısal bir sorundur, uzun zamandır sürmektedir. Bu durum, sanayimizin düşük teknolojiyle üretim yaptığını, teknoloji üretimi için Ar-Ge harcamalarına yeterince pay ayırmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim çeşitli uluslararası örgütlerin raporları, Türkiye'nin çalışılan saat ve işçi başına üretim verimliliğinde oldukça düşük seviyelerde olduğunu göstermektedir.

Dış ticaret kompozisyonunda öne çıkan bir diğer konu ise

ara mali ve sermaye mallarında ithalata olan bağımlılıktır. Türkiye elinizdeki çalışmada da belirtildiği üzere, hızla emek yoğun sektörlerden teknoloji yoğun sektörlere geçiş yapmalı ve bu sektörlerde net ihracatçı konumuna yükselmelidir.

Temel İlkeler

1) Ülke sanayisinin teknoloji yoksunu olduğu, yenilikçilik alanında dünyaya pazarlanabilecek, üretim gücümüzü arttırmak için yeni buluşlara imza atmadığı ortadadır. Bu sebeple üretim yaptığımız sektörlerde kullanılan teknoloji yurt dışından ithal edilen, eski teknolojidir. Üretim bantlarımız ise üretilen mamullerin montajını sağlamaktadır. Basit parçalar ülkemizde üretilirken, ileri teknoloji gerektiren parçalar yurt dışından gelmektedir. Türkiye Ar-Ge harcamalarına OECD ülkelerinin çok altında, GSMH'nın % 0,6'sı oranında bir harcama yapmaktadır. OECD ortalaması % 3 iken yüksek teknolojiye dayalı üretimin sahibi ve yenilikçilik alanında güçlü ülkelerde bu oran % 6'lar seviyesine çıkmaktadır.

Teknoloji geliştirmenin temeli olan Ar-Ge yatırımları hem pahalı, hem de geri dönüşü belirsiz veya uzun olabilen yatırımlardır. Bu sebeple özel sektör, geri dönüş süresi belirsiz, ne kazandıracacağı şüpheli yüksek tutarlarda yatırım isteyen Ar-Ge harcamalarından çekinmektedir. Bu alanda ileri teknoloji geliştirebilmiş ülkelerin izlediği model bellidir. Bu; kamunun öncü rolü üstlendiği, büyük buluşların kamu veya kamu desteğiyle yapıldığı ve kamu-özel sektör işbirliğinin sağlandığı bir modeldir.

Bu modelde kamu tek başına belirli kurumlarında buluşçuluğu ve ileri teknoloji için yatırım ve Ar-Ge harcamalarını destekler. Bir yandan da üniversitelerde Ar-Ge harcamalarını,

buluşçuluğu ve yenilikçiliği teşvik eder. Üniversiteler eliyle destekleme modelinde bütün projeler kamu-özel sektör ortaklığıyla yapılacak, özel sektörün ihtiyaç ve taleplerini karşılamaya yönelik olacaktır. Bu model üniversiteleri araştırmaya ve yenilikçiliğe özendirceği gibi, özel sektör-üniversite işbirliğini de arttıracaktır. Ayrıca özel sektörün, belli bir disiplin içinde ve üniversiteler eliyle Ar-Ge'ye yatırım yapmasını sağlayacaktır. Özel sektör kamu tarafından sağlanan bütün bu işgücü, finansman, mekân, teçhizat gibi imkânlardan faydalanabilmek için kendi katılım payını koyarken, hem Ar-Ge harcamaları artacak, hem projeler üniversitelerin bilim ciddiyeti içinde yürütülecek, hem de üniversiteler Ar-Ge, buluşçuluk gibi çağdaş üniversitelerde olması gereken işlevlere kavuşacaktır.

2) Dış ticaret açığı verdiğimiz yüksek ve orta teknolojiye dayalı sanayi kollarında yeni bir sanayi yapılanması geliştirilmelidir. Stratejik planlar doğrultusunda başlayacak bu yapılanma, kalkınmanın motoru sayılan ağır sanayi yani demir-çelik sektöründen başlamalıdır. Diğer orta ve yüksek teknolojiye dayalı üretim dallarının da mevcut kapasite ve teknolojik düzeyi saptanmalıdır. Sanayimizin mevcut durumu ortaya çıktıktan sonra, stratejik planlar doğrultusunda gerek bölgesel, gerek küresel rekabete gireceğimiz, gerekse de iç pazar için üretim yapmayı planlayan sektörlerin, saptanan stratejiler doğrultusunda yeniden yapılanması amacıyla hazırlanan projeler hayata geçirilmelidir.

3) Küresel ve bölgesel rekabete girecek sektörler bu rekabette çokuluslu şirketlerle karşı karşıya olacaktır. Bu rekabete cevap verebilecek, ölçek ekonomisine dayalı büyük şirketler yaratılması amacıyla küçük birçok işletme yerine, kamu-özel sektör ortaklıkları ve/veya birleşme teşvikleriyle bir ya da birkaç dev

şirket ortaya çıkarılması hedefi, orta vadede gerçekleştirilmiştir.

4) İç pazara yönelik üretim yapacak sektörler belirlenirken özellikle ithal ara malı ve sermaye malları içinde yurt içinde üretilebilecekler belirlenmeli ve o sektörlerin gelişebilmesi için özel önlemler alınmalıdır. Elbette her malın yurt içinde üretilebilmesi hem mümkün değildir, hem de ekonomik olamayabilir. Bu tip mallar ithal edilebilir.

5) Seçilen birkaç stratejik sektörde küresel ve bölgesel rekabete girebilmek için, ölçek ekonomisine dayalı, ileri teknolojiyle üretim yapılması kadar, girdi maliyetleri de önemlidir. Ülkemizdeki üretimde girdi maliyetleri içinde en önemlisi enerji maliyetleridir. Petrol ve petrol ürünleri ile elektrik üretiminin dayandığı doğalgaz açısından dışa bağımlı olmak, gerek dış ticaret açığı, gerekse maliyetler açısından Türkiye'yi zorlamaktadır. Enerji üretiminde ülkemizin dışa bağımlılığının azaltılması, önümüzdeki en önemli konulardan biridir. Bu bağlamda Türkiye çeşitlilik açısından başta nükleer enerji santralleri olmak üzere, rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi ve hidroelektrik santrallerini hızla devreye sokmak zorundadır. Ancak çevreye ve doğaya verilebilecek zararların asgari düzeyde tutulması amacıyla, seçilecek yerler konusunda çok ciddi araştırmalar yapılmalıdır. Her ekonomik faaliyetin nihai sonuçta toplumun refah düzeyini arttırarak, yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflediği gözden hiçbir zaman kaçırılmamalıdır. Doğaya ve dolayısıyla topluma zarar verebileceği konusunda oluşabilecek en küçük şüphe, gerek ilgili meslek kuruluşları ve odalar, gerekse geniş anlamıyla kamuoyunda uzun uzun tartışılmalı, genel bir uzlaşma sağlanmalıdır.

e) KOBİ Stratejileri

Ülkemizde yapılan araştırmalar AB tanımlarına göre işletmelerin % 98'inin KOBİ tanımına girdiğini, KOBİ'lerin de istihdamın % 55'ini sağladığını göstermektedir. Ancak KOBİ'ler, bu büyüklüğe karşılık, toplam üretim miktarının sadece % 30'a yakınını sağlamaktadırlar. Bu durum KOBİ'lerin verimsiz, düşük teknolojiyle üretim yaptıklarının kanıtıdır. KOBİ ölçeğindeki işletmelerin diğere belli başlıca sorunları şunlardır:

- ◆ Aile şirketi olarak faaliyetleri sürdürme eğilimi ve kurumsal yönetim ilkelerinde gösterilen zaafılar,
- ◆ Modern işletme ve pazarlama bilgisindeki eksiklikler,
- ◆ Uluslararası muhasebe standartlarına uygun finansal tablo ve kayıtlardaki eksiklikler,
- ◆ Uzun vadeli iş planları hazırlamada gösterilen bilgi zaafıları,
- ◆ Yetişmiş ara eleman bulma konusunda yaşanan sıkıntılar.

KOBİ'lerin gerek yeni projeleri, gerekse kapasite arttırıcı yatırımları yapabilmeleri için ihtiyaç duydukları finansmana erişimlerinde büyük zorluklar vardır. Bunun altında yatan temel sebepler, KOBİ tarafında; kayıt dışı faaliyet, iş planı hazırlama (yatırım maliyetleri, kârlılıklar, nakit akışı, pazarlama faaliyetlerini içeren planlar), uluslararası standartlarda muhasebe ve finansal tablolara sahip olmakta gösterilen eksiklerdir. Finans sektörü yani ağırlıklı olarak bankalar tarafında ise; yeni projelerin kredilendirilmesinde uzmanlaşma eksikliği ve yeni projeye sağlanacak kredi riskini düşürmeyi hedefleyen analizlerin uygulanması yerine her kredilendirmeye % 100 oranında teminat istenmesidir. KOBİ'lerin muhasebe kayıtlarında görülen eksiklikler yabancı pazarlara açılmakta ve uluslararası sermayeyle iş birliklerini geliştirmede önemli bir engeldir.

Özellikle Anadolu’da, KOBİ özelliği taşıyan ve gelişme dinamiği gösteren yerel ekonomilerin güçlenmesi bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasında kilit rol oynamaktadır.

Temel İlkeler

1) KOBİ’lerin gelişeceği sektörler ve bunların bölgesel dağılımları stratejik planlar içinde yer almalıdır. Teşvik ve diğer kolaylaştırıcı destekler buna göre şekillenmelidir.

2)KOBİ’lerin eksikleri arasında yer alan işletme sorunları ve yenilikçilik / ileri teknoloji kullanımındaki zayıflığın giderilebilmesi için kamu KOSGEB’in yeniden yapılandırılmasında aktif rol almalıdır. Genel işletme, finansal raporlamalar, kurumsal yönetim ilkeleri vb. konularda bütün KOBİ’lere ücretsiz ve yoğun eğitimler verilmelidir. Bu konuda KOSGEB, üniversiteler ve diğer profesyonel eğitim kuruluşlarıyla ortak projeler geliştirmelidir. Teknoloji ve yenileştirme için, önceki bölümlerde bahsedilen kamu-üniversite işbirliğine KOBİ’ler küçük katılım paylarıyla dâhil edilmeli ve yenileştirme çalışmalarına destek olunmalıdır.

3) KOBİ’lerin en önemli sorunlarından biri olan finansmana erişim için yeni uygulamalar devreye sokulmalıdır. KOBİ’lerin finansman ihtiyacına cevap vermesi amacıyla kurulan Halk Bankası’nın geçmişte, ekonomimizde örneklerine sık rastlanan “crony kapitalizm” nedeniyle işlevini kaybettiği ve siyaseti finanse eder hale geldiği gözlenmiştir. 2001 krizi sonrasında yeniden yapılandırılan Halk Bankası, sadece finansal anlamda yeniden yapılandırılmamış, hedefler açısından da yeniden yapılandırılarak KOBİ’lere destek amacından uzaklaşmıştır. Oluşan boşluğu, proje bankacılığını riskli bulan ve yüzde yüz teminat ilkesiyle hareket eden özel bankalar dolduramamıştır. Halk Bankası yeniden yapılandırılmalı, eski amaçları doğrultusunda KOBİ’leri desteklemeye ve finansal imkânlara erişim-

lerine yardımcı olmaya devam etmelidir. Ekonominin Yeniden Yapılanması – Temel İlkeler bölümünde belirtildiği gibi, hukukun üstünlüğü ve hesap verilebilirlik ilkesinin hayata tam olarak geçirilmesiyle, geçmişte yaşanan olumsuzluklar yaşanmayacaktır.

4) Pratik tecrübeye de sahip iyi yetişmiş ara eleman açığı için yeniden yapılandırılan meslek liseleri KOBİ'lere de önemli destek sağlayacak, bu alanda var olduğu dile getirilen ihtiyacı karşılayacaktır.

f) Bankacılık Sektörü

Türkiye'de bankacılık sektörü önemli çalkantılar geçirmiş, 2001 krizi sonrasında görece daha sağlıklı bir yapıya oturmuştur. Teknoloji ve ürün çeşitliliğini arttıran sektör, aktif büyüklükler açısından gelişmiş Batı ülkelerinin gerisindedir. Türk ekonomisinde oluşturulamayan güven, mevduat vadelerinin kısa olması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum bankaların uzun vadeli kredi vermekte alacağı risk primlerini arttırmaktadır. Portföy dağılımlarında, devlet kâğıtları, bireysel krediler (tüketici, tut-sat vb.), kredi kartları ağırlığını korurken; finans kesiminin ana görevi olan reel sektörün kredilendirilmesi henüz istenen düzeyde değildir. Makro ekonomik dengelerin sağlandığı, iç borç yükünün düşürüldüğü, maliye ve para politikalarının kalkınma hedefli çalıştığı bir ortamda bankacılık sektörü de ana işlevi olan üretim sektörünü destekleyecek, kaynakların en verimli yatırımlara gitmesini sağlayacaktır.

Temel İlkeler

1) Gelişen güven ortamı ve piyasa koşulları sayesinde, Türk bankacılığı, eksik olduğu girişimcilik ve yeni projeleri destekleme faaliyetini geliştirecektir. Gerek başvuran yeni yatırımcıların

kapsamlı iş planı hazırlayabilme yetilerine sahip olması, gerek güven ortamının artması, gerekse kamunun kamu bankaları aracılığıyla yeni proje destekleme konusundaki öncülüğü, özel bankacılığı da yeni projeleri düşük teminatla destekleme konusunda cesaretlendirecektir. Girişimciliğin desteklenebilmesi için, dünyada başarılı örnekleri olan mikro krediler, bankacılık sektörünün ilgi gösterdiği alanlardan birisi haline gelmek durumundadır.

2) Türkiye’de halen gelişmiş batı ülkelerine göre oldukça ağırlıklı bir yere sahip olan tarım kesimi, ihtiyaç duyduğu kredilere erişimde büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Cumhuriyet’in kuruluşundan beri tarım kesiminin finansal ihtiyaçlarına cevap veren, ihtiyaç duyulduğunda sübvansiyonlu kredilerle küçük-büyük bütün çiftçileri destekleyen Ziraat Bankası, siyasetin ekonomiye müdahalesi sonucu zor duruma düşmüş, finansal olarak yeniden yapılandırılmıştır. Ancak bu haklı gerekçeyle finansal olarak yeniden yapılandırılan banka, bu arada kuruluş hedeflerinden uzaklaşmış, tarım kesimini destekleyen banka olmaktan çıkarılmıştır. Doğan boşluk özel bankalar tarafından doldurulmak istense de, gerek tarım kesiminde artan girdi fiyatları, gerek yetersiz destekleme, gerekse piyasa oluşturan kamu kuruluşlarının piyasadan çekilmesi sonucu düşen kârlılık, kredi kullanan birçok tarım üreticisini hacizli duruma düşürmüştür. Bu durumda çiftçi üretimden çekilmiş, ithalat artmıştır. Ziraat Bankası, çiftçiye tarımsal kredi sağlamak, tarımı ve tarıma dayalı sanayiye geliştirmek görevini tekrar öncelik olarak alacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.

3) Halk Bankası KOBİ’lerin teknoloji geliştirme, kapasite artırım, yeni yatırım ve girişimcilerin yeni projeleri için kredi başvurularını karşılama görevini üstlenecek; bu alanda iyileştirme çalışmalarına katılmış, uluslararası standartlarda finan-

sal raporlamaya sahip işletmelere öncelik tanıyacaktır. Uygulama düşük teminat ilkesiyle olacak; özel bankalar da bu tip kredilendirme uygulamalarını teşvik edecektir.

g) Tarımsal Üretim, Kırsal Kalkınma ve Bölgesel Eşitsizlikler

Tarımsal üretimi yukarıda değinilen diğer konulardan ayıran çok önemli bir özellik vardır. Diğer alanlarda yapısal sorunlar oldukça eskiye dayanırken tarım sektörü konusunda Türkiye ne yazık ki başarı öyküsünden başarısızlık öyküsüne geçiş yapmıştır. Tarıma uygun arazi koşulları ve tarım nüfusunun fazlalığı sayesinde geçtiğimiz 10 yıla kadar kendi nüfusunu besleyebilen Türkiye, özellikle 2000'lerin başından itibaren gerileyerek tarım ürünlerini ithal eder duruma gelmiştir. Bunun sebepleri arasında; teknolojiyi kullanmada yetersiz kalmamız, tarım nüfusunun eğitim düzeyinin düşüklüğü, yeni tarım teknikleri ve pazarlama faaliyetlerine yabancılığı, tarım ve hayvancılıkta üretimin doğru politikalarla planlanmayışı ve teşvik edilmeyışı sıralanabilir. Daha ucuz ve daha verimli üretimin formüllerinin tartışılması ve uygulamaları bir yana bırakılmış, bunun yerine tarım ürünlerinin ithalatı hükümetler tarafından teşvik edilmiştir.

Tarım ürünleri ithalatı özellikle son yedi yıl içinde artarak yükselmiştir. 2003-2010 dönemi için toplam 54 milyar dolar olan tarım ve gıda ithalatının, özellikle 2007 yılında tarımda yaşanan % 7 oranındaki küçülmenin ardından yükselerek arttığı, son yıllarda senelik 10 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Hayvancılıkta yaşanan sıkıntılar da son yıllarda kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamış, nitekim önlem olarak et ithal edilmiştir. 2010 yılında tarımda beklenen % 0,5 büyüme hızı hesaba katılırsa, 2006-2010 yılları arasında tarımdaki büyüme hızı

yaklaşık % 0,6 oranında kalmış olacaktır. Buna rağmen TÜİK tarafından açıklanan işgücü istatistiklerinde, istihdam artışlarının yaklaşık % 60'ının tarım sektörü tarafından sağlandığının belirtilmesi, şaşırtıcı olmakla birlikte, tarım sektörünün önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Türkiye'nin bölgesel gelir tablosuna bakıldığında karşımıza çıkan bir diğer unsur da, geri kalmış bölgelerimizde üretime katılımın ağırlıklı olarak tarım sektörü üzerinden gerçekleştiğidir. Bu sebeple tarımsal üretim ve daha geniş ekonomik faaliyetleri tanımlayan kırsal kalkınma, bölgesel eşitsizliğin giderilmesinde ekonomi politikalarının asli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temel İlkeler

1) Tarımda derhal kapsamlı bir planlama yapılmalıdır. Söz konusu plan Türkiye'de halen mevcut olmayan kapsamlı ürün deseni çıkarılmasını, hangi bölgede hangi ürünün daha verimli üretildiğinin saptanmasını ve bu yönde yeni bir bölgesel / yöresel üretim planını ortaya koymalıdır. Bu kapsamlı plan dâhilinde ülke ihtiyacı ve ihracat talebi / hedefleri doğrultusunda yeni bir teşvik ve destekleme planı hazırlanmalıdır.

2) Tarım sektöründe karşı karşıya bulunduğumuz düşük verimliliğin artırılması amacıyla gerek eğitim çalışmaları, gerekse teknoloji kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Daha önce ülkemizde uygulanan ve başarısı sınanmış "Köy Enstitüleri" modeline benzer, kendi kendine yetebilen, öncelikli olarak tarım işçisinin, genelde de kırsal alanda yerleşik nüfusun genel eğitim seviyesini yükseltecek yeni bir eğitim ve örgütlenme modeli geliştirilmelidir.

3) Türkiye, ekilmeyen verimli ve yarı verimli toprak açısından zengindir. Bu topraklarda öncelikli ihracat pazarı olarak görülen AB standartlarında organik tarım üretimi ve ihracatını

teşvik edecek politikalar ve projeler hazırlanmalıdır.

4) Tarımsal sanayi, tarım açısından zengin bölgelerimizde geliştirilmeli ve desteklenmelidir. Yatay olarak düşünülecek bu tarım sanayi stratejisi doğrultusunda, tarımsal hammaddelerin AB standartlarında işlenmesi ve pazarlanması sağlanacaktır. Aynı temel mantıkla tarımsal üretim için kümeleme çalışmaları yapılmalıdır.

5) Türk tarımının en önemli sorunu olan kaliteli üretim ve dış pazarlama alanlarında ürün tabanlı stratejiler geliştirilmelidir. Üretim standartlarının geliştirilmesi ve AB ürün sertifikasyonu için eğitim çalışmaları yapılmalı, teşvik düzenlemeleri içinde bu standartlar mecburi tutulmalıdır.

6) Üretim açısından zengin ancak hammaddeyi işleme ve işlenen ürünü pazarlama açısından zayıf olduğumuz, zeytin, zeytinyağı ve fındık gibi bütün ürünlerimiz için özel projeler hazırlanmalı, bu ürünlerde işlenmiş ürün pazarında dünya liderliği hedeflenmelidir.

7) Tarım Satış Kooperatifleri yeniden düzenlenmeli, ürün tabanlı, uzmanlık alanları belirlenmiş kuruluşlar haline getirilmelidir. Tarım Satış Kooperatifleri küresel pazarlara ürün ihraç edebilecek yetiye sahip olabilmeleri için gerekli işletme ve pazarlama yöntemleri hakkında yoğun eğitimlerden geçirilerek, tarımsal ürünlerin pazarlanmasında etkin rol alır duruma getirilmelidir.

8) Tarımsal Teknokent'ler kurularak, tarıma bilimi, teknolojiyi, araştırmayı, alternatif ürün ve yöntemler geliştirmeyi yerleştirecek adımlar atılmalıdır. Yapılan teknik çalışmaları çiftçiye aktarıp, uygulaması için Tarım İl Müdürlükleri yeniden yapılandırılmalıdır.

9) Ülkemizde arazilerin bölünmüşlüğü ölçek ekonomisi mantığı doğrultusunda üretim yapılabilmesinin önünde engeldir. Arazilerin birleştirilmesi için özel teşvik politikaları uygulanmalı, bu hedef doğrultusunda Medeni Kanun'da ve Miras Hukuku'nda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

10) Çiftiyi ekim yapmaya teşvik etmeyen doğrudan gelir

desteği gibi tarlaya verilen destekler kaldırılarak, yerine kapsamlı planlama doğrultusunda girdi teşviki uygulaması yapılmalıdır. Desteklemelerde AB ülkeleri örnek alınarak, ürün maliyet yüzdesine göre girdi desteği sağlanmalı, çiftçinin dış dünyayla rekabette eşit koşullara ulaşması hedeflenmelidir.

11) Üretici birliklerinin yetki ve sorumlulukları arttırılarak, tarımsal destekleme ve tarım politikalarının hayata geçirilmesi anlamında işlevsel kılınmalıdır.

12) Tarım piyasasının düzenlenmesi konusunda etkin faaliyet gösteren Süt Endüstrisi Kurumu, Et Balık Kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi, Yem Sanayi, Zirai Mücadele, Gıda İşleri, Veteriner İşleri gibi kapatılan veya özelleştirilen kurumlar yeniden örgütlenerek eski işlevlerini günümüz koşullarına uygun biçimde tekrar yerine getirmelidir.

13) Geri kalmış bölgelerimiz artan tarımsal üretim ve tarım sanayi ile gelişirken, gelir çeşitlendirmesi kapsamında doğa turizmine, tarihi ve kültürel yapıların pazarlanmasına önem verilmeli, bu sayede yeni iş alanları yaratılmalıdır. Gelişmiş batı ülkelerindeki örneklerine bakıldığında, tarım üretiminin yapıldığı birçok alanın, turizm kapsamında da değerlendirildiği görülr. Batıda tarımsal üretim yapılan yerler, gerek yerli, gerek yabancı turistlere avlanma imkânı sunabilen, taze, doğal ve yöresel ürünlerin tadılabildiği, özgün kıyafetlerin satıldığı birer büyük turizm tesislerine dönüştürülmüştür. **“Doğal yaşamla iç içe”** anlayışıyla pazarlanan bu üretim alanları (ki konaklama için yenilenen köy evleri kullanılmaktadır) dört mevsimin yaşanabildiği ülkemizde önemli bir gelir çeşitliliği yaratabilir.

Kaynaklar

Agenor, Pierre-Richard; "The Causes of Banking Crises: What Do We Know", University Of Crete, 4th Conferences In Macroeconomic Analysis, 2000.

Boratav, Korkut; "Notes on Turkey and Europe: Contradiction of Opening-Up", Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu, Ankara, 2002.

Caprio, Gerard, and Daniela Klingebiel; "Bank Insolvency: Cross-country Experience", Policy Research Working Paper 1620. World Bank, Washington D.C, 1996.

Demirgüç-Kunt, A., and E. Detragiache; "Financial Liberalization and Financial Fragility", Annual Bank Conference on Development Economics, World Bank, Washington D.C, 1998.

Gavin, Michael, Ricardo Hausmann; "The Roots of Banking Crises: The Macroeconomic Context", Inter-American Development Bank, Working Paper 318, 1996.

Kaminsky, Graciela L., Reinhart, Carmen M; "The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance of Payments Problems", The American Economic Review 89-3, 1999.

Mishkin, Frederic; "Understanding Financial Crises: A Developing Co-untry Perspective", NBER Working Paper 5600, May 1996.

Rodrik, Dani; "Development Strategies for the 21st Century", Institute for Developing Economies, Japan External Trade Organization, Japan, 2000.

T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, "9. Kalkınma Planı, Ana Metal Sanayii-Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara, 2007.